

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

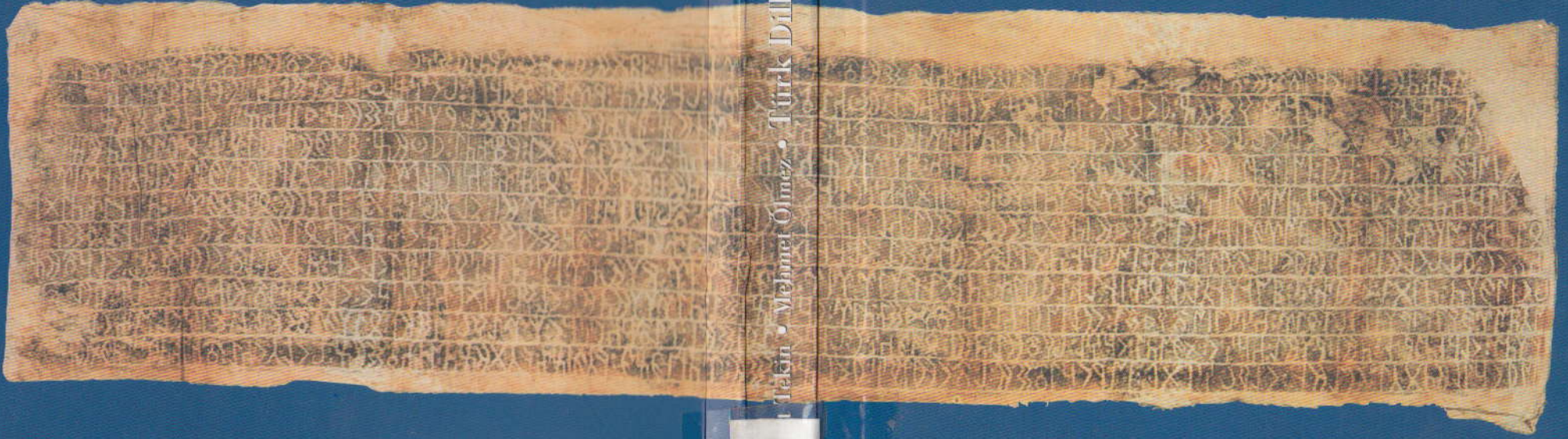
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Talat Tekin • Mehmet Ölmez

Türk Dilleri

Giriş

Yıldız 2

Tekin • Mehmet Ölmez • Türk Dilleri / Giriş

İstanbul

ISBN 975-7981-20-6

9 789757 981206

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Yıldız
Dil ve Edebiyat 2
İstanbul 2003

10.000,000 L
H. Bay
TABRIZ

Yıldız

Talat Tekin: 16 Temmuz 1927 tarihinde Gebze'ye bağlı Tavşancıl nahiyesinde doğan Talat Tekin, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirdi (1951). İzmir, Trabzon ve Bitlis'te edebiyat öğretmenliği yaptı. 1957-1961 yılları arasında Türk Dil Kurumu'nda Gramer Uzmanı olarak çalıştı. 1961'de ABD'ye giderek doktora çalışmasına başladı, bu arada İndiana Üniversitesi'nde Ural-Alтай Dilleri Bölümü'nde iki yıl Türk Dili Okutmanlığı yaptı.

1965 yılında "A Grammar of Orkhon Turkic (Orhon Türkçesi Dilbilgisi)" adlı teziyle Kaliforniya Üniversitesi'nden doktor ünvanını aldı, 1965-1972 yılları arasında aynı üniversitede Türk Dili ve Edebiyatı öğretim üyeliği yaptı. 1970'te İstanbul'a gelerek "Ana Türkçede Aslı Uzun Ünlüler" adlı teziyle doçent ünvanını kazandı. 1972 güzünde Türkiye'ye dönerek Hacettepe Üniversitesi'nde göreve başladı. 1976'da "Volga Bulgar Kitabeleri ve Volga Bulgarcası" adlı teziyle profesör ünvanını aldı. 1982 yılında Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Başkanlığına getirilen T. Tekin bu görevini 1991 yılına değin sürdürdü. 1994 yazında da aynı bölümden emekliye ayrıldı. Ancak meslekten ve çalışmaktan hemen "emekli"ye ayrılmayan Prof. Dr. Talat Tekin çalışmalarını ve derslerini sürdürmeye ederek 2003 yazına değin Yeditepe Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde öğretim üyesi olarak çalışmıştır. Halen Eski Türk yazıtları üzerine çalışmalarını sürdüren yazarın 1993'e kadar yayımlanmış yayınlarının bir listesi adına hazırlanan armağanda bulunmaktadır: *Talat Tekin Armağanı, Türk Dilleri Araştırmaları, cilt 3*, Simurg yayınevi, Ankara 1993.

Kitapları: *A Grammar of Orkhon Turkic*, 1968; *Ana Türkçede Aslı Uzun Ünlüler*, 1975; *Japanese and Turkish: Is Japanese Related to Turkish?* 1985; *Tuna Bulgarları ve Dilleri*, 1987; *Orhon Yazıtları*, 1988; *Volga Bulgar Kitabeleri ve Volga Bulgarcası*, 1988; *XI. Yüzyıl Türk Şiiri*, 1989; *Hunların Dili*, 1993; *Japonca ve Altay Dilleri*, 1993; *İrk Bitig, The Book of Omens*, 1993; *Tunyukuk Yazıtı*, 1994; *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*, 1995; *Türkmence-Türkçe Sözlük*, 1995 (M. Ölmez, E. Ceylan, Z. Kargı Ölmez, S. Eker ile); *Türk Dilleri - Les Langues Turques*, 1995 (M. Ölmez ile); *Les inscriptions de l'Orkhon, Kul Tighine, Bilghé Qaghan, Tounyouqouq*, 1995; *Tarih Boyunca Türkçenin Yazımı*, 1997; *Türkoloji Eleştirileri*, 1997 (genişletilmiş 2. baskı); *Orhon Türkçesi Grameri*, İstanbul 2003 (1. baskı 2000).

Mehmet Ölmez: 31 Mart 1963'te Uçhisar'da (Nevşehir) doğdu. 1985'te Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirdi. Aynı yıl bitirdiği bölümde yüksek lisansa başladı. 1985 yılında girdiği sınav sonucu TDK'nda uzman yardımcılığını kazandı, 1987'de mezun olduğu bölümde araştırma görevlisi olarak çalışmaya başlayana değin bir yıl TDK'nda çalıştı. 1988'de Eski Uygurca Altun Yaruk'un 5. bölümü üzerine hazırladığı metin çalışmasıyla yüksek lisans çalışmasını tamamladı. 1988'de başladığı doktora öğrenimi sırasında Alman Akademik Değişim Programı'ndan (DAAD) aldığı bursla Almanya'ya gitti. Burada kaldığı üç yıllık süre içerisinde Prof. Dr. Klaus Röhrborn'un gözetiminde doktora çalışması olan Eski Uygurca Hsüan-Tsang Biyografisi VI. Bölüm'ü hazırladı. Aynı anda Mongolistik ve İndoloji bölümlerinde, Prof. Dr. H. Bechert'in yanında Sanskrit, Prof. Dr. G. Doerfer'in yanında Klasik Moğolca eğitimini tamamladı. 1994'te Doktor, 1995'te Doçent, 2001'de de Profesör ünvanını aldı.

1998 yılına değin Hacettepe Üniversitesi'nde çalışan M. Ölmez 1998-2000 yılları arasında Tokyo Yabancı Diller Üniversitesi, Türkoloji Bölümü'nde misafir öğretim üyesi olarak çalışmış, 2000-2001'de ise Mersin Üniversitesi'nde çalışmış olup 2001 Kasım ayından beri de Yıldız Teknik Üniversitesi'nde öğretim üyesi, Boğaziçi Üniversitesi'nde de misafir öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Çalışmalarını Eski Uygurca ve Sibir grubu Türk Dilleri üzerine yoğunlaştıran M. Ölmez'in yayımlanmış kitapları şunlardır:

Altun Yaruk, III. Kitap (= 5. Bölüm), 1991; *Türkmence-Türkçe Sözlük*, 1995 (T. Tekin başkanlığında, M. Ölmez, E. Ceylan, Z. Kargı Ölmez, S. Eker ile); *Türk Dilleri - Les Langues Turques*, 1995 (T. Tekin ile); *Die alttürkische Xuanzang-Biographie III. Nach der Handschrift von Leningrad, Paris, Peking und St. Petersburg sowie nach dem Transkript von A. v. Gabain*. Hrsg., über. u. komm. von Mehmet Ölmez und Klaus Röhrborn. Otto Harrassowitz · Wiesbaden 2001.

Talat Tekin
Mehmet Ölmez

Türk Dilleri

– Giriş –

Yıldız
Dil ve Edebiyat 2

İstanbul 2003

Türk Dilleri

–Giriş–

Talat Tekin
Mehmet Ölmez

Yıldız
Dil ve Edebiyat Dizisi: 2

Yayımlayan: Mehmet Ölmez
molmez@yildiz.edu.tr

İsteme adresi:
Sanat Kitabevi
Karanfil Sok. 5/60
06650 Kızılay-Ankara

Tel.&faks: (90.312) 418 62 03
sanat@sanatkitabevi.com.tr
<http://www.sanatkitabevi.com.tr>

İletişim adresi:
Mehmet Ölmez
Yıldız Teknik Üniversitesi
Fen-Ed Fak. T.D.E. Bölümü
Davutpaşa Yerleşimi
34210 Esenler-İSTANBUL

Kapak Resmi
Tunyukuk Yazıtı, I. taş, Kuzey yüzü
Orhun/Orkhon, TİKA, Ankara 1995, 50. sayfadan

İstanbul 2003
ISBN 975-7981-20-6

2. Baskı
(1. 1999 Simurg)

© Talat Tekin - Mehmet Ölmez

Bu kitap “Kitap Matbaası”nda basılmıştır.
Tel. (0212) 567 48 84

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ.....	7
ÖNSÖZ.....	9
GİRİŞ.....	11
1. HUNLARIN DİLİ.....	12
2. TÜRK DİLİNİN TARİHİ DÖNEMLERİ.....	14
2.1. İlk Türkçe (Başlangıçtan Milat sıralarına kadar).....	14
3.1. Ana Bulgarca (1.-6. yüzyıllar).....	15
3.2. Ana Türkçe (1.-6. yüzyıllar).....	16
4.1. Eski Türkçe Dönemi (6.-9. yüzyıllar).....	18
4.1.1. Orhon Türkçesi (7.-9. yüzyıllar).....	18
4.1.2. Uygurca (8.-11. yüzyıllar).....	22
4.1.3. Eski Bulgarca (Tuna Bulgarcası 8.-9. yüzyıllar).....	28
5. ORTA TÜRKÇE-VOLGA BULGARCA DÖNEMİ (11.-16. YY.).....	31
5.1. Karahanlı Türkçesi (11.-13. yüzyıllar).....	33
5.2. Harezmi Türkçesi (14. yüzyıl).....	36
5.3. Çağatay Türkçesi (15.-17. yüzyıllar).....	39
5.4.1. Kıpçak (Kuman) Lehçesi (13-17. yüzyıllar).....	41
5.4.2. Memluk Kıpçakçası (14.-16. yüzyıllar).....	44
5.4.3. Ermeni Kıpçakçası (16.-17. yüzyıllar).....	46
5.5. Eski Anadolu Türkçesi (13.-15. yüzyıllar).....	48
5.6. Volga Bulgarcası (13.-14. yüzyıllar).....	53
6. YENİ TÜRK DİLLERİ DÖNEMİ (16. YÜZYILDAN BUGÜNE).....	56
6.1. <i>r-</i> ve <i>l-</i> grubu: Çuvaşça.....	58
6.2. <i>hadak</i> grubu: Halaçça.....	63
6.3. <i>atah</i> grubu: Yakutça, Dolgan diyalekti.....	67
6.4. <i>adək / daglıg</i> grubu: Tuvaca, Karagas diyalekti.....	72
6.5. <i>azək / tağlıg</i> grubu: Tatarca.....	76
6.5.1. Hakasça.....	76
6.5.2. Orta Çulım, Mrass, Yukarı Tom diyalektleri.....	80
6.5.3. Sarı Uyгурca.....	82
6.5.4. Fu-yü Kırgızcası.....	85
6.6. <i>ayək / tağlıg</i> grubu: Altaycanın Kuzey diyalektleri.....	87
6.7. <i>ayək / tūlu</i> grubu: Altayca.....	89
6.8. <i>ayək / tōlū</i> grubu: Kırgızca.....	93
6.9. <i>ayək / tavlı</i> (Kıpçak) grubu.....	98
6.9.1. Tatarca.....	98
6.9.2. Başkurtça.....	103
6.9.3. Kazakça; Karakalpak Diyalekti.....	107

6.9.4. Nogayca.....	112
6.9.5. Kumukça.....	115
6.9.6. Karaçayca-Balkarca.....	118
6.9.7. Kırım Tatarcası.....	122
6.9.8. Karayca (Karayimce).....	126
6.10. ayak / tağlık grubu: Özbekçe, Yeni Uygurca.....	131
6.10.1. Özbekçe.....	131
6.10.2. Yeni Uygurca.....	136
6.11. ayak / tağlı grubu: Salarca.....	143
6.12. ayak / dağlı (Oğuz) grubu.....	145
6.12.1. Türkmence.....	146
6.12.2. Azeri.....	150
6.12.3. Türkçe.....	156
6.12.4. Gagauz Türkçesi.....	159
GENEL BAŞVURU KAYNAKLARI.....	165
Türk Dillerinin Gelişim Şeması.....	168
Konuyla İlgili Kimi Başvuru Kaynakları.....	170
Temel Sözlükler.....	170
TÜRK DİLLERİ İÇİN KAYNAK DERGİLER.....	171
DOĞRUDAN TÜRK DİLLERİYLE İLGİLİ DERGİLER.....	171
TÜRK DİLLERİNE AĞIRLIKLIL OLARAK YER VEREN DERGİLER....	172
TÜRK DİLLERİNE AİT YAZILARA DA YER VEREN	
DOĞUBİLİMLERİ DERGİLERİ.....	177
TÜRK DİLLERİNİ İLGİLENDİREN DİLBİLİMİ VE	
DOĞUBİLİMLERİ DERGİLERİ.....	183
ÜNİVERSİTELERİN TÜRKOLOJİ DERGİLERİ.....	185
AYLIK YA DA İKİ AYLIK DERGİLER.....	186
RUSYA'DA VE ESKİ SSCB'DE YAYIMLANAN DERGİLER.....	189
ARMAĞANLAR, ÖZEL SAYILAR.....	192
KURULTAY BİLDİRİLERİ.....	194
Bilimsel Bildiriler.....	194
Altayistik Kurultayları.....	195
Dilbilim Kurultayı.....	196
EK: Türk Dilleri Haritası	
Türkoloji Kongreleri.....	197
Uluslararası Türkdilbilimi Konferansı.....	197
Uluslararası Türk Dili Kongresi.....	198
KİTAP DİZİLERİ.....	198
İNTERNETTE TÜRKOLOJİ.....	200

S U N U Ş

Elinizdeki kitap 1995 yılı sonunda hazırlanan *Türk Dilleri / Les Langues Turques* adlı kitabın (Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 20) Fransızca bölümü çıkartılarak yeniden düzenlenmiş biçimidir. Kitabın iki dilli ilk baskısı gördüğü ilgi dolayısıyla kısa sürede tükenmişse de yeni bir baskısını hazırlamak vakit almıştır.

Bu yeni baskıda çeşitli değişiklikler yer almaktadır. Değişikliklerin başında kitabın düzenleniş biçimi ve boyutu gelmektedir. İlk kitapta türlü dil ve lehçelere ait kısa bilgiler ve metinlerin ardından sırasıyla Türk dillerinin soyağacına, alfabelerine, seçilmiş kaynakçaya ve Türk dillerini gösterir bir haritaya yer verilmişti. Bu yeni baskıda ise alfabeler ve seçilmiş kaynakça ilgili dile ait bilgilerin hemen arkasına eklenmiştir. Bu da kitabın kullanımını daha uygun hale getirmiştir. Bunun dışında önceki baskıda yer almayan Fu-yü Kırgızlarına ve dillerine bu baskıda yer verilmiştir. Bundan başka önceki baskıda yer alan kimi dizgi hataları giderilmiş, yeni yayınlar kaynakçaya eklenmiştir. Ayrıca kitabın boyu da bir ölçü küçültülmüştür.

Bu baskıdaki bir başka yenilikse “Genel Başvuru Kaynakları” başlığı altında kimi elkitaplarına, Türk dilleri üzerine çalışmaların yer aldığı dergilere, kitap dizilerine, kurultay ve sempozyumlara yer verilmiş olmasıdır. Kaynakların taranması sırasında en son 1997’ye değin olan çalışmalar, dergiler bu kitapta yer almıştır. Gerçekte bu çalışma 1998 yılı başlarında tamamlanmışsa da yayımı çeşitli nedenlerle bugüne kalmıştır. Dolayısıyla 1998 ve sonrası yapılan çalışmalara bu baskıda yer verilememiştir. 1998 yılından ancak bir kaç çalışma kaynakçaya dahil edilebilmiştir. Dergilerdense 1997 sayıları görülememişe, ulaşılabilen son sayının cildi ve yılına yer verilmiştir. Kuşkusuz burada yer verilen dergiler, kurultaylar ve kitap dizilerinin sayıları artırılabilir. Biz burada en temel, en yaygın

dergilere yer verdik. Dergiler arasında yaygın kısaltmalarını bildiklerimizin kısaltmasına da yer verdik.

Burada andığımız kaynakların eleştirisinden ziyade bir-iki cümle ile kapsamı belirtilmiş, fazlasına yer verilmemiştir.

Türk halklarının nüfusuna ve dillerine ait bilgilerimiz gitgide artmakta, yenileşmektedir. Özellikle eski Sovyetlerde yaşayan Türk halklarına ait en sağlam nüfus bilgileri 1989 sayımlarına dayanmaktadır. Bu tarihten sonra Türkiye’de yayımlanan çalışmalarda, makalelerde yeni bilgiler, yeni rakamlar yer almaktadır. Bu konuda *Yeni Türkiye* dergisinin “Türk Dünyası Özel Sayısı” başlıklı 15-16. ciltlerine bakılabilir (Mayıs-Haziran, Temmuz-Ağustos 1997).

Kitabın bölümlerinin hazırlanışına gelince, Türk dillerinin belli başlı ses ve yapı özellikleri ile Türk halklarının kısa tarihinin, nüfus bilgilerinin özlü bir biçimde yer aldığı bölümler, Fu-yü Kırgızları hariç, Talat Tekin tarafından; seçme metin parçaları, kaynakça, Türk Dilleri şeması, alfabeler ve harita da Mehmet Ölmez’ce hazırlamıştır.

Türk Dilleri’nin yeni baskısında 1999 baskısına göre fazla bir değişikliğe gidilememiştir. Bir sonraki baskıda özellikle Rusya Federasyonu ile Çin Halk Cumhuriyeti sınırları içerisinde yaşayan Türk halklarının nüfus bilgileri güncellenecektir. Ayrıca Ortaasya Türk Cumhuriyetlerindeki alfabe değişiklikleri de bu baskıda yeterince ele alınmamıştır. Kaynakçalar neredeyse olduğu gibi kalmıştır, bu bölüm de bir sonraki baskıya zenginleştirilecektir.

Mehmet Ölmez

Ö N S Ö Z

Elinizdeki kitap başlangıçtan günümüze eski-yeni bütün Türk dil ve lehçelerini, başlıca fonetik özellikleri, yayılma alanları ve konuşanları ile birlikte kısaca tanıtmak amacıyla hazırlanmıştır.

Türk dillerinin Hsiung-nu'ların dilinden günümüz dil ve lehçelerine kadar süren aşağı-yukarı iki bin yıllık bir tarihi vardır. Bu oldukça uzun süre içinde Türk dilleri daha başlangıçtan, yani Milat sıralarından başlayarak iki ayrı yönde gelişme göstermiştir: 1. Ana Bulgarca ya da Ana Çuvaşça, 2. Ana Türkçe. Bir *r ve *l dili olan Ana Bulgarcanın bugünkü tek temsilcisi başlıca Rusya Federasyonuna bağlı Çuvaş Özerk Cumhuriyetinde yaklaşık iki milyon kişi tarafından konuşulan Çuvaşçadır. Çuvaşça dışındaki diğer bütün Türk dil ve lehçeleri bir *z ve *ş dili olan Ana Türkçe'ye gider.

Türk dil ve lehçeleri gerek tarihi dönemlerde gerekse bugün doğuda Pasifik Okyanusu kıyılarından batıda Baltık Denizi kıyılarına, kuzeyde Kuzey Buz Denizi kıyılarından güneyde Basra Körfezi kıyılarına kadar uzanan çok geniş bir coğrafi alanda konuşulmuş ve konuşulmaktadır. Bu dil ve lehçelerin bazıları birbirine komşu alanlarda konuşulmakta ise de önemli bir kısmının konuşma alanları arasında büyük mesafe ya da aralıklar bulunmaktadır. Bu nedenle, gerek geçmişteki gerekse bugün konuşulmakta olan Türk dil ve lehçeleri arasında önemli farklar olacağı da açıktır. Hemen belirtelim ki bu farklar yine de çok değildir ve daha çok fonoloji alanında, bir dereceye kadar da morfolojide görülür. Sentaksa gelince, tarih boyunca Türk dil ve lehçelerinde sentaks yani sözdizimi bakımından büyük değişimler olmamıştır. Bunun başlıca istisnaları Karaimce ile Gagauz Türkçesidir. Artık ölü bir dil durumunda olan Karaimcenin sentaksı eski İbrani yazı dilinin ve Slav dillerinin yüzyıllarca süren etkisiyle değişmiş, Gagauz Türkçesinin sentaksı da komşu Slav dillerinin etkisi altında tümüyle Slavlaşmıştır.

Bugünkü Türk dil ve lehçelerini tasnif etmek için fonetik öl-

çütler yeterli olmakta, morfolojik ölçütlere gerek kalmamaktadır. İşte bu nedenledir ki elinizdeki kitapta da yalnızca eski-yeni Türk dil ve lehçelerinin belli-başlı fonetik özellikleri üzerinde durulmuş, daha başka bir deyişle, eski-yeni Türk dil ve lehçeleri en karakteristik fonetik özelliklerine göre sınıflandırılarak tanıtılmaya çalışılmıştır.

Talat Tekin

G İ R İ Ş

Türk dilleri, Altay dilleri teorisine göre, bu dil ailesinin bir kolunu oluşturur. Altay dilleri ailesinin öbür kolları Mongol dilleri, Mançu-Tunguz dilleri ve Kore dilidir.

Geniş anlamı ile Türk dili (*Turkic*) terimi, genel olarak, Türkçe (Türkiye Türkçesi), Azeri, Türkmence, Özbekçe, Yeni Uygurca, Kazakça, Kırgızca, Tatarca, Başkurtça, Altayca, Hakasça, Tuvaca, Yakutça vb. gibi soyca akraba olan epeyce kalabalık bir diller grubunu belirtmek için kullanılır. Ancak, Türk dili terimi Çuvaşçayı da içine alacak biçimde kullanılacak olursa bu pek doğru olmaz. Çünkü, Çuvaşça dışındaki bütün Türk dilleri bir *z- ve *ş- dili olan Ana Türkçeye (**tokuz* “9”, **kış* “kış”) gittiği halde, bir r- ve l- dili olan Çuvaşça (*tıhhır* “9”, *hil* “kış”) yine bir *r- ve *l- dili olduğu anlaşılan Ana Çuvaşçaya ya da Ana Bulgarcaya (**tokur* “9”, **kıl* “kış”) gider. Bu demektir ki Çuvaşça ile Türk dilleri, dilbiliminde yaygın bir benzetme ile ifade etmek gerekirse, “kardeş” değil, “kardeş çocukları”dır. Bu nedenle biz bu iki ana dilin, Ana Türkçe ile Ana Bulgarcanın, kendisinden çıktığı ve onlardan daha eski bir ana dil tasarlamak zorundayız. Bu en eski ana dile İlk Türkçe (İng. *Pre-Turkic*, Alm. *Vortürkisch*) adı verilebilir. İlk Türkçe, hiç kuşkusuz, bir *r- ve *l- dili idi ve bir süre sonra iki diyalekte ayrıldı: Ana Bulgarca ve Ana Türkçe. Bunlardan birincisi bir *r- ve *l- dili, ikincisi de bir *z- ve *ş- dili idi.

1. HUNLARIN DİLİ

Çin kaynaklarında Türkler kendi adları ile ilk kez VI. yüzyıl ortalarında anılırlar. Aynı kaynaklar Türklerin Hunların (Hsiung-nu'ların) torunları olduğunu kaydeder. Çinlilerin Hunları ve Türkleri çok yakından tanımış olduklarından herhalde şüphe edilemez. Bu husus dikkate alınırsa, eski Çin kaynaklarında verilen bu bilgilerin doğru olduğunu ve Hunların eskicil bir Türk dili (Ana Türkçe, hatta İlk Türkçe) konuştuklarını rahatlıkla ileri sürebiliriz. Ne var ki elimizde bu savı kanıtlayacak dil malzemesi yok denecek kadar azdır.

Hunca dil malzemesi Çin kaynaklarında İ.Ö. 3. yüzyıl ile İ.S. 4. yüzyıl arasındaki dönemlerden kalma bazı Hunca sözcüklerle İ.S. 4. yüzyıl başlarından kalma çok kısa bir Hunca beyitten ve 4.-6. yüzyıllara ait bazı T'o-pa ya da Tabgaç ünvanlarından ibarettir. Çin kaynaklarında Çin yazısı ile kaydedilmiş en eski Hunca sözcükler arasında *king-lo* (eski söylenişi **king-lāk*) “Hunların tören kılıcı” dikkati çeker. Bu sözcüğün Orta Türkçe kaynaklarda (Kaşgarlı'nın sözlüğünde) geçen *ķınrak* “kasap bıçağı, satır” ile bir ve aynı olduğu ileri sürülmüştür. Bu sözcük bugünkü Türk dillerinde de yaşamaktadır: Yeni Uygurca *ķınrak* “büyük bıçak, satır”, Altayca *ķınrak* “iki yüzlü büyük bıçak”, vb. Hunca *king-lo* sözcüğünün İ.Ö. 1022 yılında meydana gelen bir olay nedeniyle de kayıtlara geçtiğini saptayan Hirth bunun yazıya geçmiş en eski Türkçe sözcük olduğunu ileri sürmüştür.

İ.S. 4. yüzyıl başlarından kalan ve Çince kaynağa anlamı da verilen Hunca beytin Eski Çince yazıçevrimi Pulleyblank tarafından şöyle yapılmıştır:

秀支 替戾岡 僕谷 劬禿當

şiu-kēh thei-lei-kaŋ || bok-kuk giou-thuk-taŋ

Bu yazıçevrimine göre Hunca beyit Türkçe olarak şöyle kurulabilir:

skē tılıkaŋ / Bukuk-gu tutang

“(Düşman) ordusuna karşı çıkın, Bukuk’u (lideri) tutsak alın!”.

Beyitteki ilk sözcük Eski Türkçe “ordu” ve “savaş” anlamındaki *s* ya da *sü* sözcüğünün -ke ekli verme (datif) durumudur; ikinci sözcük Eski Türkçe *taşıķ-* “çıkma” eyleminin ilk hece ünlüsü daralıp /ı/ya değişmiş *l-* Türkçesi biçimi olan *tılıķ-* (< **tal’ık-*) eylemidir, daha doğrusu bu eylemin buyurma kipidir ve Eski Türkçe *taşıķın* ya da *taşıķaŋ* “çıkın!” sözcüklerinin karşıılığıdır; üçüncü sözcük Hun liderinin başkentini kuşatan düşman ordusunun lideri Liu-Yao’nun ünvanıdır ve Eski Türkçe metinlerde *bukuk* olarak saptanmış nvan ile bir ve aynıdır; dördüncü sözcüğün ilk hecesi *bukuk* nvanının belirli nesne (akuzatif) durumu eki -*gu*’dur (= Eski Türkçe -*g*) ve Çince kaynakta yanlılıkla son sözcüğün ilk hecesi sanılmıştır; dördüncü sözcük de son iki işaretten oluşaŋ *t’uk-tang*, yani *tutaŋ* “tutun!” sözcüğüdür (= Eski Türkçe *tutaŋ* ya da *tutuŋ*).

Bu beyitte geçen ve ET *taşıķın* ya da *taşıķaŋ* sözcüklerine eşit olan *t’ı-lit-kang* ya da *t’i-li-kang* (= **tılıkaŋ*) sözcüğü, Ramstedt’e göre, Huncanın bir *ş-* dili değil, bir *l-* dili olduğunu gösterir ve bu bakımdan çok önemlidir.

Son olarak Kuzey Çin’de kurulan Hun kökenli T’o-pa Wei devletinde (4.-6. yy.) kullanılan bazı T’o-pa (Tabgaç) nvanları da T’o-pa’ların dilinin Ana Türkçe ya da ona çok yakın bir dil ol-

duğunu göstermektedir: *pi-te-çen* (eski söylenişi **pyi-tik-çin*) “kapı, sekreter” (= Eski Türkçe *bitigçi* ay.), *k'o-po-çen* (eski söylenişi *k'a-pak-çin*) “kapı muhafızı” (= Eski Türkçe *kapagçı*, *kapıgçı* ay.), *hu-lo-çen* (eski söylenişi **guo-lak-çin*) “hükümdarı kuşandıran saray görevlisi” (= **kurlagçı*; krş. Eski Türkçe *kur* “kuşak”, Orta Türkçe *kurla-* “kuşandırmak”, Yak. *kurdā-* ay.) vb. gibi.

BAZIN, Louis, “Un texte proto-turc du IVe siècle: Le distique Hiong-nou du ‘Tsin-chou’”, *Oriens*, 1, 1948: 208-219.

BOODBERG, Peter A., “The Language of the T'o-pa Wei”, *Harvard Journal of Asiatic Studies*, 1, 1936: 167-185.

HIRTH, Friedrich, “Hunnenforschungen”, *Keleti Szemle*, II, 1901: 81-91.

MAENCHEN-HELFEN, J. Otto, *The World of the Huns*, yay. M. Knight, University of California Press, 1973.

PULLEYBLANK, E. G., “The Consonantal System of Old Chinese”, I-II, *Asia Major*, NS, c. IX, 1962: 58-144, 206-265.

TEKİN, Talat, *Hunların Dili*, Ankara 1993.

2. TÜRK DİLİNİN TARİHİ DÖNEMLERİ

Türk dilinin tarihi dönemleri şöylece sıralanabilir: 1. İlk Türkçe dönemi (aşağı-yukarı çağımızın başlarına kadar sürer), 2. Ana Bulgarca ve Ana Türkçe dönemi (kabaca 1.-6. yüzyıllar arası), 3. Eski Türkçe ve Eski Bulgarca dönemi (kabaca 6.-11. yüzyıllar arası), 4. Orta Türkçe ve Orta Bulgarca dönemi (kabaca 11.-16. yüzyıllar arası), 5. Yeni Türkçe ve Çuvaşça dönemi (16. yüzyıldan bugüne kadarki dönem).

2.1. İlk Türkçe (Başlangıçtan Milat sıralarına kadar)

İlk Türkçe, Çuvaşça da dahil olmak üzere bütün Türk dillerinin atasıdır. İlk Türkçenin en tipik özellikleri öndamaksıl **r* ve **l*

fonemlerinin korunmuş olmasıdır. Bu durumu Milat sıralarında Ana Samoyedceye girmiş en eski Türkçe ödünç sözcüklerden anlıyoruz. Bu sözcüklerde /z/ yerine /r/, /ş/ yerine de /l/ vardır: Ana Sam. **yür* “100” < İT **yür*’ (> ET *yüz*), Ana Sam. **kil*’ “samur” < İT **kil*’ (> ET *kış*), Ana Sam. **kil* “kış” < İT **kıl*’ (> ET *kış*, > Çuv. *hıl*) vb. gibi.

3.1. Ana Bulgarca (1.-6. yüzyıllar)

Ana Bulgarca, 5. ve 6. yüzyıllarda Kuzey Kafkasya’da ve Karadeniz’in kuzeyinde yaşayan Bulgar Türklerinin dili idi. Macarların ataları o yüzyıllarda aynı bölgede yerleşmiş olan Bulgar Türklerinin komşuları idiler. Bulgar Türkleri ile olan ilişkileri sonucu o dönemde birçok Bulgar Türkçesi sözcük Eski Macarcaya geçti. Macarcadaki bu en eski Bulgar Türkçesi sözcükler Ana Bulgarcanın bir **r*- ve **l*- dili olduğunu açıkça kanıtlamaktadır: Mac. *ökör* “öküz” < AB **ökür* (> Çuv. *vǝǝr*), Mac. *borjú* [boryú]

bölcső F: 1262/ ? *Bulchew* ON (Gy 1: 285): 1389 ? *Belchew* ON; u1395 *belchew*; u1405 *belche*; 1517 *bevlchehen*; u1518 *böcöth*; 1629 *böcsü* [? U]; 1759 *bütsüben*; ma *böcsibe* B: ‘Wiege’ * A: ~de 1857 • Lehnw aus einer türk Spr tschuw Typs vor der Landnahme • *Käşy beşik*: kiptsch *beşik*: osm *beşik*: usw: ‘Wiege’ [türk Herkunft]. Vorstufe: **beşik*. Türk ausi *k* wurde im Ung erst zu einem Spiranten, dann zu einem stimmhaften Kons (ɣ), schließlich wurde er vokalisiert: vgl nech: → *gyeplő*, → *szőlő* usw. Zum Lautwandel türk *š* > ung *cs* vgl: → *bocsár*, → *bücsü*: zum ung anorg *l* vgl: → *ács*, → *bölcs*; vgl auch → *gyümölcs*. Die auf gebogenen Kufen schaukelnde Wiege hatten Türkvölker nach Europa gebracht. — Abi *bölcsőde* ist Produkt der SprErn. — Aus dem Ung: slowak (ma) *beľôc*: rum (sieb) *beicău*: ‘ds’ • BTLw: TESz; TörK 84, 121

ökör F [4]: 1181/ *Ekewr* ON: 1259 *Vkurd* A, ON: 1343 *Ikurd* A, ON: 1344 *Vkrus* A. ON: n1372/ *ewkrewkewt*; u1395 *eker* fark. *oker*; 1456 *Oewkenrytho* ON (OkSz); ma *ëkër* B: 1. 1181/ ? ‘Ochse’ •, n1372/ ‘ds’: 2. 1181/ ? ‘Stier’, 1577 ‘ds’: 3. [auch als Attr] 1649 ‘Dummkopf’ (NSz) A: **ökrös** 1344 ON • Lehnw aus einer türk Spr tschuw Typs vor der Landnahme • Köktürk *öküz*: osm *öküz*: tschuw *văcăr*, *măcăr*: usw: ‘Ochse; Stier’ [? < toch **okās* od **okso*: ‘ds’]. Entspr in den mong Spr. Vorstufe: **ökür*. Mit Substitution des im Urung fehlenden *ö* dürfte die frühere Form **ükür* gewesen sein; vgl: → *kökény*. Zur Bed 3 vgl: → *barom*, → *marha* • MNy 3: 310, 31: 36; TE 1: 539; TESz; NyÉrt 110: 67; TörK 235

Macarcanın Kökenbilgisi Sözlüğü’ne göre

bölcső “beşik” ve *ökör* “öküz” maddeleri

“buzağı” < AB **buragu* (> Çuv. *přru*), Mac. *nyar* [ńar] “yaz” < AB **ńār* (> Çuv. *śur* “ilkbahar”), Mac. *kölyök* “hayvan yavrusu, enik” < AB **kölek* (= Trkm. *kōšek* “deve yavrusu”), Mac. *dél* “öğle” < AB **dül* (= OT *tüş* “öğle; güney”), vb. gibi.

Ana Bulgarcanın başlıca özelliklerinden biri de daha sonra Çuvaşçada öndamaksıl /s/ fonemine, Ana Türkçede de /ş/ye değişecek olan söziçi ve sözsonu /lç/ ünsüz grubunun henüz bu biçimde kendini korumakta olmasıdır: Çuv. *puś* “baş” < Volga Bulg. *baç* < AB **balç* (= AT **baş*), Mac. *bölcső* [bölçö] “beşik” < AB **belçeg* (= OT *beşik*), Çuv. *hış-* “kaşımak” < **kaç-* < AB **kalçı-* (= ET *kaşı-*), Çuv. *śiś-* “parıldamak, parlamak, (şimşek) çakmak” < **yaç-* < AB **yalçı-* (= ET *yaşı-* “parlamak, (şimşek) çakmak”, *yaşın* “şimşek”), vb.

3.2. Ana Türkçe (1.-6. yüzyıllar)

Çuvaşça dışındaki öbür bütün Türk dillerinin atası olan Ana Türkçenin başlıca seslik özellikleri şunlardır:

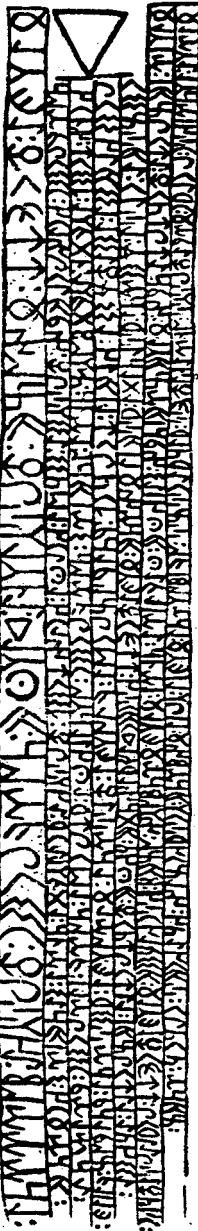
1. Söziçi ve sözsonu /**f*/ fonemi /*z*/ye değişmiştir: İT **tokur* “9” > AT **tokuz*, İT **kīr* “kız” > AT **kīz*, vb.

2. Söziçi ve sözsonu /**l*/ fonemi /*ş*/ye değişmiştir: İT **kıl* “kış” > AT **kış*, İT **bēl* “5” > AT **bēş*, vb.

3. Söziçi ve sözsonu /*lç*, *lc*/ ünsüz çiftleri /*ş*/ye değişmiştir: İT **alçuk* > AT **aşuk* “aşık kemiği”, İT **balç* “baş, başlangıç” > AT **baş*, vb.

4. Sözbaşı /*c*, *d*, *n*, *ń*/ fonemleri /*y*/ye değişmiştir: İT **cüruk* > AT **yüzük*, İT **dül* > AT **tüş* “öğle; güney”, İT **nuduruk* > AT **yudruk* “yumruk”, İT **ńār* > AT **yāz* “ilkbahar”, vb.

5. Söz sonundaki kısa ünlülerin düşmesi: İT **kona-* “konmak, bir yere yerleşmek” > AT **kon-*, İT **büte-* “(yara) kapanmak, iyileşmek” > AT **büt-*, İT **alı-* > AT **al-*, İT **keli-* > AT **kel-* “gelmek”, vb. gibi.

**Tunyukuk Yazıtı, 1. Taş,
Batı Yüzü**

(B 1) Bilge Tunyukuk, ben özüm, Tabgaç iline kılıntım. Türk bodun Tabgaçka körür erti. (B 2) Türk bodun, kanın bulmayın Tabgaçda adrılı, kanlantı; kanın kodup Tabgaçka yana içikdi. Tenri ança têmış erinç: "Kan bértim, (B 3) kanının kodup içikdiñ." İçikdük üçün Tenri "Öl!" têmış erinç. Türk bodun ölti, alkıntı, yok boltı. Türk Sir bodun yerinte (B 4) bod kalmadı.

(B 1) Bilge Tunyukuk, ben kendim, Çin yönetimi sırasında doğdum. Türk halkı (o zaman) Çin'e bağımlı idi.

(B 2) Türk halkı, (kendi) hanını bulmayınca, Çin'den ayrıldı; han sahibi oldu; (fakat) hanını bırakıp Çin'e yeniden bağımlı oldu.

Tanrı şöyle demiş olmalı: "(Sana) han verdim, (B 3) hanını bırakıp (yine) bağımlı oldun." (Türk halkı yeniden) bağımlı olduğu için Tanrı "Öl!" demiş olmalı. Türk halkı öldü, mahvoldu, yok oldu. Türk Sir halkı(nın) ülkesinde (B 4) boy kalmadı.

4.1. Eski Türkçe Dönemi (6.-9. yüzyıllar)

Eski Türkçe, 6. yüzyıl ortalarında Batı Moğolistan'daki Altay dağları bölgesinde yaşayan ve aynı tarihte Çin'in kuzeyinde, bugünkü Moğolistan'da, büyük bir göçebe devleti kuran (550-630, 680-745) eski Türklerin (Göktürklerin) diliydi. Eski Türkçe, ayrıca, 8. yüzyıl ortalarında Moğolistan'daki Göktürk egemenliğine son vererek orada bir devlet kuran (745-840) göçebe Uygurlarla, Doğu Türkistan'da, Tarım havzasında Koço Uygur devletini (850-1250) kuran yerleşik Maniheizm ve Budist Uygurların da diliydi.

Eski Türkçe hiç de bir örnek bir dil değildi. Eski Türkçenin biri Orhon Türkçesi öbürü de Uygurca olmak üzere en az iki diyalekti vardı. Uygurcanın ise en az üç diyalekti bulunduğu biliniyor.

BAZIN, Louis, *Les systemes chronologiques dans le monde Turc ancien*, Budapest 1991.

CLAUSON, Sir Gerard, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford 1972.

—, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Index Vol. I-II, A. RÓNA-TAS'ın sunuşuyla, Szeged 1981.

DOERFER, Gerhard, *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen*. I-IV, Wiesbaden 1963, 1965, 1967, 1975.

ERDAL, Marcel, *Old Turkic Word Formation: A Functional Approach to the Lexicon*, I-II, Wiesbaden 1991.

NADELYAYEV, V. M., D. M. NASILOV, E. R. TENİŞEV, A. M. ŞÇERBAK, *Drevnetyurkskiy slovar'*, Leningrad 1969.

LIU MAU-TSAI, *Die chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost-Türken (T'u-küe)*, I-II, Wiesbaden 1958.

4.1.1. Orhon Türkçesi (7.-9. yüzyıllar)

Moğolistan'da kurulan 1. Göktürk devleti döneminden (550-

630) kalan ve bize kadar gelen Türkçe bir belge ya da yazıt yoktur. Bu dönemden kalma tek anıt olan Bugut yazıtı (dikilişi 581), ne yazık ki, Türkçe değildir. Yazıtın üç yüzü Soğd, bir yüzü de Sanskrit dilindedir.

Eski Türk Runik Alfabeti

𐰀	A	a, e	𐰁 (T 𐰂)	T	at, t
𐰃	I	i, ı	𐰄	t	et, t
𐰅	U	u, o	𐰆	Y	ay, y
𐰇	Ü	ü, ö	𐰈	y	ey, y
𐰉 (T 𐰊)	B	ab, b	𐰋	°K	ok, uk, ko, ku, k
𐰌 𐰍 (T 𐰎)	b	eb, b	𐰏 (T 𐰐)	°K	ök, ök, kö, kü, k
𐰑	D	ad, d	𐰒 (T 𐰓)	°K	ık, kı, k
𐰔	d	ed, d	𐰕	ıç	iç
𐰖 (T 𐰗)	G	ağ, ğ	𐰘	ç	aç, eç, ç
𐰙	g	eg, g	𐰚 (T 𐰛)	m	am, em, m
𐰜	K	ak, k	𐰝	n̄y	an̄y, en̄y, n̄y
𐰞	k	ek, k	𐰟	η	aη, eη, η
𐰡	L	al, l	𐰢	p	ap, ep, p
𐰣	l	el, l	𐰤	ş	aş, eş, ş
𐰦	N	an, n	𐰧	z	az, ez, z
𐰨	n	en, n	𐰩	LT	alt, lt
𐰫	R	ar, r	𐰬	NÇ	anç, enç, nç
𐰭	r	er, r	𐰮 (T 𐰯)	NT	ant, ent, nt
𐰰	S	as, s	𐰱	aş	aş
𐰲	s	es, s	𐰳	baş	baş

Runik harfli en eski Türkçe yazıtlar 2. Göktürk devleti döneminden kalmadır. Bu yazıtların başlıcaları, sırasıyle, şunlardır: Çoyren yazıtı (yak. 688-692 yılları arası), Ongin yazıtı (720?),

Küli Çor (İhe-Hüşötü) yazıtı (yak. 720-725), İhe Ashete yazıtı (724?), Tunyukuk yazıtı (720-725 arası?), Kül Tegin yazıtı (732) ve Bilge Kağan yazıtı (735).

Moğolistan'daki Uygur devleti (745-840) döneminden kalma runik harfli başlıca yazıtlar da şunlardır: Tes yazıtı (750), Taryat (Terhin) yazıtı (753), Şine-Usu (Bayan Çor) yazıtı (759-760), Soğdca-Türkçe Sevrey yazıtı (762-763), Soğdca-Çince-Türkçe Karabalgasun yazıtı (825), Suci yazıtı (840), Yenisey yazıtları (9.-10. yüzyıllar), vb.

Orhon Türkçesinin başlıca özellikleri şunlardır:

1. Söziçi ve sözsonu /d/ foneminin korunması: *adaḳ* “ayak”, *tıd-* “engel olmak” vb.

2. Söziçi ve sözsonu /b/ foneminin korunması: *sebin-* “sevinmek”, *sab* “söz” vb.

3. Öndamaksıl /ny/ foneminin korunması: *an̄yığ* “fena, kötü”, *çıḡan̄y* “yoksul”, *kon̄y* “koyun” vb.

4. Genizsil /ŋ/ foneminin /ğ, g/ ile nöbetleşmesi: *bardıñız* ~ *bardıḡız* “gittiniz”, *ölsikiñ* ~ *ölsikig* “öleceksin”, *süñüküñ* ~ *süñüküg* “kemiklerin” vb.

5. İlgi durumu (genitif) ekinin ünsüzlerden sonra *-ıñ/-iñ*, ünlülerden sonra da *-nıñ/-niñ* olması: *kağan-ıñ* “hakanın”, *beg-iñ* “beyin”, *bayırku-nıñ* “Bayırkuların” vb.

6. Ayrı bir çıkma durumu (ablatif) ekinin bulunmaması ve bu ad durumunun *-dal/-de* eki ile kurulması: *bukaraḳ uluṣ bodun-ta* “Buhara şehri halkından”, *oḡlanıñız-da* “oğullarınızdan” vb.

7. Şimdiki zaman sıfat-fiilinin *-ğmal/-gme* eki ile kurulması: *bar-ı-ğma* “giden”, *biti-gme* “yazan”, *kel-i-gme* “gelen” vb.

8. Gelecek zaman sıfat-fiilinin *-daḳıl/-deçi* eki ile kurulması: *öl-teçi* “ölecek”, *kel-teçi* “gelecek”, *yañıl-taçı* siz “yanılacaksınız”, vb.

9. Gelecek zaman-gereklilik sıfat-fiilinin *-sık/-sik* eki ile kurulması: *kn tug-sık* “gündoğar tarafı, doğu”, *kn bat-sık* “gün-batar tarafı, batı”, vb.

Tunyukuk Yazıtı, 2. Taş

(B 1) Tılığ kelrti. Sabı antağ:
 “Yarış yazıda on tümen s trilti” tir.
 Ol sabığ eşidip begler kpın (B 2)
 “Yanalım; arığ ubutı yğ!” tdi. “Ben
 ança tr men, ben Bilge Tunyukuk:
 Altun yışığ aşı keltimiz, Ertiş
 gzğ (B 3) keçe keltimiz. Kelmişi
 ‘Alp!’ tidi, tuymadı.

(B 1) (Bu arada bir) haberci getirdiler. Sözleri şöyle: “Yarış ovasında yüz bin asker toplandı” diyor. Bu haberi duyunca beyler hep birlikte (B 2) “Dönelim; temiz (yani “savaşıp yenilmemişin”) utancı (savaşıp yenileninkinden) daha iyidir!” dediler. (Ben de şöyle dedim:) “Ben şöyle diyorum, ben Bilge Tunyukuk: Altay dağlarını aşarak geldik, İrtiş ırmağını (B 3) geçerek geldik. (Buralara kadar) gelenler “(Geliş) zor(du)!” dediler, (ama pek de zorluk) hissetmediler.

MALOV, S. Ye., *Pamyatniki drevnetyurkskoy pis'mennosti*, Moskva-Leningrad 1951.

—, *Yeniseyskaya pis'mennost' tyurkov*, Moskva 1952.

—, *Pamyatniki drevnetyurkskoy pis'mennosti mongolii i kirgizii*, Moskva-Leningrad 1959.

- ORKUN, Hüseyin N., *Eski Türk Yazıtları, I-IV*, TDK 1936-1941, (1986²).
- RADLOFF, W., *Atlas der Alterthümer der Mongolei*, Saint-Pétersbourg 1892-1899.
- , *Die alttürkischen Inschriften der Mongolei, Neue Folge*, Saint-Pétersbourg 1897; *Zweite Folge* 1899.
- SERTKAYA, O. F., *Göktürk Tarihinin Meseleleri*, TKAE 131, Ankara 1995.
- TEKİN, Talat, *A Grammar of Orkhon Turkic*, Bloomington 1968.
- , *Orhon Yazıtları*, TDK, Ankara 1988.
- , *Tunyukuk Yazıtı*, TDAD 5, Ankara 1995.
- , *Orhon Yazıtları: Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*, İstanbul 2003³.
- , *Orhon Türkçesi Grameri*, İstanbul 2003².
- THOMSEN, V., *Inscriptions de l'Orkhon déchiffrées* (= MSFOu V), Helsingfors 1896.
- , *Turcica. Études concernant l'interpretation des inscriptions turques de la Mongolie et de la Sibérie* (= MSFOu XXXVII), Helsingfors 1916.
- , "Alttürkische Inschriften der Mongolei, in Übersetzung und mit Einleitung", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, (Almancaya çev. H. H. SCHAEDE) 1924-1925: 121-175.
- , *Orhon Yazıtları Araştırmaları*, Çev. V. Köken, TDK, Ankara 2002.

4.1.2. Uygurca (8.-11. yüzyıllar)

Moğolistan'daki Uygur devletinin Kırgızlar tarafından yıkılmasından (840) sonra Uygurların büyük bir kesimi güneye, Tarım havzasına yerleşip Maniheizm, Budizm ve Hristiyanlık dinlerini benimsediler ve merkezi Koço olmak üzere 400 yıl sürecek olan yeni bir devlet kurdular. Daha az sayıda Uygur kabileleri de Çin'in Kansu eyaletine yerleştiler ve daha kısa ömürlü küçük bir devlet kurdular.

Runik harfli Uygurca fal kitabı Irk Bitig'in ilk iki satırı

Ben Ten-si'yim ("Göğün Oğlu"yum). Sabah ve akşam altın tahtın üzerinde oturup mutlu olurum. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir. Ala atlı yol tanrısıyım. Sabah akşam (atımı) rahvan sürerim. (Yol Tanrısı) iki neşeli insanla karşı-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Manici Minyatür Parçası

bitigi kértü yaruk
savlar teñri bilge
biligi bölük b[öl]ük
tatağlağ nom yér suv
yertinçüsi et'öz

(*harfiyen*) yazısı doğru, parlak;
 sözleri, tanrısal bilgisi,
 türlü türlü
 tatlı öğretisi, (*harfiyen*) yerin suyun
 dünyası, vücut (...)

A. v. Le Coq, *Khotscho*, 1913; ve yine A. v. Le Coq, *Die Buddhistische Spätantike in Mittelasien*, Berlin 1923, tablo 8^ab, metin: s. 58.

Soğd Kökenli Uyğur Alfabeti

sonda	ortada	başta	yazı- çevrimi	harf- çevrimi	sonda	ortada	başta	yazı- çevrimi	harf- çevrimi
			a, ä	'' / '				d	d
			ı, i	y / 'y				ç	ç
			o, u	w / 'w				s, ş	ş / s
			ö, ü	wy / 'wy				ş, s	ş / s
			k, g, h	q, q̇, q̈				z, j	z / j
			k, g	k				n	n
			y	y				b, p	p
			r	r				v	v
			l	l				w	
			t	t				m	m

* İlk hecede bir ünsüzden sonra.

** Ortada, ikinci hecede

*** Gerçekte -p/-b- ve -k/-g- harflerinin ortadaki biçimleri, birleşmiş öteki harflere göre özelleşmiş olup “birleşik harfler (ligatür)” özelliği taşımaktadırlar, bunlardan bazıları şöyledir: (-pw-), (pw-), (-pl-), (pl-), (-p'-), (p'-), (-kw-), (kw-), (-ky-), (ky-), (-k'-), (k'-)

Uygurca yazma yapıtların pek azı Soğd alfabesiyle, büyük bir kısmı Soğd yazısının işlek biçiminden gelişmiş olan Uygur alfabesiyle, küçük bir kısmı da Mani alfabesiyle yazılmıştır. Brahmi ve Tibet alfabeleriyle yazılmış az sayıda Uygurca metin de vardır.

Uygurca yapıtlar bu dilin öndamaksıl /ny/ foneminin durumuna göre başlıca üç diyalekti bulunduğunu göstermektedir: 1. /ny/ diyalekti, 2. /n/ diyalekti, 3. /y/ diyalekti. Uygurca yapıtların büyük çoğunluğu /y/ diyalekti ileldir.

Uygurcanın başlıca seslik ve biçimlik özellikleri şunlardır:

1. Söziçi ve sözsonu /ny/ foneminin korunması (*n̄y*- diyalekti), /n/ye değişmesi (*n*- diyalekti) ve /y/ye değişmesi (*y*- diyalekti): *an̄yığ*, *anığ*, *ayığ* “kötü”; *çığan̄y*, *çığay* “yoksul”; *kan̄yu*, *qayu* “kim, hangi” vb.

2. Söziçi ve sözsonu /b/ foneminin /v/ye değişmesi: *yavız* “kötü” < *yabız*, *ev* < *eb*, *sevin*- < *sebiñ*-, *suv* “su” < *sub* vb.

3. Çıkma durumunun *-dın/-din* eki ile kurulması: *balıq-dın* “şehirden”, *ev-din* “evden” vb.

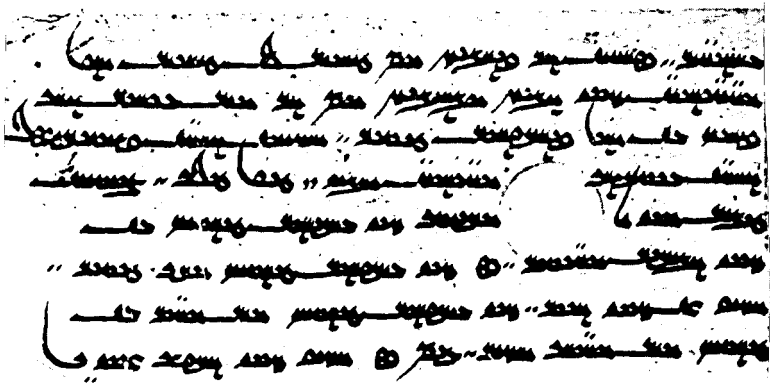
4. İlgi durumunun gerek ünsüzler gerekse ünlülerden sonra *-nuñ/-niñ/-nuñ/-nüñ* eki ile, /n/ diyalektinde de *-nañ/-neñ* eki ile kurulması: *teñri-niñ* “Tanrının”, *ilig-niñ* “hükümdarın”, *beg-neñ* “beyin” vb.

5. Şimdiki zaman sıfat-fiilinin *-glı/-gli* eki ile kurulması: *kör-ügli* “gören”, *ünte-gli* “çağırın” vb.

6. *-yuk/-yük* ekli kesin geçmiş zaman biçiminin bulunması: *tüşe-yük men* “rüya gördüm”, *sakın-yuk sen* “düşündün”, *qarı-yuk biz* “yaşlandık” vb.

(1) (...) *yarlıkar* “Burhanlar bilmiş nom teriñde teriñ, alp (2) *uqğuluk*, *sözlemiş nomlamış nomlarınñ yörügleri*, (3) *barıgın alp bilgülık tétir*, *arhantlarka pratikabud*- (4) *larka yétgeli uğuluk ermez*” *tép tedi*. (...)

(1) (...) der. “Buddhaların bildiği öğreti (*Dharma*) çok derindir, anlaması güçtür, (2) va’z ettikleri öğretilerin anlamını, (3) gidişini anlaması güçtür, Arhatlar ve Pratyekabuddhalar (4) (bu bilgiye) ulaşamazlar” dedi. (...)

Saddharmapuṇḍarīka-sūtra'nın yorumu'ndan

ADAM, Volker, Jens Peter LAUT, Anreas WEISS, *Bibliographie alttrkischer Studien*. Wiesbaden 2000.

ARAT, R. Rahmeti, *Eski Türk Ŗiri*, TTK, Ankara 1965 (1991³).

—, "Eski Türk Hukuk Vesikaları", *Journal de la Société Finno-Ougrienne*, 1964, 65: 13-77.

ASMUSSEN, Jes. P., *X^astvānift. Studies in Manichaeism*, Copenhagen 1965.

BANG, W. ve A. von GABAIN, *Türkische Turfan-Texte*, I-V, Berlin 1929-1931: 1929 [I], 1929 II, 1930 III, 1930 IV, 1931 V.

—, *Analytischer Index zu den fünf ersten Stcken der türkischen Turfan-Texte*, Berlin 1931.

BANG, W., A. v. GABAIN ve G. R. RACHMATI, *Türkische Turfantexte*, VI, Berlin 1934.

Berliner Turfan Texte, I, II, III, V, VII, VIII, IX, XIII, XVIII, XIX, XX Berlin 1971-2001.

CAFEROĞLU AHMET, *Uygur SzlĞ I-III*, İstanbul 1934-38.

CAFEROĞLU, Ahmet, *Eski Uygur Türkçesi SzlĞ*. TDK, İstanbul 1968.

GABAIN, Annemarie von, *Alttrkische Grammatik*, Leipzig 1941 (1950², 1974³). [*Eski Türkçenin Grameri*, ev. M. Akalın, TDK, Ankara 1988]

—, *Türkische Turfan-Texte*, VIII, X, Berlin 1954, 1959.

— ve Werner WINTER, *Türkische Turfantexte*, IX, Berlin 1958.

- HAMILTON, James Russell, *Le Conte Bouddhique du bon et du mauvais prince en version ouïgoure*, Paris 1971. (*Budacı İyi ve Kötü Kalpli Prenses Masalının Uygurcası*, çev. E. Korkut, İ. Birkan, Ankara 1998)
- , *Manuscripts ouïgours du IXe-Xe siècle de Touen-houang*. I-II, Paris 1986.
- LECOQ, Albert von, *Türkische Manichaica aus Chotscho*. I-III, Berlin 1912-1922.
- MÜLLER, Friedrich W. K. *Uigurica*, [I]-IV. Berlin 1908-1931.
- ÖLMEZ, Mehmet, “Kurzer Überblick über die Buddhistische- Übersetzungsliteratur in Alt türkisch (Eski Türkçe Budist Çeviri Edebiyatına Kısa Bir Bakış)”, *Çağdaş Türk Edebiyatına Eleştirel Bir Bakış: Nevîn Önberk Armağanı*, yay. M. ÖLMEZ, Ankara 1997: 225-256.
- RACHMATI, G. R., *Türkische Turfan-Texte VII*, Berlin 1936.
- RADLOFF, Wilhelm, *Uigurische Sprachdenkmäler*, (yay. Sergey Yefimoviç MALOV), Leningrad 1928.
- RÖHRBORN, Klaus, *Uigurisches Wörterbuch: Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien*, 1-5, Wiesbaden 1977-1994.
- , *Xuanzang's Leben und Werk: [Band 34 →]*, Wiesbaden 1991.
- TEKİN, Talat, *İrk Bitig (The Book of Omens)*, Wiesbaden 1994.
- Nobuo YAMADA, *Sammlung uigurischer Kontrakte* (ウイグル文契約文書集成), yay. haz. J. ODA, H. UMEMURA, P. ZIEME, T. MORIYASU, Osaka 1993.
- ZIEME, Peter, *Die Stabreimtexte der uiguren von Turfan und Dunhuang*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1991.

4.1.3. Eski Bulgarca (Tuna Bulgarcası: 8.-9. yüzyıllar)

Başka bir Eski Türk dili de Tuna Bulgarcasıdır. Ana Bulgarcadan çıkan Tuna Bulgarcası 679'da Asparuh'un önderliğinde Tuna ırmağını geçerek bugünkü Bulgaristan'a yerleşen ve orada bir devlet kuran Bulgar Türklerinin dili idi. Bu dille yazılı en son belge 907 tarihlidir.

Byllo Çoban içürği ayak Buylo Çoban'ın içki kadehi

Tuna Bulgarcasına ait dil malzemesi çok sınırlıdır. Bu malzeme şöyle sıralanabilir:

1. Bulgar Hanları listesi diye bilinen Kiril harfli Eski Rusça metinde (8. yüzyıl) geçen eski Türk takvimine ilişkin hayvan adları, sayılar, ünvanlar ve kişi adları;

2. Nagy-Szent-Miklos

hazinesi diye bilinen altın kaplar zerindeki Runik harfli yazıtlarla (8. yüzyıl?) Grek harfli yazıtlar (9. yüzyıl?);

3. Orta Grekçe Proto-Bulgar yazıtlarında ve Bizans kaynaklarında geçen bazı kişi adları ve nvanlar;

4. Volga Bulgarcasından Eski Kilise Slavcasına geçmiş birkaç ödünç sözcük;

5. Bizans kaynaklarında geçen özel adlar ve nvanlar.

Son derece sınırlı olmasına karşın bu dil malzemesi yine de Tuna Bulgarcasının bir *r-* ve *l-* dili olduğu gerçeğini kanıtlamaya yeter. Örneğin *beħ-tem* “beşinci” < **belħ-* < **bēlik* “5” (> Çuv. *pillik*), *tvir-em* /*tvir-im* “dokuzuncu” < **togır* < **toķır* “9” (> Çuv. *tīhhīr*), vb.

Bulgar Hanları listesinde yıl adı olarak geçen bazı hayvan adları da şunlardır: *dilom* “Yılan” < **dilān* < **dılan* (> Çuv. *śilen*), *şegor* “Sığır” << **sıgur* (= Orta Türkçe *sıgır*), *toħ* [tōħ] “Tavuk” << **tāguk* (> Çuv. *īhī*) vb.

Tuna Bulgarları yazıtlarında da *boyla*, *kan* “han, hükümdar”, *tarkan*, *kolovr-os*/*kuluvr-os* “nder” < **ķologur* < **ķolagur* (= Orta

Bagatur Han Sikkesi

Türkçe *kolawuz* “kılavuz, rehber”), *sübigi* “kumandan” < **sü beg-i*, *içirgu* “saraya mensup, has, saraylı” (krş. Orh. *içreki* ay.) vb. gibi ünvanlarla *Bagatur*, *Bayan/Boyan*, *Sivin* (< **sevin*), *Turdaçi* < **tur-daçi* “duracak”), *Omurtag/Omortag* (< **omurt-ak* “kartalcık”; krş. Çuv. *İMİRT* “kartal” < **omurt*) vb. gibi Türkçe kişi adları geçmektedir.

Çatalar yakınlarında bir kilisede bulunan
Grek harfli Tuna Bulgarcası yazıttan kalanlar:

OPIORI

OKATOKAT

ξδ' κανε

Νκουπεσι πζ'

ξηκουπεσι πγ'

ΟΣΧκουπεσι πε'

kane / küpesi / küpesi / küpesi

“han, ...zırhı, ...zırhı, ...zırhı”

Bizans kaynaklarında *Bulgar* (< *bulğa-r* “karıştıır”), *Onogur* (= *on oğur* “10 kabile); *Saragur* [= *şaragur*] (< **şar ogur* <

Orta Türkçe döneminde bir Türk dili daha vardı: Volga Bulgarçası. Bu dil, Volga ırmağının yukarı havzasında egemenliğini 14. yüzyıl ortasına kadar sürdüren bir devlet kurmuş olan Volga Bulgarlarının dili idi.

İslamî Dönem Türkçe Eserlerde Kullanılan Arap Alfabeti

sonda	ortada	başta	yalın		sonda	ortada	başta	yalın	
ل ل	ل ل	ل ل	ل ل	é, e	ط	ط	ط	ط	t
ب	ب	ب	ب	b	ظ	ظ	ظ	ظ	z
پ	پ	پ	پ	p	ع	ع	ع	ع	‘
ت	ت	ت	ت	t	غ	غ	غ	غ	g
ث	ث	ث	ث	s	ف	ف	ف	ف	f
ج	ج	ج	ج	c	ق	ق	ق	ق	k
چ	چ	چ	چ	ç	ك	ك	ك	ك	k, ŋ, g, v, y
خ	خ	خ	خ	h	گ	گ	گ	گ	g
ح	ح	ح	ح	h	نك	نك	نك	نك	ng
د	د	د	د	d	ل	ل	ل	ل	l
ذ	ذ	ذ	ذ	z	م	م	م	م	m
ر	ر	ر	ر	r	ن	ن	ن	ن	n
ز	ز	ز	ز	z	و	و	و	و	v
ژ	ژ	ژ	ژ	j	ه	ه	ه	ه	h
س	س	س	س	s	لا	لا	لا	لا	lā
ش	ش	ش	ش	ş	ی	ی	ی	ی	y
ص	ص	ص	ص	ş					
ض	ض	ض	ض	ḍ, ž					

5.1. Karahanlı Türkçesi (11.-13. yüzyıllar)

Bu yazı dili Doğu Türkistan'da merkezi Kaşgar olan Karahanlı devletinde konuşulan Türkçe idi. Karahanlı Türkçesi ile yazılmış en önemli yapıtlar şunlardır: Yusuf Has Hacib'in 6500 beyit gibi çok hacimli manzum yapıtı *Kutadgu Bilig* (1069), ünlü dilci Kaşgarlı Mahmud'un *Divanü lügati't-türk* (Türk Dillerinin Sözlüğü) adlı Türkçe-Arapça sözlüğü (1073) ve Edib Ahmed Yügneki'nin *Atebetü'l-Hakayık* adlı küçük manzum yapıtı (12. yüzyıl sonları ya da 13. yüzyıl başları).

ما طغماچ ایلچی، عاقلانغ ایلچی، عاقلانغ ایلچی، عاقلانغ ایلچی
 توغاردین ساکلدی ونگدون یلی
 یز ییباد تولدی کبار کیتب
 ایریخک قشغ سوزدی یازنی سین
 یشق یزیدی و لغای ییلا ورنیغکا
 قورمیش ییلاج لاز تو ناندی شیلو
 یغیزیشل قورموزکا سادی
 یزیری ناغ قیرا ویری توشاندی کیدب
 تومان توچاک لاری یزیددی کولا
 صابیل قیتی قورغل سیدین
 دال و عوید قلیغ قوددی

Kutadgu Bilig'de
 "Tavgaç Uluğ
 Buğra Han ve
 Parlak Bahar
 Mevsimi"nin
 övüldüğü bölüm

Tuğardın ese keldi öñdün yeli

Yaşık yandı bolğay yana ornuğa

Ajun étgüke açtı uştmak yolu

Balık kudrıkındın qozı burnuğa

Yagız yer yıpar toldı kâfûr ketip

Kurımış* yığaçlar tonandı yaşıł

Bezenmek tiler dünya körkin étip

Bezendi yipün al sarığ kök kızıl

İrinçig kışığ sürdi yazkı esin

Yagız yer yaşıł torku yüzke badı

Yaruk yaz yana kurdı devlet yasın

Hitay arkışı yadıı tavğaç edı

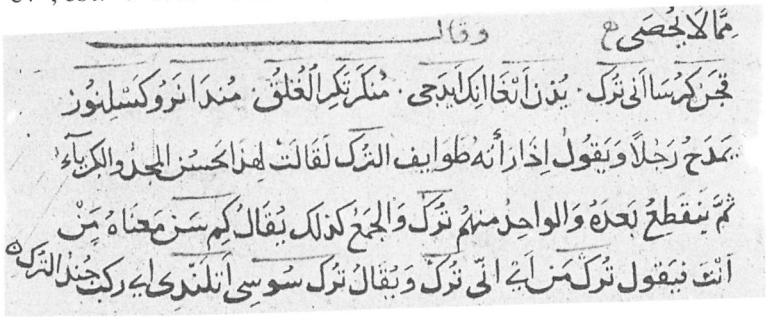
*Metin: qovurmuş

“Doğudan bahar yeli eserek geldi, dünyayı süslemek için cennet yolunu açtı. Kâfur gitti, kara toprak misk ile doldu; dünya kendini süsleyerek bezenmek istiyor. Bahar yeli eziyetli kışı sürüp götürdü, parlak bahar yeniden mutluluk yayını kurdu. Güneş yine yerine, balık kuyruğundan (= burcundan) kuzu burnuna dönmüş olacak. Kurumuş ağaçlar yeşiller giyindi; doğa mor, al, yeşil ve kıvıll renkler ile süslandı. Kara toprak yüzüne yeşil ipek bağladı, Hitay kervanı da üstüne Çin kumaşı yaydı.”

Karahanlı Türkçesinin başlıca özellikleri şunlardır:

1. Söziçi ve sözsonu /d/ foneminin ötümlü dışlerarası sızıcı /d/ fonemine değışmesi: ET *adağ* > *adağ* “ayak”, ET *tod-* > *tod-* “doymak” vb.

2. Söziçi ve sözsonu /b/ foneminin /v/ye değışmesi: ET *eb* > *ev* “ev”, *ebir-* > *evür-* “evirmek, döndürmek” vb.

Divānu Lügati't-Türk’te Türk adının açıklandığı bölüm:

Türk: Tanrı’nın lutfuyla Nuh’un oğlunun adıdır. Bu, Tanrı’nın Nuh’un oğlu Türk’ün oğullarına verdiği addır. (...)

*Kaçan anı körse Türk
Bodun anar aydaçı
Muñar tegir uluğluk
Munda naru keslinür*

Bir Türk’ü gördüklerinde
(yabancı) halk ‘Saltanat ve büyük-
lük buna yaraşır ve bundan
sonra biter’ der.

3. ET şart ekinin /r/ foneminin düşmesi ile *-sā* /*-sē* biçimini alması: ET *bol-sar* “olsa” > *bolsā*, ET *kel-ser* > *kelsē* vb.

4. ET olumsuz geniş zaman ekinin *-mas /-mes* biçimini alması: ET *bol-maz* > *bolmas* “olmaz”, ET *bil-mez* > *bilmes* vb.

5. Güçyetmezliği bildiren *uma-* eyleminin asıl eylemin zarfıilli biçimiyle birleşerek *-uma- / -üime-* biçimini alması: ET *ısır-u uma-* > *ısır-uma-* “ısıramamak”, *kör-ü uma-* > *körüme-* “görememek”, ET *tapın-u uma-* > *tapnuma-* vb.

ATALAY, Besim, *Divanü Lûgat-it Türk Tercümesi* I 1939, II 1940, III 1941, IV Dizin “Endeks”, TDK, Ankara 1943, (1994³).

BROCKELMANN, Carl, *Mitteltürkischer Wortschatz*. Budapest/Leipzig 1928.

DANKOFF, Robert ve James KELLY, *Maḥmūd al-Kāṣḡarī: Compendium of the Turkic Dialects (Dīwān luḡāt at-Turk)*. I-III, 1982, 1984, 1985.

KÂŞGARLI MAHMUD, *Dīvānü Lûgati't-Türk*. (Tıpkıbasım), Ankara 1990.

TEKİN, Talât, *XI. Yüzyıl Türk Şiiri*, TDK, Ankara 1989.

ARAT, Reşid Rahmeti, *Kutadgu Bilig, I, Metin*, TDK, İstanbul 1947 (Ankara 1991³); *II, Tercüme*, TTK, Ankara 1959 (1995⁵); *III, İndeks*, Yay. K. Eraslan, O. F. Sertkaya, N. Yüce, TKAE, İstanbul 1979.

—, *Atebetü'l-Hakayık*, TDK, İstanbul 1951 (Ankara 1992²).

DANKOFF, Robert, *Wisdom of Royal Glory (Kutadgu Bilig), A Turko-Islamic Mirror for Princes*, Chicago-London, 1983.

DİLÂÇAR, A., 900. *Yıldönümü Dolayısıyla Kutadgu Bilig İncelemesi*, TDK, Ankara 1972 (1995³).

Kutadgu Biliğ, Tıpkıbasım, I: Viyana Nüshası, TDK, İstanbul 1942; *II: Fergana Nüshası*, 1943; *III: Mısır Nüshası*, 1943.

ÖLMEZ, Mehmet, “Çağdaş Türk Dillerinde Kutadgu Bilig Çevirileri”, *Kebikeç* 1, 1995: 43-52.

TEZCAN, Semih, “Kutadgu Bilig Dizini Üzerine”, *TTK Belleten*, XLV. 2, Nisan 1981, sayı 178: 23-78.

BOROVKOV, A. K., *Leksika sredneaziatskogo tefsira XII-XIII vv.* Moskva 1963.

ECKMANN, János, *Middle Turkic Glosses of the Rylands Interlinear Koran Translation*. Budapest 1976.

5.2. Harezmi Türkçesi (14. yüzyıl)

Harezmi Türkçesi, Karahanlı Türkçesi ile Çağatayca arasında bir geçiş evresidir. Harezmi Türkçesinin başlıca özellikleri şunlardır:

1. İlk hecedeki kapalı /è/ ünlüsünün korunması: *ber-* “vermek”, *bêş* “5”, *èkki* “2”, *kêçe* “gece”, *tè-* “demek”, *yèt(t)i* “7” vb.

2. /v/ foneminin korunması: *av* “av”, *ev* “ev”, *övke* “öfke”, *teve* “deve”, *yavlaq* “pek, çok”, *yavuz* “kötü” vb.

3. /d/ foneminin korunması: *adak* “ayak”, *adır-* “ayırarak”, *edgü* “iyi”, *qod-* “koymak”, *küd-* “beklemek” vb.

افلاك حرکاتی بنیکل سوزی

نک سیش لاری آنکلا موس یار فی دین هر کعبه یی جفرو لودلار
 بو میراب ابرامو دیک بولار نیکل فی اول کوزماکدا مقصودک بولار نیکل
 فی ایزلا بولور ترمای اچیندا فی کالو باد بویول ارماق اچیندا
 فی دن ثابت بول اول فی متقلینام بونک بویور انکاکیم بر دیک ازام
 اغین بظلامه حبساک نیکل تان بوللار نیومان قاکتر باغلا نیش اوزلار
 نیکل حیزت کلود بولاییدین ای بار جنوب بونشقا نانام بیلدا ارنار
 بو حیزت کیم نیکل اندور دیک دین فی نینایت اوندادی قطب حیزت فی
 بوموینا نیکل قاسن نیشقا کیم انلار حود نیومان اوز بونشقا

Harezmi Türkçesi ile yazılmış *Husrev ü Şirin*’den bir parça:

Eflāk harekātunın sözi

Felek seyyāhları anlar mu sen yār

Nedin yer Ka’bēsini çevrülürler

Bu mihrāb içre ma’būdī bularnıñ

Ne ol kezmekde maksūdī bularnıñ

(...)

Göklerin Harekatının Sözü

Felek gezginlerinin neden yer Kabesinin

etrafında döndüklerini bilir misin ey

sevgili?

Bunların bu mihrap içinde mabudu ve

gezmekteki maksatları nedir?

4. Yuvarlaklaşmalar: a) Sözcük tabanında: *soğık* “soğuk” > *savuk*, *yavız* “kötü” > *yavuz*, vb.; b) iyelik eklerinde: *év-üm* “e-

vim", *ķavm-um* "kavmim", *yem-üm* "yiyeceğim", *tam-un* "duvarın", *ev-ümüz* "evimiz", *nefs-ümüz* "nefsimiz", *ķalam-unuz* "kaleminiz" vb.; c) ilgi durumu ekinde: *islam-nun* "İslamın", *ķarın-daşım-nun* "kardeşimin", *ev-nün* "evin" vb.; d) zarf-fiil eki -p'den önce: *tap-u-p* "bulup", *ev-ü-p* "acele edip" vb.; e) yapım eklerinde: *şavāb-luğ* "sevaplı", *ğarīb-luğ* "gariplik", *habīb-lük* "dostluk", *edeb-süz* "edepsiz", *hīsāb-suz* "sayısız", *edeb-süz-lük* "edepsizlik", *sev-ü-g* "sevi, sevgi", *sev-ü-nç* "sevinç", *tap-u-n-* "tapınmak", *yap-u-ş-* "yapışmak" vb.

5. Çıkma durumu ekinin korunması: *börü-din* "kurttan", *saç-ı-n-dın* "saçından", *yüz-i-n-din* "yüzünden", *ot-ı-dın* "ateşinden" vb.

فقت أصحاب الكهف بولم
 بشاردوم داپرک بار ایردی بقلان حبار ایردی د قیانس المنج اولوغ ملک بار ایردی
 چرکی تلم ایردی منه پر ملک پر لایا غلاشتی سا بختی لار اول ملک هزیمت بولدی اولدی
 اول ملک نیک الی اوغلی بار ایردی بولمن کیلتوردی تسوع کیلتوردی اوزی شکر بن
 لغز یز تورانی تلی او نیکا سجده قیلدورور ایردی بیرگون خبر کیلدی یاغی کینر نیب
 دنیا ریس الی ایشیتیب قورقوب تیزادی بشار ساری داخت اوزده اولتورور
 ساری تونکوبین ایکی مرشوک اوروشوب خرلاشو توشدی لار د قیانس مرشوک لارانی
 دن قورقوب بی هوش بولدی بوالقی قینداشی انی کوروب ایریلار بونکر ایریشی بونکر

Kıssasü'l-Enbiya'dan
 bir parça:

Kışsa-i Aşhābü'l-kehf bu turur Ay-
 mışlar: "Rūmda bir
 melik bar erdi. Yav-
 lağ cabbār erdi, Dağ-
 yanus atlıg. Uluğ
 mülki bar erdi. Çe-

rigi telim erdi. Yene bir melik birle yağılaştı, sançıştılar. Ol melik hezîmet boldı, öltürdi. Ol melikniñ altı oğlu bar erdi.

Ashab-ı Kehf (Yedi Uyurlar) Öyküsü budur:

Anadolu'da bir hükümdar varmış. Çok zalimmiş. Adı Dakyanus imiş. Büyük mülkü varmış. Askeri çokmuş. Yine bir hükümdara düşman olmuş, savaşmışlar. O hükümdar yenilmiş, (onu) öldürmüş. O hükümdarın altı oğlu varmış.

Harezmi Türkçesi ile yazılmış en önemli yapıtlar Rabguzi'nin *Kıyasü'l-Enbiya'sı* (1310), *Muinü'l-mürîd* (1313), Kutb'un *Husrev u Şirin* adlı mesnevisi (1341-1342), *Nehcü'l-Feradis* (1360) ve Harezmi'nin *Mahabbetname* (1353) adlı 10 bentlik Türkçe-Farsça manzumesidir.

ATA, Aysu, *Harezmi - Altın Ordu Türkçesi*, İstanbul 2002.

BURSLAN, Kivâmettin, "Nehc-ül-Ferâdis'ten Derlenen Türkçe Sözler", *Türkiyat Mecmuası*, I, 1934: 169-250.

ECKMANN, János, *Nehcü'l-Feradis II Metin (Çevriyazı)*. (Yayınlayanlar: Semih Tezcan ve Hamza Zülfikar), TDK, Ankara [1983], tıpkıbasım ile: 1995²; *III Dizin-Sözlük*, Aysu Ata, Ankara 1998.

FAZİLOV, Ergaş İsmailoviç, *Starouzbekskiy yazık, Horezmiyskiye pamyatniki XIV veka*, Taşkent 1966.

NADJIP, E. N., *Horezmi: Muhabbat-Name*, Moskva 1961.

AL-RABGHÜZİ, *The Stories of the Prophets: Qışaş al-Anbiyâ', An Eastern Turkish Version*, I-II, haz. H. E. BOESCHETEN, M. VANDAMME ve S. TEZCAN, Leiden 1995.

NÂŞİRÜ'D-DİN BİN BURHÂNÜ'D-DİN RABGÜZİ: *Kıyâşül'l-Enbiyâ (Peygamber Kıssaları)*, I, *Giriş-Metin-Tıpkıbasım*, II *Dizin*, haz. Aysu ATA, TDK, Ankara 1997.

SCHINKEWITSCH, Jakob, *Rabgüzis Syntax (= MSOS, Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen an der Friedrich-Wilhelms-Universität zu Berlin, Zweitw Abteilung, Westasiatische Studien)*, XXIX, 1926: 130-172; XXX, 1927: 1-57 (Türkçesi: Sabit Paylı, *Türk Dili-Belâten*, seri III, sayı 8-9, 10-11, 1946, 1947, TDK).

TÜLÜCÜ, Süleyman, "[Maḥmūd b. 'Alî el-Kerderî] Nehcü'l-Ferâdis", *TDAY-B* 1991, Ankara 1994: 155-161.

YÜCE, Nuri, *Ebu'l-Kâsım Cârullâh Maḥmūd bin 'Omar bin Muhammed bin Aḥmed Ez-Zamahşarî El-Hvârizmî: Mukaddimetü'l-Edeb*, TDK, Ankara 1988 (1993²).

ZAJACZKOWSKI, Ananiasz, *Najstarsza Wersja Turecka Ḥusrev u Şirîn Quṭba (= La plus ancienne version turque du Ḥusrev u Şirîn de Quṭb)*, I Tekst, II Faksimile, Warszawa 1958, III Słownik 1961.

5.3. Çağatay Türkçesi (15.-17. yüzyıllar)

Çağatay Türkçesi ya da Çağatayca Özbekler, Kazaklar, Uygurlar vb. gibi Orta Asya Türkleri ile Tatarlar, Başkurtlar, vb. gibi Altınordu devletinin asıl halkını oluşturan Kıpçak Türklerinin ortak yazı dili idi. Çağatay yazı dili, yüz yıl önceki Harezmi yazı dilinin doğal bir devamı sayılır. Bununla birlikte Çağatayca şu önemli farklarla Harezmi Türkçesinden ayrılır:

Babür'ün Anıları'ndan

بسم الله الرحمن الرحيم

رمضان ایسی تارخ سیکرینوز تو قساق تو قوزدا فرغانه ولایتی
اون ایکی یاشته بادشاه بولدوم فرغانه ولایتی بشینچی ایلیم
دین دور معمر و نیک کنایسی واقع بولوبتور شرقی کاشغر غربی
سمرقند جنوبی بدخشان نیک سرحدی غلاری و شمالی اکرچه بورد
شهرلار بار ایکنه و رشمالیغ و اعلاتو و یاکنی کیم کتب د اطرار تبار
مغول و اورنگ جی دین بو تارخ دا بوز و لوبتور اصلا معمر و قالمایم

Ramazān ayı tāriḥ sekiz yüz
toksan tokuzda Ferġāna vilā-
yetide on iki yaşıta pādīshāh
boldum. Ferġāna vilāyeti beşinçi
iqlīmdin dur. Ma'mūrenin kenā-
reside vāḳi' boluptur. Şarkı
Kāşgar, ġarbtı Semerkand, cenūbtı
Bedehşānnın serḥaddi taġları ve
şimālide egerçi burun şehirler bar
ēgendür mişl-i Almalıġ ve Almatu
ve Yangı kim kütübde Otrar bi-
tirler.

899 tarihinde, Ramazan ayında, (henüz) on iki yaşındayken Fergana vilâyetinde padişah oldum. Fergana vilâyeti beşinci iklimdendir ve mamurenin kenarındadır. Doğusunda Kâşgar, batısında Semerkand, güneyinde Bedehşan'ın sınır dağları ve kuzeyinde evvelce Almalık, Almatı ve Yangı -kitaplarda Otrar yazarlar- gibi şehirler varmış.

1. Harezmi Türkçesindeki ötümlü dişlerarası sızıcı /d/ foneminin Çağataycada /y/ye değişmesi: *adaḳ* "ayak" > *ayak*, *bedük* > *biyik* "yüksek", *toḍ-* "doymak" > *toy-* vb.

2. İlk hecede *e, é > i* değişmesi: *kel-* > Çağ. *kil-*, Çağ. *bér-* > *bir-* “vermek” vb.

3. *î > v* değişmesi: *ev > iv* “ev”, *sev-* > *siv-* “sevmek” vb.

4. Zamir */n/sinin* kaybolması: *ev-i-n-de > iv-i-de* “evinde” vb.

5. Gerileyici ünlü benzeşmesi: *eçkü* “keçi” > *öçkü*, *esrük* > *ösrük* “sarhoş”, *eksü-* > *öksü-*, *incü > üncü*, *tilkü > tülkü* vb.

6. Yuvarlaklaşmalar: *ķav-dum* “kovdum”, *ķaviş-* > *ķavuş-*, *şavķ-um* “şevkim”, *davŗ-uŗuz* “devriniz”,

7. *p > f* değişmesi: *toprak > tofrak* “toprak”, *yaprak > yafrak* “yaprak” vb.

Çağatayca ile yazılmış en önemli yapıtlar Ali Şir Nevayi’nin (1441-1501) yapıtları ile Babür Şah’ın (1483-1517) *Vekayiname* adlı hatıratıdır.

ALÎ-ŞÎR NEVÂÎ KÜLLİYÂTI, yay. K. Eraslan, TDK 1993 →.

ATALAY, Besim, *Abuşka Lûgati veya Çağatay Sözlüğü*, Ankara 1970.

BOROVKOV, A. K., *Bada’i al-lugat*, Moskva 1961.

BROCKELMANN, Carl, *Osttürkische Grammatik der islamischen Litteratursprachen Mittelasien*, Leiden 1954.

CLAUSON, Sir Gerard, *Sanglax, A Persian Guide to the Turkish Language*, London 1960.

COURTEILLE, Pavet de, *Dictionnaire turk-oriental*. Paris 1870.

ECKMANN, János, *Chagatay Manual*, Indiana University, Bloomington 1966.

FAZILOV, E., *Starouzbekskiy yazık*, I-II, Taşkent 1966, 1971.

—, *Alişer navoiy asarlari tilining izohli lugati*, I-IV, 1983-1985

KARAAĞAÇ, Günay, *Lutfi Divanı*, TDK, Ankara 1997.

KÚNOS, Ignaz, *Şejx Sulejman Efendi’s Čagataj-Osmanisches Wörterbuch*, Budapest 1902.

LEVEND, Ağâh Sırri, *Ali Şir Nevaî*, I-IV, Ankara 1965-68.

ÖLMEZ, Zuhâl Kargı, *Ebulgazi Bahadır Han: Şecere-i Terâkime (Türkmenlerin Soykütüğü)*, Ankara 1996.

ŞEYH SÜLEYMAN EFENDİ, *Lûgat-ı Çağatay ve Türkî-i Osmanî*, İstanbul H. 1298.

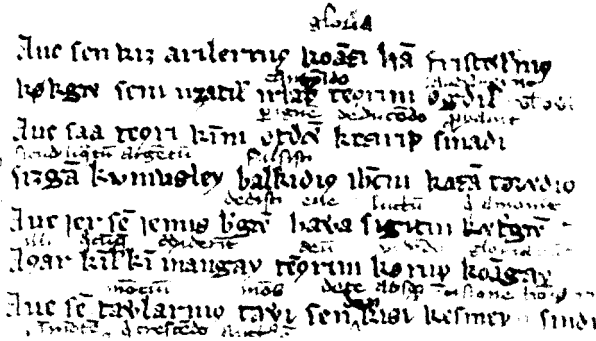
THACKSTON Jr., W. M., *Zahiruddin Muhammad Babur Mirza: Bâburnâma I-III*, Cambridge 1993.

VÁMBÉRY, Herrmann, *Āagataische Sprachstudien*, Leipzig 1867 (Amsterdam 1975²).

5.4.1.Kıpçak (Kuman) Lehçesi (13-17. yüzyıllar)

Kıpçakça ya da Kumanca güney Rusya'da, Kırım'da ve Orta Asya'nın batı bölgelerinde yaşayan göçebe Kıpçak Türklerinin dili idi. Kıpçak ya da Kuman Türkçesi, ayrıca, Mısır ve Suriye'deki Memluk devletinin (1250-1517) Türkçe konuşan yönetici sınıfı ile Ukrayna'da yaşayan türkleşmiş Ermeniler tarafından da konuşuluyordu. Başka bir deyişle, XIII.-XVII. yüzyıl Kıpçakçasının üç diyalekti vardır: 1. Kuman diyalekti, 2. Memluk Kıpçakçası, 3. Ermeni Kıpçakçası.

Codex Cumanicus'
tan bir bölüm:

Ave sen kız arılarının
 kowançı hem frışte-
 lerniñ! | kökge seni
 uzattılar ırlap Teyrini
 ögdiler | Ave sâ
 Teyri kimni otdan
 keçirip sınadı; | Sız-
 gan kümüşley balkı-
 dın Yesusnı kaçan
 töredin.

Temizlerin ve meleklerin sevinci olan kız, sen yaşa! Tanrıyı öven ilahilerle göge seni yükselttiler.

Selam sana, Tanrının ateşten geçirerek denediği; İsa'yı doğurduğunda erimiş gümüş gibi ışıldadın.

Kuman diyalekti ile yazılmış tek yapıt Kıpçak hanı Özbek'in izniyle Aşağı Volga bölgesinde kendilerine tahsis edilen bir manastırda yaşayan 17 Fransiskan misyonerinin 1303-1362 yılları arasında yazdıkları Latin harfli *Codex Cumanicus* adlı yapıttır. Kuman Kodeksi dilinin en önemli özellikleri şunlardır:

1. /d/ > /y/ değişmesi: *adır*- “ayırmaq” > *ayır*-, *edgü* “iyi” > *eygi*, *kadgu* “kayı” > *kayğı*, *küdegü* “güvey” > *küyöv*, *tıd*- “engel olmak” > *tıy*-, *yıdı*- “kokmak” > *yıy*- vb.

2. /g/ düşmesi: *adıg* “ayı” > *ayu*, *arıg* “temiz” > *arı*, *bodağ* “boya” > *boya*, *tatıglıg* “tatlı” > *tatlı*, *çerig* “asker, ordu” > *çeri*, *ölüg* “ölü” > *ölü*, *tirig* “diri” > *tiri* vb.

Codex Cumanicus'ta “On Emir”in yer aldığı bölüm:

1. *Teñrini söwgil barça üstinde!*
2. *Teñriniñ atı bile ant içmegil!*
3. *Ulu künni awurlagıl!*
4. *Atağnı anağnı hörmetlegil!*
5. *Kışını öltürmegil!*
6. *Oğur bolmagıl!*
7. *Hersek bolmagıl!*
8. *Yalğan tanıhlık bermegil!*
9. *Özge kişiniñ nemesi suhlanmagıl!*
10. *Sewgil seniñ karındaşın seniñ kibi!*

teñrini söwgil barça üstinde
Teñriniñ atı bile ant içmegil
Ulu künni awurlagıl
Atağnı anağnı hörmetlegil
Kışını öltürmegil
Oğur bolmagıl
Hersek bolmagıl
Yalğan tanıhlık bermegil
Özge kişiniñ nemesi suhlanmagıl
Sewgil seniñ karındaşın seniñ kibi

- (1) Tanrıyı her şeyin üstünde sev! (2) Tanrının adıyla ant içme! (3) Ulu günü (= Cumartesi) ağırla! (4) Anaya babaya saygı göster! (5) İnsanları öldürme! (6) Hırsızlık yapma! (7) Sefih olma! (8) Yalan yere tanıklık etme! (9) Başkasının malına hasetlik etme! (10) Kardeşini kendini sevdiğin gibi sev!

3. /ıg/ > /ov, uv, u/, /ig/ > /öv, üv, ü/ değişmesi: açığ “acı, ıstırap” > açuv, arığ “temiz” > arov, aruv, satığ “satış” > satov, tatığ “tad” > tatov, bitig “yazı” > bitü, tirig “hayat” > tiröv vb.

4. /ağu/ > /av, ov, uv/ ve /egü/ > /öv, üv/ değişmesi: buzağu “buzağı” > buzav, buzov, yapığ “örtü” > yabov, küdegü “güvey” > küyöv vb.

5. /k/ > /h/ değişmesi: ıduğ eb > yiğ öv “kilise”, yakşı ~ yahşı, ak- ~ ah-, oğşa- ~ oğşa- “benzemek”,

6. İlgi durumu -nıñ/-niñ, -nıg/-nig, yükleme durumu -nıl/-ni, çıkma durumu da -dan/-den eki ile kurulur.

BALDAUF, Ingeborg ve Semih TEZCAN, “Zu einem Rätsel des Codex Cumanicus”, *Rocznik Orientalistyczny*, 69, 1994: 37-51.

BANG, W., Beiträge zu Kritik des Codex Cumanicus, Mit Anhängen: 1. Notizen zur Geschichte des Codex Cumanicus. 2. Über den komanische Namen der Maiotis”, *Bulletin de l'Académie Royale de Belgique*, 1911: 13-40.

—, “Komanische Texte. 1. Die komanische Übersetzung des Hymnus: Jesus, nostra redemptio. 2. Die komanische Übersetzung des Hymnus: Verbum caro factum est”, *Bul. de l'Académie Royale de Belgique*, 1911: 459-473.

ÇAĞATAY, Saadet, “Codex Cumanicus”, *Türk Lehçeleri Örnekleri, VIII. yüzyıldan XVIII. yüzyıla kadar*, (2. baskı) 1963: 111-135 (1. baskı 1950).

DRIMBA, Vladimir, “Miscellanea Cumanica”, I-IV, *Revue Roumaine de Linguistique*, 15, 1970: 455-459; 579-584; 16, 1971: 275-286; 17, 1972: 3-21.

—, *Syntaxe Comane*, Bucureşti-Leiden 1973.

GRØNBECH, Kaare, *Codex Cumanicus, cod. Marc.Lat. DXLIX ; Faksimile*, Kopenhagen 1936.

—, *Komanisches Wörterbuch. Türkischer Wortindex zu Codex Cumanicus*. Kopenhagen 1942.

KUUN, G., *Codex Cumanicus bibliothecæ ad templum divi Marci Venetiarum*, Budapest 1880.

MARKWART, J. “Über das Volkstum der Komanen”, *Osttürkische Dialektstudien, Abhandlungen der königlichen Gesellschaft der Wissenschaften, Neue Folge* 13, Göttingen 1914: 25-238.

5.4.2. Memluk Kıpçakçası (14.-16. yüzyıllar)

Memluk Kıpçakçası Mısır ve Suriye’de Eyyubiler iktidarını yıkarak bir devlet kuran (1250-1517) Kıpçak Türklerinin dilidir. Bu lehçede yazılmış başlıca yapıtlar Sarayı’nın *Gülistan* çevirisi (1391) ile Berke Fakih’in *İrşadü’l-müluk*’u, Kansu Gavri’nin, Sultan Kayıtbay’ın (1468-1495) ve onun oğlu Muhammed bin Kayıtbay’ın şiirleridir.

Gülistan Tercümesi’n-
den bir parça:

قَتَبْتَ بُولُكَا الْتُونُ بَلْعَ يَشْمَا سَ ،

جَهَانَا الْحَيَا زَاوَرِغَانِ كِبَارِ سَا ،

اَوْزِي يَ الْتُونُ اَوْچُون اَوْتَقَا يَشْمَا سَ ،

حَكَايَتُ بِيْرَاوُلُو شَيْخِ قَا سُوْرِدِي لَارِ نَصُوْفِ

بِنَا جَعْبِيقَتِي يَ تَرُوْرَايْتِي مَوْدَانِ بَرُوْرَاقِ بِيْرَايِنِه

بَارَايِدِي صَوْرَتُ لَارِي پَرِيْشَانِ دَغِي مَعْنِي لَارِي

جَمْعَايِدِي اِيْدِي بِرَقَمِ حَاصِلِ بُولُوْپِ تَرُوْرِكِي مَظَاهِرِ

لَارِي جَمْعِ دَغِي بِاطْنِ لَارِي پَرِيْشَانِ شَهَرِ

(1) Katında bolsa

altun tağ bakmas. (2)

Cehānga ihtiyār urğan

kim-ërse (3) özini

altun üçün otkā yaq-

mas. (4) Hikāyet: Bir

ulu şeyhka sordılar ta-

şavvuf(5)nın hākikati

nē turur? Ayttı mundan

burunraq t̄âyife (6) bar

edi süretleri perīşān

dağı ma'nileri (7) cem'

edi. Emdi bir kavm

hāşıl bolup-turur kim

zāhir(8)leri cem' dağı

bātınları perīşān.

Yanıbaşında altından dağ olsa bakmaz. Dünyayı seçen insan kendini altın için ateşe atmaz. **Öykü:** Büyük bir şeyhe “Tasavvuf gerçeği nedir?” diye sordular. “Geçmişte görünüşleri perişan ama gönülleri düzgün bir topluluk vardı. Şimdi görünüşleri düzgün ama gönülleri perişan bir kavim ortaya çıkmış”.

Memluk Kıpçakçasının başlıca özellikleri şunlardır:

1. Çokheceli sözcüklerin sonundaki /g/ ünsüzlerinin düşmesi: *sarığ* > *sarı*, *tirig* > *tiri* “diri”, *bulutluğ* > *bulutlu*, *küçlüğ* > *küçli* “güçlü” vb.;

2. Üçüncü kişi iyelik ekli adların verme durumunun -a/-e eki ile kurulması: *kulağ-ı-n-a* “kulağına”, *yüz-i-n-e* “yüzüne” vb.;

3. Çıkma durumunun -dan/-den eki ile kurulması: *yazuk-dan* “günahtan”, *ev-i-n-den* “evinden” vb.;

4. *men* “ben” ve *biz* zamirlerinin ilgi durumlarının -im ile kurulması: *menim* “benim”, *bizim* “bizim”.

5. Olumsuz ad cümlesi yüklemının *ermez* / *ermes* yerine *degül* “değil” ile kurulması;

6. Soru edatı *mu* / *mü*’nün *mu* / *mi* biçiminde dar ünlülü olması.

ATALAY, Besim, *Ettuhfet-üz-Zekiyye fil-Lûgat-it-Türkiyye*, İstanbul 1945.

BATTAL, Aptullah, *İbnü-Mühennâ Lûgati*, İstanbul 1934 (1997³).

CAFEROĞLU AHMET, *Abû-Hayyân: Kitâb al-İdrâk li-lisân al-Atrâk*. İstanbul 1931.

HOUTSMA, M. Th., *Ein türkisch-arabisches Glossar*, Leiden 1894.

İZBUDAK, Velet, *El-İdrâk Haşiyesi*, TDK, İstanbul 1936.

KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi, *Seyf-i Sarâyî: Gülistan Tercümesi (Kitâb Gülistan bi’t-türkî)*, MEB, İstanbul 1978, TDK, Ankara 1989² (+tıpkıbasım).

ÖZTOPÇU, Kurtuluş, *Munyatu’l-Ghuzât, A 14th-Century Mamluk-Kipchak Military Treatise*, Cambridge 1989.

—, *A 14th-Century Archery Treatise in Mamluk-Kipchak. KİTÂB Fİ ‘İLM AN-NUŞŞÂB. Memlûk Kıpçakçasıyla 14. yy.’da Yazılmış Bir Okçuluk Kitabı*. İstanbul 2002.

TOPARLI, Recep, *Mu’înü’l-Mürîd*, Erzurum 1988.

—, *İrşâdü’l-Mülûk ve’s-Selâtin*, TDK, Ankara 1992.

ZAJĄCZKOWSKI, Ananiasz, *Manuel Arabe de la langue des Turcs et des Kiptchaks (époque de l’État Mamelouk)*, Warszawa 1938.

—, *Vocabulaire arabe-kiptchak de l’époque de l’État Mamelouk. Bulğat al-muštāq fî luğat at-Turk wa-l-qifzāq*, I-II, Warszawa 1954-1958.

5.4.3. Ermeni Kıpçakçası (16.-17. yüzyıllar)

11. yüzyıl ortalarında Doğu Anadolu'daki Bagratid Ermeni devletinin Selçuklu akınları ile yıkılması sonucu Ermenilerin büyük çoğunluğu Kırım'a göç edip orada uzun süre (13.-14. yüzyıllarda) Kıpçaklarla birlikte yaşamış ve onların Rusya, Bizans ve Memluklarla olan siyasi ve ekonomik ilişkilerinde Kıpçaklara yardımcı olmuşlardır. Kıpçaklarla olan yakın ilişkileri sonunda Kırım Ermenileri dinlerini ve yazılarını korumakla birlikte Ermeniceyi bırakıp günlük konuşma ve kilise dili olarak Kıpçak Türkçesini benimsemişlerdir. Bu Kırım Ermenilerinin bir kısmı, Polonya kralı I. Leos'un daveti üzerine, 1280'de Batı Ukrayna'ya (Galiçya ve Lodomer'e) göç etmişler ve başlıca Kamenez-Podolsk şehrine yerleşmişlerdir. Ermeni Kıpçakçası işte bu Ukrayna Ermenilerinin lehçesidir.

Ermeni Kıpçakçası metinleri 1559-1664 yılları arasında Ermeni kilisesi papazlarının Kamenez-Podolsk şehri ile ilgili türlü olay ve anlaşmalar üzerine tuttıkları kayıtlar ve resmi belgelerdir.

Ermeni Kıpçakçasının başlıca özellikleri şunlardır:

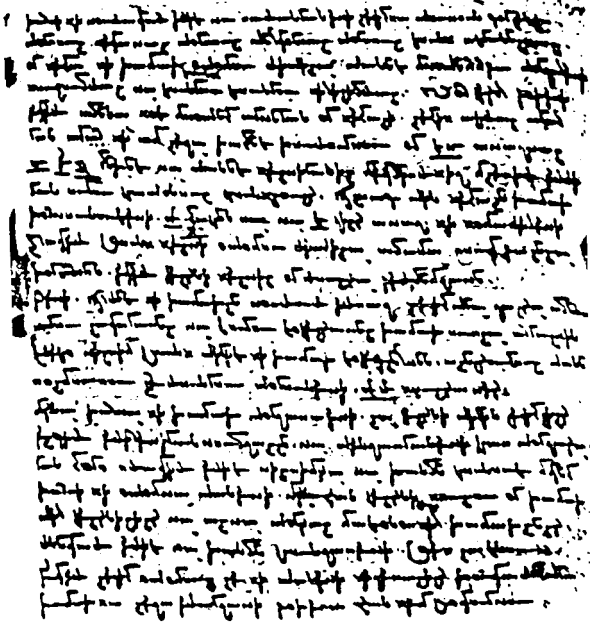
1. /k/ > /h/ değişmesi: *haşuḥ* "kaşık" < *kaşuk*, *hız* < *kız*, *t'oḥuz* "9" < *tokuz* vb.;

2. /d/ > /y/ değişmesi: *kiyov* "güvey" < *küdegü*, *kethoya* < *kethoda*, vb.;

3. /g/ > /v/ değişmesi: *aruv* "temiz" < *arıḡ*, *kiyov* "güvey" < *küdegü*, *yazov* "yazma" < *yazıḡ*, *yapov* "örtü" < *yapıḡ*, *işitov* "işitme" < *işitiḡ* vb.;

4. /ö/ ve /ü/ ünlüleri yerine /o/ ve /u/ kullanılması: *kora* "göre" < *köre*, *torasizlik* "haksızlık" < *töresizlik*, *jurak* < *yürek* vb.

5. Ünlü uyumunun yer yer bozulması: *biz-ga* "bize", *kişi-ga* "kişiye", *t'engri-ga* "Tanrıya", *keçmiş-lar* "geçmişler", *keltir-gay* "getirecek" vb.

Mo80^{re}
TABRIZ
Q304

Ermeni Kıpçakçasıyla yazılmış Tarih kitabından bir bölüm:

(1) hazaḥka nema etalmadi yoh-esa har kyez t'ovuldu (2) evet nemiç obozu ne ki bar-edi kim-esaniñ ḥuvatı-bla (3) trıvat etip de ḥarşı turmas-edi tek naprud (4) biy teñriniñ da anda bolgan zaporoskiy hazaḥnuñ (5) ḥaysi ki obozda bar-edi zera har teñriniñ kunu ol hazaḥ(6)lar çolo stavit etip dinsizga da ḥarşı turup zvıts(7)enjit etiy-edilar duşmannı da bermaslar-edi tas bolmaga (...)

(1) Kazaklara hiçbir şey yapamadılar, tersine, her kere(sinde) yenilgiye uğradılar. Leh ordusu, bu haliyle, (düşmana) karşı koyamaz ve tutunamazdı. Ancak ve ancak, Rabb(imiz) Tanrının ve karargâhtaki Zaporozie Kazaklarının gücü ile (bunu yapabildiler). Çünkü, bu Kazaklar her Allah'ın günü dinsizlerle karşılaşılıyor, onları savaşa zorluyor ve yenilgiye uğratıyorlardı ve böylece (düşmanın Lehlileri) yok etmesine imkân vermiyorlardı; (...)

5.5. Eski Anadolu Türkçesi (13.-15. yüzyıllar)

Eski Anadolu Türkçesi, Anadolu'ya yerleşen Oğuz Türklerinin ilk kez kendi lehçeleri üzerine kurdukları yazı dilidir. Bu yazı dilinin başlıca ürünleri şunlardır: Sultan Veled'in (1226-1312) *İbtidaname* ve *Rebabname* adlı Farsça mesnevileri ile divanındaki Türkçe şiirleri (13. yüzyıl), Yunus Emre'nin (1240-1320) şiirleri, Hoca Dehhani'nin şiirleri (13. yüzyıl), Ahmed Fakih'in *Çarh-name*'si (14. yüzyıl), Şeyyad Hamza'nın *Destan-ı Yusuf* adlı mesnevisi ve şiirleri (14. yüzyıl), Ali'nin *Kıssa-i Yusuf* adlı mesnevisi (14. yüzyıl), Âşık Paşa'nın (1272-1333) *Garibname*'si (1330), Aydınoğlu Mehmed Bey (1339-1349) emri ile yapılmış *Kıyasü'l-Enbiya* çevirisi, Yusuf-ı Meddah'ın *Varka ve Gülşah* adlı mesnevisi (1369), Hoca Mesud bin Ahmed'in *Süheyl ü Nevbahar* (1349-1378), *Ferhengname-i Sadi ve Kelile ve Dimne* adlı çeviri yapıtları, Ahmedî'nin *İskendername* adlı mesnevisi (1390), Süleyman Çelebi'nin *Vesiletü'n-Necat* adlı mevlidi (1409), Şeyhi'nin (1389-1430) divanı, *Husrev u Şirin* mesnevisi ve *Harname* adlı satirik mesnevisi.

Eski Anadolu Türkçesinin başlıca özellikleri şunlardır:

1. Söziçi ve sözsonu /d/ foneminin /y/ye değişmesi: *adağ* > *ayak*, *kađgu* > *kaýgu*, *tod-* > *doy-* vb.;
2. Çokheceli sözcüklerin sonunda -g > -ø: *arığ* > *arı*, *aru*, *katığ* > *katı*, *sarığ* > *sarı*, *saru*, *tarığ* > *darı*, *ölüg* > *ölü*, *tirig* > *diri*, *sevig* > *sevü* vb.;
3. Birincil uzun ünlülerin kısalması: *āt* > *ad*, *ētük* > *edük* “çizme”, *bēr-* > *vir-*, *kīz* > *kız*, *tīş* > *diş*, *ōt* > *od* “ateş”, *ōç* > *öc*, *ūç* > *uc*, *kūz* > *güz* vb.;
4. Birincil uzun ünlülerden sonra gelen /p, t, k, ç/ ünsüzlerinin ötümlüleşmesi: *tūp* > *dib*, *āt* > *ad*, *sākın-* > *sağın-* “düşünmek”, *kōker-* > *göger-*, *āçığ* > *acı*, *kūç* > *güc* vb.

*Pâdişāhuñ hikmeti gör neyledi
Od u su toprağ u yele söyledi*

*Bismillāhü dēyüp götürdi toprağı
Ol arada hāzır oldı ol dağı*

*Toprağıla suyı bünyād eyledi
Aña Ādem dēmeğı ad eyledi*

*Yel gelüp ardınca depitdi anı
Andan oldı cism-i Ādem bil bunu*

Padişahın hikmeti gör neyledi. Ateşe, suya, toprağa ve yele söyledi. “Allah’ın adıyla” diyerek toprağı kaldırdı. Orada kendi de hazır bulundu. Toprakla suyu birleştirdi, onu Ādem diye adlandırdı. Yel gelip ardı sıra kımıldattı onu, Ādem’in bedeni de ondan oldu. Bunu (böyle) bil!

5. İkinci hece başındaki /g/ foneminin düşmesi: *bulğa- > bula-, sarğar-> sarar-, yalğa- > yala-, barğan > varan, edgü > eyü* “iyi”, *kılğa biz > kılavuz, bilge biz > bilevüz, körgeli > görelî, sarğar-ğınça < sarar-inca, vb.;*

6. *t- > d-: tavar > davar, tām > dam, temir > demür, tē- > di-, tīn- > dın-, til > dil, tōl- > dol-, tōş > dōş, tūn > dün* “gece” vb.;

7. *k- > g-: kel- > gel-, kēt- > gid-, kör- > gör-, kūz > güz* vb.

8. *b- > v-: yalnız bār > var, bar- > var-, bēr- > vir-, qarabaş > qaravaş* “cariye” sözcükleri ile *-ben > -ven, -biz > -vüz /-vuz* ekle-rinde;

9. *b- > ø-: yalnız bōl- > ol-* sözcüğünde;

10. Dudak uyumunun yokluğu: *çüri-, kırtı-, okı-, bulıt, unıt-, doğrı, görin-, bulış-, kırtıl-* vb.;

11. Yuvarlaklaşmalar: *kapığ > kapu, temir > demür, semiz > semüz, yabız > yavuz, atlığ < atlu* “atlı”, *tatıglıg > datlu* “tatlı”, *ev-ü-m* “evim”, *ev-ü-η* “evin”, *ev-ümüz, ev-üñüz, diñle-ñüz, kıl-ayum, iç-elüm, var-dum, gel-düm, sen-süz, al-up, al-uban* vb.

Süheyl ü Nevbahar'dan

آغاز داستان

اَشْتِ سَكَایِ خُوشْ حَکَايَتِ قَلَمِ اَکَرِ شَکَرِ دَرِ اَوُشْ عَنَايَتِ بَؤَمِ
 کَرِ سَاغَلِیْ مِشَلَا یَرُوضَتِ وِرَا تَمَامِ اَیْمَکِ لَیْکَرِ رُحَّتِ وِرَا
 قَمَمِ بَؤَمِ وَا رَدِیْ رِجَا بَؤَمِ اَوُیْ دَا یَمَا یَ حِیَابِ
 دَدُمِ کَرِ اَوُکَا شَکَرِ نَکِ یَا رِیْ بَؤَمِ حَکَايَتِ کَرِ وَا رِیْ
 دُونَا تَرِ کِیَا اَوُ قِیَا خَا صَرِ عَا مِ عَنَايَتِ قَلَمِ سَا حَرِ اَوُکَا عَا مِ
 کَرِ قَوُفِیْ وِ یَا رِیْ مِشَلَا یَرُوضَتِ عَا شَقَلِیْ رِ یَا رِیْ مِشَلَا یَرُوضَتِ

Āgāz-i Dāsītān

Eşit sana bir hoş hikāyet kılam
 Eger Tanrıdan uş 'ināyet bulam
 Ki sağlık bağışlaya fırsat vère
 Tamām eylemeklige ruḥṣat vère
 Katumda benim varıdı bir kitāb
 Okırdum anı dāyimā bī-ḥisāb
 Dēdüm ger ola Tanrının yārisi
 Bu kamu hikāyet ki var Pārsī
 Döne Türkiye okıya ḥāş ü 'ām
 'Ināyet kılsa Hakk ola tamām

Destan'ın Başlangıcı

İşit sana şimdi hoş bir öykü anlatayım Dedim eğer olursa Tanrının yardımı
 Eğer Tanrıdan şu yardımı bulursam: Bu bütün öykü ki tümüyle Farisi

Sağlık bağışlasın, fırsat versin; Dönsün Türkçeye, okusun zengin ve yoksul
 Tamamlamaya izin versin Yardım ederse Hak olsun tamam.

Önümde vardı benim bir kitap

Okurdum onu sürekli bi-hesap

12. Yükleme durumu ekinin /-(y)I/ olması: *kapu-y-ı, yol-ı* vb.;

13. Gelecek zamanın *-isar/-iser* eki ile kurulması: *ol-ısar, gel-iser* vb.;

14. Gelecek-gereklilik kipinin *-ası/-esi* eki ile kurulması: *gir-esi, gör-esi, yi-y-esi* vb.;

15. Kesin geçmiş zaman çoğul 1. kişi ekinin *-duḡ/-dük* ile kurulması: *var-duḡ* (ET *bardımız* yerine), *gel-dük* (ET *keltimiz* yerine) vb.

- ADAMOVIĆ, Milan, *Die Rechtslehre des Imām an-Nasaî in türkischer Bearbeitung vom Jahre 1332*, Stuttgart 1990.
- , *Kelîle ü Dimne: türkische Handschrift T 189 der Forschungsbibliothek Gotha*, Hildesheim 1994.
- AKKUŞ, Muzaffer, *Kitab-ı Gunya, İnceleme-Metin-İndeks*, Tıpkıbasım, TDK, Ankara 1995.
- CANPOLAT, Mustafa, *‘Ömer Bin Mezid: Mecmū‘atü’n-Nezā‘ir*, TDK, Ankara 1982, tıpkıbasımlı yeni baskısı: 1995².
- CEMILOĞLU, İsmet, *14. Yüzyıla Ait Bir Kısas-ı Enbiya Nüshası Üzerine Sentaks İncelemesi*, Ankara 1994.
- DİLÇİN, Cem, *Şeyyad Hamza: Süheyl ü Nev-Bahār*, AKM, Ankara 1991.
- (yay.), *Yeni Tarama Sözlüğü*, TDK, Ankara 1983.
- DİLÇİN, Dehri, *Yusuf ve Zeliha*, TSK, İstanbul 1946.
- ERGIN, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı*, TDK, İstanbul, I: 1958 (1994³); II: 1963 (1997³).
- , *Kadı Burhaneddin Divanı*, İstanbul 1980.
- ERSOYLU, İ. Halil, *Cem Sultan’ın Türkçe Divan’ı*, TDK, Ankara 1989.
- Kadı Burhaneddin Divanı*, I, Tıpkıbasım, TDK, İstanbul 1943.
- KARAHAN, Leylâ, *Erzurumlu Darîr: Kıssa-i Yûsuf (Yûsuf u Züleyhâ)*, TDK, Ankara 1994.
- KORKMAZ, Zeynep, *Şadru’d-dîn Şeyhoğlu: Marzubân-nâme Tercümesi*, A.Ü. DTCF, Ankara 1973.
- MANSUROĞLU, Mecdut, *Sultan Veled’in Türkçe Manzumeleri*, İstanbul 1958.
- , “Mevlâna Celâleddin Rumi’de Türkçe Beyit ve İbareler”, *TDAY-B* 1954: 207-220.
- XIII. yüzyıldan beri Türkiye Türkçesiyle yazılmış kitaplardan toplanan tanıklariyle *TARAMA SÖZLÜĞÜ*. I-VIII, TDK, Ankara 1963-1977, 1996².
- ÖNLER, Zafer, *Celâlüddin Hızır (Hacı Paşa): Müntahab-ı Şifâ*, I, Giriş-Metin, Ankara 1990; II, Sözlük (baskıda).
- , *Celâlüddin Hızır (Hacı Paşa): Müntahab-ı Şifâ*, II, Sözlük (baskıda).
- ÖZKAN, Mustafa, *Mahmûd b. Kādî-î Manyâs: Gülistan Tercümesi*, TDK, Ankara 1993.
- SÜMER, Faruk, Ahmet E. UYSAL ve Warren S. WALKER, *The Book of Dede Korkut*, Austin, Texas 1972 (1991²)

- TEZCAN, Semih, “‘Marzubān-nāme Tercümesi’ zerine”, *TDAY-B* 1977, Ankara 1978: 413-431.
- , *Süheyl  Nev-bahār zerine Notlar*, TDAD: 6, Ankara 1994.
- , “‘Kitābu’l-Ġunya, Harezmi Türkçesinden Anadolu Türkçesine Aktarılmış Bir İlmihal Kitabı”, *Türk Dilleri Araştırmaları* 5, 1995: 171-210.
- , “Manzum Kelīle ve Dimne zerine Notlar”, *Türk Dilleri Araştırmaları* 6, 1996: 81-121.
- TİMURTAş, Faruk Kadri, *Eski Türkiye Türkçesi, XV. Yüzyıl. Gramer-Metin-Sözlük*, (İ. . Ed. Fak. yay.) İstanbul 1977, (Enderun yay.) 1994².
- TOPALOĞLU, Ahmet, *Muhammed bin Hamza, XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış “Satır-Arası” Kur’an Tercümesi, Birinci Cilt (Giriş ve Metin)*, İstanbul 1976, *İkinci Cilt (Sözlük)*, İstanbul 1978.
- YÜKSEL, Hasan, İbrahim DELİCE ve Hakkı AKSOYAK, *Eski Anadolu Türkçesine İlişkin Bir Metin: İslāmî’nin Mesnevisi*, Sivas 1996.

5.6. Volga Bulgarcası (13.-14. yüzyıllar)

Volga Bulgarcası, Kzey Kafkasya’da Kuban ırmağı yöresinden kuzeye göç ederek Volga ırmağının büyük kıvrımı civarında Volga Bulgar devletini kuran ve 10. yüzyıl başlarında İslam dinini kabul ederek Müslüman olan Bulgar Türklerinin dili idi. Volga Bulgar devletine 1236 yılında Moğollar son vermiştir. Ancak Volga Bulgarcasının 14. yüzyıl ortalarına kadar bu bölgede konuşulmuş olduğu anlaşılıyor.

Volga Bulgarcası dil malzemesi birkaç 13. yüzyıl sonlarından, birçoğu da 14. yüzyıldan kalma Arap harfli 100 kadar mezar yazıtından ibarettir. Volga Bulgar mezar yazıtlarının en eskisi 1281, en sonuncusu da 1357 tarihlidir. Çok sınırlı olmasına karşın bu malzeme Volga Bulgarcasının, beklenildiği gibi, Tuna Bulgarcası ile akraba bir dil, başka bir deyişle, Tuna Bulgarcası ve bugünkü Çuvaşça gibi bir *r-* ve *l-* dili olduğunu aıkça göstermektedir.

Volga Bulgarlarından kalma bir mezar yazıtı (yanda):

huva'l-ḥayyu'l-lazī lā yamūtu
mam[li] avli ...

'alī ziyāratı kü rahmatu['l-lāhi]
'alayhi rahmat^{an} vāsi'at^{an} fānī

dunyāran bākī āhirata riḥlat
tanrıvī muḥaram ayhī [v]ā[n]
altıs küven tariḥa
altı cūr toḥur vān toḥu[r]
cāla eti al-mavti
bābun va kullu'
l-nāsi dāḥiluhu

(Yalnız) O diridir ve ölümsüzdür.

Mam(li) oğlu

Ali'nin ziyaretidir. Allah'ın rahmeti
onun üzerine (olsun). Gani gani rahmet
(eylesin). Fani

dünyadan baki ahirete göç
eyledi. Muharrem ayı(nın) on
altıncı gün(ü). Tarihte
altı yüz doksan dokuz
yıl(ın)da idi. Ölüm
(bir kapıdır). Ve her
insan (o kapıdan) girecektir.

Volga Bulgarcasının başlıca özellikleri şunlardır:

1. Genel Türkçe /z/ yerine /r/ bulunması: *hır* “kız”, *sekir* “8”, *tohur* “9”, *votur* “30”, *cür* “100” vb.

2. Genel Türkçe /ş/ yerine /l/ ve /ç/ bulunması: *cāl* “yıl” (= GT *yāş*), *biel-im* “beşinci” (= GT *bēş* “5”), *baç* “baş” (= GT *baş*, Çuv. *puś*) vb.

3. /d/ foneminin ünlülerden ve /r, l/ dışındaki ünsüzlerden sonra /r/ye, /r, l/ ünsüzlerinden sonra ise /t/ye değişmesi: *irne*, *erne* “cuma” < Farsça *ādine*, *kōçrūvi* “göçtü” < **kōç-düg-i*, *dünye-ren* “dünyadan”, *hicret-ren* “Hicretten”, *baltuvi* “oldu” < **böl-dug-i*, *velti* “öldü” < *öl-di* vb.;

4. Sözbaşı /y/ foneminin /c/ye değişmesi: **yāl* “yaş, yıl” > VB *cāl*, **yēti* “7” > VB *cieti*, **yēgirmi* “20” > *cirim*, **yūr* “100” > *cür* vb.

5. Birincil uzun ünlülerin ikizleşmesi: **bēlim* “beşinci” > VB *bielim*, **yēti* “7” > VB. *cieti*, **törtim* “dördüncü” > VB *töetim* vb.

6. Sözbaşıdaki yuvarlak ünlüler önünde /w/ türemesi: *vān* “10” < **ōn*, *vēçim* < **üçim* “üçüncü”, *votur* “30” < **otur*, *vel-* < *öl-* vb.

7. Üçüncü kişi iyelik ekinin ünlü uyumuna girmemesi: *avl-i* “oğlu”, *ayāl-i* “eşi”, *ayh-i* “ayı”, *vafāt-i* “vefatı” vb.

8. Verme-bulunma durumunun -a/-e eki ile kurulması: *cāl-a* “yılında”, *tārīh-a* “tarihte”, *āhīrat-a* “ahirete”, *şivn-e* “suyuna” < *şiv+in+e*, *işne* “içinde” < *iç+in+e*, *baçne* “başında” < *baş+in+e* vb.

9. -ç, -nç > -ş değişmesi: *işne* “içinde” < *içine*, *ekiş* < **ēkinç*, *altış* “altıncı” < **altınç* (krş. Çuv. *ulttīmīş* < **altı-m-inç*), *cietiş* “yedinci” < **yētinç* (krş. Çuv. *śiççīmīş* < **yēti-m-inç*) vb.

HAKIMCANOV, F. S., *Epigrafičeskiye voljskoy Bulgarii i ih yazık*, Moskva 1987.

TEKİN, Talat, *Volga Bulgar Kitabeleri ve Volga Bulgarcası*, TDK, Ankara 1988.

6. YENİ TÜRK DİLLERİ DÖNEMİ (16. YÜZYILDAN BUGÜNE)

Türk dillerinin son dönemi kabaca 16. yüzyıldan başlayıp bugüne değin sürer.

Çuvaşça dahil olmak üzere bugünkü Türk dilleri şu altı seslik ölçüte göre sınıflandırılabilir:

1. $r = z$ ve $l = \varsigma$ ses denklikleri: Çuv. *tïhhïr* = GT *toķuz* “9”, Çuv. *hïl* = GT *kış*;
2. Sözbaşı *h*- foneminin durumu: *hadaķ* ~ *adaķ*, *ataķ*, *azaķ*, *ayaķ*;
3. Söziçi ve sözsonu /d/ foneminin gelişimi: *adaķ*, *ataķ*, *azaķ*, *ayaķ*;
4. /ıġ/ ses öbeğinin gelişimi: *taġlıġ*, *taġlıķ*, *tavlı* vb.
5. /aġ/ ses öbeğinin gelişimi: *taġ*, *tav*, *tō*, *tū* vb.
6. Sözbaşı *t*- foneminin durumu: *taġlı*, *daġlı* vb.

Bu altı ölçüte göre Türk dilleri şu 12 gruba ayrılır:

1. *r*- ve *l*- grubu: Çuvaşça (yazı dili); 2. *hadaķ*- grubu: Halaçça;
3. *ataķ*- grubu: Yakutça (yazı dili), Dolganca (bir süredir yazı dili);
4. *adaķ*- grubu: Tuvaca (yazı dili), Karagas ya da Tofalar diyalekti (bir süredir yazı dili); 5. *azaķ* ~ *azaķ* grubu: Hakaşça (yazı dili), Orta Çulım, Mrass, Taştıp, Matur ve Yukarı Tom diyalektleri; Sarı Uygurca, Fu-yü Kırgızcası; 6. *taġlıġ*- grubu: Altaycanın kuzey diyalektleri (Tuba, Kumandı ve Çalkandu); Aşağı Çulım, Kondom ve Aşağı Tom diyalektleri; 7. *tūlu*- grubu: Altayca (yazı dili);

ОПЫТЪ
СЛОВАРЯ ТЮРКСКИХЪ НАРѢЧІЙ.

В. В. Радлова.

ТОМЪ ПЕРВЫЙ.

ГРАММЪ

VERSUCH
EINES
WÖRTERBUCHES DER TÜRK-DIALECTE.

VON
Dr. W. Radloff.

ERSTER BAND.

DIE TUGALE.

САНКТЪПЕТЕРБУГЪ. 1882.

ИЗДАТЕЛЬСТВО САНКТЪПЕТЕРБУГСКАГО АКАДЕМИЧЕСКАГО БУДЪДОВА
В. Радлова въ С. П. Б. Петербургъ въ С. П. Б.
Смолдъ и Ко. Печать. И. Купцовъ и Ко. въ С. П. Б.
В. Купцовъ въ С. П. Б. И. Купцовъ въ С. П. Б.

W. Radloff'un sözlüğünün kapağı

grubu: Türkmençe (yazı dili), Azeri Türkçesi (yazı dili), Türkçe (yazı dili), Gagauz Türkçesi (yazı dili); Horasan Türkçesi, Özbekçenin Harezmi Oğuz diyalektleri.

BAINBRIDGE, Margaret (yay.), *The Turkic Peoples of the World*, London-New York, 1993.

BUDAGOV', Lazar', *Sravnitel'nyy slovar' turetsko-tatarski' nareçiy*. Sankt-peterburg' 1869-1871 (1960²).

Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, I-II, Kültür Bakanlığı, Ankara 1991.

ÖZTOPÇU, Kurtuluş, *Dictionary of Turkic languages : English, Azerbaijani, Kazakh, Kyrgyz, Tatar, Turkish, Turkmen, Uighur, Uzbek*, London : Routledge, 1996. XV, 361 s.

RADLOFF, Wilhelm, *Proben der Volksliteratur der türkischen Stämme*, I-X., Sanktpeterburg 1866-1904.

—, *Phonetik der nördlichen Türksprachen*, Leipzig 1882.

8. *tölü-* grubu: Kır-gızca (yazı dili); 9. *tavlı-* ya da Kıpçak grubu: Tatarca, Baş-kurtça; Kazakça, Ka-rakalpakça, Nogayca; Kumukça, Karaçay-ca-Balkarca, Kırım Tatarcası (yazı dil-leri), Karayca; Öz-bekçenin Harezmi Kıpçak diyalektleri; 10. *tağlık-* ya da Çağatay grubu: Öz-bekçe, Yeni Uyğurca (yazı dilleri); 11. *tağlı-* grubu: Salarca; 12. *dağlı-* ya da Oğuz

- , *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte*. Sanktpeterburg', I: 1893, II: 1899, III: 1905, IV: 1911 (I-IV Leiden 1960; Moskva I.1/2-IV.1/2 1963).
- , “Radloff” *Index der deutschen Bedeutungen*, haz. A. v. GABAIN ve W. VEENKER 1969-72.
- RÄSÄNEN, Martti, *Versuch eines etymologischen Wörterbuches der Türkssprachen*. Helsinki 1969; *II Wortregister* 1971 (haz. I. KECSKEMÉTI).
- , *Materialien zur Lautgeschichte der türkischen Sprachen*, Helsinki 1949.
- , *Materialien zur Morphologie der türkischen Sprachen*, Helsinki 1957.
- SEVORTYAN, E. V., *Etimologičeskiy slovar' tyurkskiĥ yazıkov*. I-V, Moskva 1974-1998 →.
- VÁMBÉRY, Hermann, *Etymologisches Wörterbuch der turko-tatarischen Sprachen*, Leipzig 1878 (1972²).
- Yazıkı narodov SSSR: II Tyurkskiye yazıkı*, yay. N. A. BASKAKOV, Moskva 1966.
- Yazıkı mira: Tyurkskiye yazıkı*, yay. V. N. YARTSEVA, V. M. SOLNTSEV, N. İ. TOLSTOY, Bişkek 1997, Moskva 1997 (aynı anda iki kez basılmıştır).

6.1. *r-* ve *l-* grubu: Çuvaşça

Çuvaşça bir *z-* ve *ş-* dili olan Ana Türkçenin kardeşi Ana Bulgarcanın devamı ve bugünkü biricik temsilcisidir. Ana Bulgarca gibi bir *r-* ve *l-* dili olan Volga Bulgarcası (13.-14. yy.) Eski Çuvaşça sayılabilir.

Çuvaşçanın başlıca seslik özellikleri şunlardır:

1. Genel Türkçe /z/ fonemine karşılık /r/ bulunması: GT *toĭuz* “9” = Çuv. *tĭhhĭr*, GT *öküz* = Çuv. *vĭġĭr*, GT *kĭz* “kız” = Çuv. *hĭr* vb.

2. Genel Türkçe /ş/ fonemine karşılık genellikle /l/ bulunması: GT *yāş* “yaş, yıl” = Çuv. *śul*, GT *tāş* “taş” = Çuv. *ġul*, GT *taş* “dış” = Çuv. *tul*, GT *bēş* “5” = Çuv. *pillĭk*, GT *ēşik* “kapı” = Çuv. *alĭk* vb.

3. Genel Türkçe /ş/ fonemine karşılık bir grup sözcükte öndamaksıl /ś/ bulunması: GT *baş* = Çuv. *puś*, GT *kaşı-* = Çuv.

hıś-, GT *yaşı-* “parlamak, ışık vermek” = Çuv. *śiś-*, GT *ūruś-* = Çuv. *vīś-*, vb.

I o a n n i .

ІОАНН ЧЫРНĀ ТАСА ЕВАНГЕЛІЕ.

- I. 1. Sāмах ѓан малтанах пур, Вал Сāмах Турāра, Сав
2. 3. Sāмах Хай Тура. Турара Вал ѓан малтанах пур. Мен
пулни пур те Ун урла пулна. Унсар пуśне нимēн те
4. пулман. Унāн ашēнѓе ѓерелēх пулна, сав ѓерелēх сын-
5. сем валли сута пулна. Вал сута тēттемре сутатаѓ; тēт
тēм āна хупласа илеймен.
6. 7. Тура йанā Иоанн йатла сын пулна. Хай урла Сут-
та пур те ененѓер тесе, вал Сута синѓен каласа
8. пелтерме килне. Вал Хай Сута пулман, Сута синѓен ка-
9. ласа пелтерме йанā сын анѓах пулна. Тēнѓере сурала-
кан сынсене пурне те сутатакан ѓан Сута хайне пулна.
10. Вал тēнѓере тавā, тēнѓе Ун урла пулна, тēнѓе Ана

İncil'in 1911'de yayımlanan Çuvaşça çevirisinden bir parça

YUHANNA, 1. Bölüm'den

I. 1.-6. Sīmah ğın maltanah pur,	Başlangıçta Söz vardı. Söz
Vīl Sīmah Turīra, Śav Sīmah Hīy	Tanrı'yla birlikteydi ve Söz Tanrı'ydı.
Turī. Turīra Vīl ğın maltanah pur.	Başlangıçta O, Tanrı'yla birlikteydi.
Mīn pulni pur te Un urlī pulnī. Unsīr	Her şey O'nun aracılığıyla var oldu,
puśne nimēn te pulman. Unīn iśinġe	var olan hiç bir şey O'suz olmadı.
ġirilīh pulnī, śav ġirilīh śınsem valli	Yaşam O'ndaydı ve yaşam insanların
śutī pulnī. Vīl śutī tītīmre śutatat;	ışığıydı. Işık karanlıkta parlar ve
tīt ġīm īna huplasa ileymen.	karanlık onu alt edememiştir.

4. Genel Türkçe /d/ foneminin /r/ye değışmesi: Çuv. *ura* “ayak” < **adaġ*, AT **ādīl*- “ayılmak” = Çuv. *urīl-*, GT *īd-* “göndermek” = Çuv. *yar-*, GT *ūdī-* “uyumak” = Çuv. *śivīr-* vb.

5. Sözbaşı /y/ foneminin öndamaksıl /ś/ye değışmesi: **yāruk* > *śilīh* “günah”, **yūnuġ* “un” > *śīnīh*, **yēti* “7” > Çuv. *śiġġi*, **yāl*

Eski Volga Bulgarlarının torunları olan Çuvaşlar bugün başlıca Volga ırmağının orta mecrasında bulunan Çuvaş Özerk Cumhuriyetinde yaşarlar. Tatar ve Başkurt Özerk Cumhuriyetleri ile Rusya Federatif Cumhuriyetinin Kuybişev ve Ulyanov bölgelerinde de küçük Çuvaş toplulukları vardır. Eski SSCB’de Çuvaşça konuşanların toplam sayısı 1989 sayımlarına göre 1,839,228’dir.

“Tillı Yurrisem” yarımran

“Tilki Şarkıları” demetinden

Çiye tımarınçen pır çilim turım,
Kıpçankıran ep avrım çipikne,
Savnişpa ta huyhıpa ta turtrım,
Sismerim te kun-sulım irtnine.

Vişne kökünden sigara yaptım
İğ ağacından ben eğdim ağızlığı
Sevinçte de kaygıda da içtim
Sezmedim yaşamın geçtiğini

Tıvan Atıl “Doğan Etil” yani “Öz, Volga” adlı Çuvaş edebiyat, kültür ve sanat dergisinin kapağından, Petir Husankay, Çuvaş Halk Şairi, 1.1997.

Çuvaşlar Ortodoks Hristiyanlardır. Ataları olan Volga Bulgarları ise Müslümandı. Bu durum Çuvaşların kentli Bulgarların değil de kırsal kesimde yaşayan, Müslüman olmamış pagan Volga Bulgarlarının torunları olduğunu gösterir.

Rus misyonerleri aralarına girdiğinde Çuvaşların yazıları yoktu. Bu nedenle Çuvaşça ilk kez 1730’lu yıllarda Rus alfabesiyle yazılmaya başlamıştır. İlk Çuvaşça gramer 1769’da yayımlanmışsa da Çuvaşça için ilk alfabe 1871-1872 yıllarında İ. Ya. Yakovlev tarafından hazırlanmış ve bu alfabe 1933’e kadar kullanılmıştır. 1933’te alfabede birkaç değişiklik yapılmış ve bu yeni alfabe 1938’e kadar yürürlükte kalmıştır. 1938’de yapılan yeni birtakım değişikliklerle Çuvaş alfabesi bugünkü en son biçimini almıştır.

Çuvaşçanın başlıca iki diyalekti vardır: 1. *Vıryal* ya da Yukarı diyalekt, 2. *Anatri* ya da Aşağı diyalekt. Yazı dili Aşağı diyalekte dayanır. Yukarı diyalektin başlıca seslik özellikleri şunlardır: 1. İlk hecede /u/ yerine /o/ bulunması: *pur* “var” = Vir. *por*, *ultı* “6” =

Vir. *olttı*; 2. ünlü uyumunun daha yaygın olması: *yal-sem* “köyler” = Vir. *yal-sam*, *çul pek* “taş gibi” = Vir. *çol pak*, 3. sözlüksel farklar.

Çuvaş Alfabeti

А а	а	а	К к	к	к	Х х	х	Һ
Ӑ ӑ	ӓ	ӓ	Л л	л	л	Ц ц	ц	тс
Б б	б	б	М м	м	м	Ч ч	ч	ç
В в	в	в	Н н	н	н	Ш ш	ш	ş
Г г	г	г	О о	о	о	Щ щ	щ	şç
Д д	д	д	П п	п	п	Ъ ъ	ъ	'
Е е	е	е; ye	Р р	р	р	Ы ы	ы	ı
Ё ё	ё	yo	С с	с	с	Ь ь	ь	'
Ё ё	ё	ĩ	Ç ç	ç	ş	Э э	э	e
Ж ж	ж	j	Т т	т	t	Ю ю	ю	yu
З з	з	z	У у	у	u	Я я	я	ya
И и	и	i	Ӳ ӳ	ӳ	ü			
Й й	й	y	Ф ф	ф	f			

ANDREYEV, İ. A. ve N. P. PETROV, *Russko-çuvaşskiy slovar'*, Moskva 1971.

AŞMARIN, N. İ., *Thesaurus Linguae Tschuwaschorum / Slovar' çuvaşskogo yazıka*. I-XVII, Çeboksarı/Kazan', 1928-1950.

BIKOV, A. T., *Kratkiy russko-çuvaşskiy slovar'*, Çeboksarı 1933.

CEYLAN, Emine, *Çuvaşça Çok Zamanlı Ses Bilgisi*, TDK, Ankara 1997.

KRUEGER, John R., *Chuvash Manual*. Indiana University, Bloomington 1961.

—, *Die tschuwassischen Lehnwörter im Tscheremissischen, An Index to Räsänen's 'Chuvash Loanwords in Cheremish'*, Bloomington 1968.

LEVİTSKAYA, L. S., *İstoriçeskaya morfologiya çuvaşskogo yazıka*, Moskva 1976.

Noviy zavětz / *Şini şimah*, Simbirsk' 1911

RÄSÄNEN, Martti, *Die tschuwassischen Lehnwörter im Tscheremissischen*, (= MSFOu XLVIII) Helsinki 1920.

PAASONEN, H., *Csuvas Szójegyzék*. Budapest 1908 (çevirisi: *Çuvaş Sözlüğü*, TDK, İstanbul 1950).

RÓNA-TAS, A., *An Introduction to the Chuvash Language*, Budapest 1978.

—, *Chuvash Studies*, Wiesbaden 1982.

—, *Studies in Chuvash Etymology I*, Szeged 1982.

SERGEYEV, L. P., *Dialektologičeskiy slovar' çuvaşskogo yazıka*, Çeboksarı 1968.

SİROTKIN, M. Ya., *Çuvaşsko-russkiy slovar'*, Moskva 1961.

SKVORTSOV, M. İ., *Çuvaşsko-russkiy slovar'*, Moskva 1985.

YEGOROV, V. G., *Etimologičeskiy slovar' çuvaşskogo yazıka*. Çeboksarı 1964.

YÜCE, Nuri, "Coğrafya, Tarih, Halk Bilgisi, Dil ve Edebiyat Bakımından Çuvaşlar", *TDAY-B* 1994, Ankara 1996: 205-229.

6. 2. hadak grubu: Halaçça

Halaçça Alman Türkologlarından Doerfer'in 1968 yılında keşfettiği, birçok eskicil özellikleri olan bağımsız bir Türk dilidir. Halaçça bugün Orta İran'da, Tahran'ın 200 km kadar güneybatısında, Hemedan ile Gom arasındaki bölgede, yaklaşık 18,000 kişi tarafından konuşulmaktadır.

Eski Argu diyalektinin devamı sayılan Halaççanın başlıca özellikleri şunlardır:

1. Ana Türkçe sözcüğü /h/ foneminin sistemli olarak korunması: AT **hār*- "yorulmak" > Hal. *harkān*, *harkan* "yorgun", AT **hark* "dışkı, gübre" > Hal. *hark*, AT **hürk*- "ürkmek" > Hal. *hirk*-, vb.;

2. Ana Türkçe /d/ foneminin korunması: AT **hadaḳ* "ayak" > Hal. *hadāḳ*, *hadaḳ*, AT **ēdi* "sahip" > Hal. *eydi*, AT **ḳudruk* "kuyruk" > Hal. *ḳudruk* vb.;

3. Ana Türkçedeki birincil uzun ünlülerin korunması ya da ikizleşmesi: AT **āt* "ad, ünvan" > Hal. *āt*, AT **ēn*- "inmek" > Hal. *īen*-, AT **ḳīz* "kız" > Hal. *ḳīz*, *ḳīz*, AT **ēt*- "etmek, yapmak" > Hal. *īet*-, AT **ēdi* "sahip" > Hal. *eydi*, AT **īš* "iş" > Hal. *īš*, AT

جَعْدُوهُ وَكُلَّيَا إِذَا كَانَتْ مُتَوَسِّطَةً أَوْ مُتَأَخِّرَةً فَإِنَّ أَهْلَ الرَّغْوِ
تَقْلِبُهَا نَوَائِيًا نَهْ تَقُولُ التَّرْكُ لِلْعَمِ قَوِي وَهُمْ يَسْمُونَهُ قَوْلُ التَّرْكِ
تَسْمِي الْفَقِيرِ جِيغَاي وَهُمْ يَقُولُونَ جَعَانَ التَّرْكِ تَقُولُ قَائُونَاكَ
مَخْنَاهُ أَيِ الشَّيْ وَهُمْ يَقُولُونَ قَانُونَا نَوْنُ وَكُلِّ مِمْ فِي ابْتِدَاءِ الْكَلِمَةِ
فَإِنَّ الْعَزِيَّةَ وَفَجَاقَ وَسَوَارِينَ كَجَعْلَابَاءَ بَيَانَهُ تَقُولُ التَّرْكُ بَرْدَمَ
وَهَؤُلَا الْفَرْقَ يَقُولُونَ بَرْدَمَ التَّرْكُ تَسْمِي الْمَرْقَةِ مَوْنُ وَهَؤُلَا

Dīvānu Luġāt'i-Turk'te Argu'ların anlatıldığı bölüm:

Argular ortada ve sonda yer alan her *y* ya harfini *n* 'a çevirirler. Örneğin Türkler "koyun"u *koy* diye adlandırırken Argular *kon* derler. Türkler "yoksul"u *çıġay* diye adlandırırken onlar *çıġan* derler. Ayrıca Türkler "hangi şey" anlamına *qayu neġ* derken onlar *nun* ile *kanu* derler.

وَسْ أَشْيَانْ كَرَكْ آسَرَه زَنْدْ غَرَبْتْ خَلِجْ تَرْكِي	
شُو شُو شُو شُو شُو شُو	شور ۴۹۷
وَيُو أَرُوسْ أَرُوسْ أَرُوسْ وَيُو أَرِنْ كَلَيْنْ كَلَيْنْ	عروس ۵۰۶
تَوِيْ أَرُوسْ أَرُوسْ تَوِيْ أَرُوسْ أَلَنْدِي كُودَنْ تَنِي	عروسی ۸۰۱
زَاوَا زَا زَا زَا زَا دَامَادْ x كُورَكْ كُورَكْ	داماد ۴۱۲
بَاچَانْ } هَمْبَاچَانْ بَاچَانْ — هَامْبَاچ — بَاچَانْ بَاچَانْ	باجاق (بهريش)
مِيسُورَزَنْ هَمَارُوسْ هَمَارُوسْ — هَامْ وَيُوِيْ — قَيْنَارُوَارِي قَيْنَارُوَارِي	جاری

Çağımızda İran'da Halaçça sözlere karşılaştırmalı olarak ilk kez yer verilen Mogadem'in sözlüğünden bir bölüm. Farsça esas alınarak İranda konuşulan dillerden çeşitli sözcükler liste halinde sunulmuştur.

FARŞÇA	HALAÇÇA	AZERİ	
şevher	her	er	"er, koca"
anus	kelin	gelin	"gelin"

**hōt* “ateş” > Hal. *hūot*, AT **hōl* “ıslak” > Hal. *hīēl*, AT **hūç* “uç” > Hal. *hūç*, AT **hū-* “çıkarmak” > Hal. *hī-*, vb.

4. Ana Türkçe öndamaksıl /ń/ foneminin /n/ye gelişmesi: AT **qānaq* “kaymak” > Hal. *qā^anaq*, *qānaq*, AT **qon* “koyun” > Hal. *qon*, *qōn*, AT **kōñ-* “yanmak” > Hal. *ki^en-* vb.

5. Çıkma durumunun -*dan/-den* yanında, Orhon Türkçesinde olduğu gibi, -*dal/-de* eki ile de kurulması: *elisinde* “elinden”, *oğli kötinde* “oğlu arkasından”, *ollarda bedte’rer* “onlardan daha kötü” vb.

6. Eski Türkçe -*ğlı/-gli* sıfat-fiil ekinin -*ğili/-gili* olarak korunması: *hiğla-gili* “ağlayan”, *kel-gili* “gelen”, *sevme-gili* “sevmeyen” vb.

7. Bulunma durumunun -*çal/-çe* eki ile kurulması: *her-çe* “adam-da”, *meydān-ça* “meydanda”, *şām isti-çe* “akşam üstü”, *Şāh İsmāīl zamāni-ça* “Şah İsmail zamanında” vb.

8. Olumsuzluk bildiren eskicil *dağ* “değil” sözcüğünün korunması: *men şērke kelen dağam* “Ben şehire gelmiş değilim”, *yol havul dağ ertti* “yol iyi değil idi” vb.

bī ki’ nī mōrāf’ o’ldi, *toğuş oldi*. *toğuş oldi-yu kōrdi ser sedā keliyor*, *Mollān kissi (hi)ndi taşğar*, *haydı ki “Mollā tir, yov, kō na’havār”-ar*. *Mollā tirdi bī yorganları vār-artı*, *yāğuş yağar artı-yu*, *tirdi biē’çedi qōziye vārdı ki kōriye ne havār-ar k’ō’da u biēç...*

Bir gün kargaşa çıktı, dögüş oldu. Gürültüden dögüş olduğunu anladı. Hoca'nın karısı dışarı çıktı ve dedi ki: “Hoca kalk, git, bak ne oluyor?”. Hoca kalktı, bir yorganları vardı, yağmur yağıyordu, kalktı, (yorganı) topladı, gidip görmek, ne olduğunu anlamak için...

Halaç folkloründen bir parça (DOERFER/TEZCAN 1994, s. 57)

kissi (< ET *kisi* “kadın” +*si*), *hin-* “ortaya çıkmak” (= ET *ün-*), *taşğar* (< ET *taşğaru* “dışarı”), *hay-* “söylemek” (= ET *ay-*) gibi biçimler eskicidir!

A

- āʿlu-* 'hungrig werden' (= *āʿē gl-*). T. *a:ē-*, *a:ēiq-* (altosm. *af-*, *afiq-*, A. *af-*, *afiz-*, nach Ra auch *afī-*). Wohl Ableitung von *a:ē* 'hungrig', s. *āē*. In den übrigen Türkssprachen i. a. Nomenverb: *a:ē* und *a:ē-*.
- āʿl* 'Kindbettkrankheit, böser Geist, Zaubrer'. *āʿl yetgür* 'der böse Geist soll ihn heimsuchen (führen)'. Wohl — P. *āl*, dafür spricht die Labialität des *a*. Vgl. auch A. *al* (TMEN Nr. 524, mit Nachtrag, vor allem IV, 415); dial. auch *hal* (Azərbaycan folkloru antologiyası, I, 268, Bakı 1968, ed. Ä. Axundov). Weniger wahrscheinlich altererbt T. oder — Ogh. (*a:l*).
- āʿr* (35)* 'Schimpf, Schande, Schmach'. — P. *ʿār* (SK 1 *ār*).
- āʿs-* (37) '(Bergpaß) überqueren'. T. *a:s-*. *āʿt*, 2/3 *āt* 'Name'. *āʿtum* 'mein Name', *āʿt vīr-* 'benennen', *āʿt hī-* 'berühmt werden, sich einen Namen machen' (viell. C.). T. *a:t*.
- āʿula-* 'nennen, benennen'.
- āʿuluγ* (34) 'genannt, benannt'.
- ābād* (9, 1969. 547)* 'kultiviert, besiedelt'. *ābād ye-r* 'bewohntes, kultiviertes Land'. — P. *ābād*, auch L. Mu 85 id., aber SK 4 *āvād*.
- ābādluq* 'besiedelter Ort, Landschaft'.
- ābān* 'Monatsname (23. 10.—21. 11.)'. — P. *ābān*.
- ābbāsī* (3) 'Abbasi (alte Münze)'. — P. *ʿabbāsī*.
- ābāmbār* 'Wasserbehälter'. — P. *āb-anbār* (dagegen SK 10 *uʿambār*).
- ābanūs* *hayači* 'Ebenholz'. — P. *ābanūs*.
- ābgarmā* 'Bouillon' (P. *iškana*, nach K 299, 882 *šīs-andās* 'Suppe mit Ei, Fett und Zwiebeln'). Vgl. SK 10 *uw-garma*; aber nicht L. (da sonst **uw-garma* oder ähnlich zu erwarten, s. u. a. *uḡduʿy*), wohl R.
- ābi* (so auch 1969. 561) 'hellblau'. — P. *ābī*, vgl. auch Mu 86 alle L. *ābī* (dies aber wohl eher P. oder R., denn vgl. SK 4 *āvi*, *ui*).
- ābīʿrā* (38) 'viel, massenhaft'. *bḡ bāylaʿrā ābīʿrā hayač vār-artī*, *hattīlār* 'in diesen Gärten gab es viele Bäume, man hat (sie) gefällt'. Ob vgl. ttü. *habire* 'ständig, in einem fort' — *ha-bir-e*?
- ā-bistān* (1969. 544) 'schwanger'. — P. *ābistan* (dagegen SK 8 *uīsd*, Mu 85 *Vafs uḡstan*, *Āstiyān uḡvist*, *Kahak uḡstan*, *Āmura uḡvistiγ*, *Zand uḡwein*).
- āblimbā* 'weich, saftig-weich'. Vgl. P. *āblambū*, SK 234 *uḡlumba*, gewiß R.
- ābrū sāgīli* 'ehrbegierig, Ehrerbietung heischend'. — P. *āb-rū* 'Ehre, Würde, Ansehen' (dagegen SK 4 *āvurū*).
- ābrūt* (46) 'schwere Wunde'.
- ābumilk* (5) 'Ländereien, Grundstücke'. — P. *āb u milk*.
- āē* (so auch 1969. 513 und Tonband 53) 'hungrig' (53 'Hunger'). T. *a:ē*.
- āēluq* 'Hunger'.
- adaš* 'Namensvetter'. Aber K 45 'd'š, d. h. das P. Wort umkringt, dies aber wohl nur unpräzise. Nicht altererbt (dann wäre **āʿ(t)daš* zu erwarten), sondern — A. *adaš*.
- ādām* 'Mensch'. *āʿdām yīgīli* (= *yēgīli*?) 'Menschenfresser'. — P. *ādam*, SK 1 id.
- ādāmāk* 'Puppe'. — P. *ādamak*.
- ādāmīzād* (33) 'Mensch (von Tieren aus gesprochen)'. — P. *ādāmī-zād*, SK 1 id.
- āʿdāt iet-* 'sich an etwas gewöhnen'. — P. *ʿadat* (*kardan*), C.?
- ādīl* (36) 'gerecht'. — P. *ʿādīl*.
- ādrīs* 'Adresse'. — P. *ādrīs*.
- **ādūwa* ('dwwh, K 428) 'Gewürze' (P. *ta-vābīl*). — L., vgl. SK 4 *ādūa* 'adviya'.
- āfat* (1969. 381) 'Unglück'. — P. *āfat*, SK 2 id., Mu 69 alle L. id.
- āfsār* (35) 'Halfter', s. *qwsār*. — P. *āfsār*.

* Kennzeichen des Tonbandes bzw. der Expedition 1969 (s. 4, 1—9)

- DOERFER, Gerhard, "Das Chaladsch - eine archaische Turksprache in Zentralpersien", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, Band 118. 1: 79-112, 1968. ("Halaçça, Orta İran'da Arkaik Bir Türk Dili", ev. : S. Tezcan, *TTK-Belleten*, c. 34, sayı 133: 17-58)
- DOERFER, Gerhard, W. HESCHE, H. SCHEINHARDT, S. TEZCAN. *Khalaj Materials*, Indiana University, Bloomington 1971.
- DOERFER, Gerhard, Semih TEZCAN, *Wörterbuch des Chaladsch (Dialekt von Charrab)*. Budapest 1980.
- DOERFER, Gerhard, *Lexik und Sprachgeographie des Chaladsch*, Textband. Wiesbaden 1987, 1-311.
- , *Lexik und Sprachgeographie des Chaladsch*, Kartenband. Wiesbaden 1987, 312-534, 1987.
- , *Grammatik des Chaladsch*. Turcologica, Band 4, Wiesbaden 1988.
- , "Chaladschica extragottingensia", *CAJ* 37. 1-2, 1993: 33-81.
- ve Semih TEZCAN, *Folklore-Texte der Chaladsch*, Wiesbaden 1994.
- MINORSKY, V., "The Turkish Dialect of the Khalaj", *Bulletin of the School of Oriental Studies*, Vol. 10. 2, 1940: 417-439. (Türkçesi: F. Gley, "Halac Türk Diyalekti", *TDED*, C. 4. 1-2, 1950: 83-106).
- ÖLMEZ, Mehmet, "Halaçlar ve Halaçça", *ada Türk Dili*, sayı: 84, ubat 1995: 15-22.

6.3. ata grubu: Yakutça, Dolgan diyalekti

Yakutlar Türk dünyasının en kuzey-doğu ucunda, Yakut zerk Cumhuriyetinde, yaşayan bir Türk halkıdır. Kendi cumhuriyetleri dışında Rusya'nın Magadan bölgesi ile Sahalin adasında da küçük Yakut toplulukları vardır. 1989 sayımına göre Yakutça konuanların toplam sayısı 382,255'dir. Kendilerine *Saa* (< **yaa*) diyen Yakutlar resmi olarak Hıristiyan iseler de eski dinleri olan amanizm hala aralarında yaşamaktadır.

Yakutça birçok eskicil özelliği ile tek başına Türk dilleri ailesinin çok önemli bir kolunu oluşturur. Türk dilleri içinde en çok Tuvacaya yakındır. Buna karşın Yakutça ile Tuvaca arasında an-

laşabilirlik oranı yüzde sıfırdır. Yakutçada % 50 civarında Moğolcadan alınmış ödünç sözcükler bulunur. Yakutçanın başlıca özellikleri şunlardır:

1. Ana Türkçe /d/ foneminin /t/ye değişmesi: AT **hadaḳ* > *ataḳ* “ayak”, AT **adḡır* > *atır* “aygır”, AT **edgü* “iyi” > *ütüö*, AT **tod-* “doymak” > *tot-* vb.

2. Ana Türkçe /aḡ/ ses grubunun /ia/ biçimini alması: AT **tāḡ* “dağ” > *tia* “orman”, AT **bāḡ* > *bia* “bağ”, AT **saḡ-* > *ia-* “sağmak” vb.

3. Birincil uzun ünlülerin sistemli olarak korunması ya da ikizleşmesi: AT **āt* “ad” > *āt*, AT **bēṣ* “5” > *bies*, AT **kīz* > *kīs* “kız”, AT **bīr* > *bīr* “1”, AT **hōt* “ateş” > *uot*, AT **tōrt* > *tüört* “4”, AT **būz* > *mūs* “buz”, AT **kūḡ* > *kūs* “güç” vb.

4. Sözbaşı /s/ foneminin düşmesi: AT **sen* > *en* “sen”, AT **sekiz* > *aḡıs* “8”, AT **söz* > *ös*, AT **sūb* > *ū* vb.

ТРУДЫ ЯКУТСКОЙ ЭКСПЕДИЦИИ,
СНАРЯЖЕННОЙ НА СРЕДСТВА И. М. СИБИРЯКОВА
(1894—1896 гг.)
Томъ III. Часть I.

СЛОВАРЬ ЯКУТСКАГО ЯЗЫКА

СОСТАВЛЕННЫЙ

Э. К. ПЕКАРСКИМЪ

1882—1907 гг.

при ближайшемъ участіи

прот. Д. Д. ПОПОВА и В. М. ИОНОВА.

ВЫПУСКЪ ЧЕТВЕРТЫЙ.

Изданіе Императорской Академіи Наукъ.

ПЕТРОГРАДЪ.

ТИПОГРАФІЯ ИМПЕРАТОРСКОЙ АКАДЕМІИ НАУКЪ.
Вас. Остр., 3 лн., № 12.

1916.

5. Sözbaşı /y/ foneminin /s/ye değişmesi: AT *yāz > sās “ilkbahar”, AT *yōl > suol “yol”, AT *yat- > sīt-, AT *yāşıl “yeşil” > sahil “tilki” vb.

6. Söziçi ve sözsonu /s/ foneminin /t/ye değişmesi: AT *ısır- > ıtır- “ısırmak”, AT *isin- > itin- “ısınmak”, AT *yastuk > sittik “yastık”.

7. Ana Türkçe /ç/, /ş/ ve /z/ fonemlerinin ünsüz yanında ve sonseste /s/ye değişmesi: AT *çerig “ordu” > serī “savaş; ordu”, AT *saç > as, AT *bēş > bies, AT *yūz > sūs “100” vb.

Үрән омук

Өлөөн төрдүгэр Үрән диэн ааттаах эбэнки олоорбута үһү. Кини оччотогу бириэмэҕэ омугу¹ элбэхтик кыргызбыт. Кини эр бэрдэ диэн боцуоттаах ааты сүгэрэ эбитэ үһү.

Кини аттыгар эмиэ Өлөөн батытыгар Маҥан Хоппоо диэн эмиэ аатырбыт кини баара, Үрэни өлөрө бараары оҕостуммута. Ол барарыгар сир-сир ойуунун барытын кыырдырбыта үһү. Онтон биһир ойуун кыраан: “Дэ, тойонуом, биһир мэкчиргэ кэлэн таһырдыа хаппыт тинт үрдүгэр

Yakutça bir destanın girişinden

Үрән Омук

Ölön tördüger Üren dien ättäh ebeŋki olorbuta ühü. Kini oççotoğu biriemege omugu elbehtik kırıgıbt. Kini er berde dien boçuottäh äti sügere ebite ühü.

Kini attıgar emie Ölön batıtıgar Maŋan Hoppo dien emie äturbıt kibi bāra, Üreni ölörö bararı oŋostummuta. Ol bararıgar sir-sir oyūnun barıtın kīrdırbıta ühü. Onton bīr oyūn kīran: ...

Үрән Халкы

Olenyok nehrinin kaynağında Üren adlı bir Evenki yaşarmış derler. O eski çağlarda halkı çok kırılmış. O, ‘insanın iyisi’ denen şerefli adı taşımaktaymış.

Ondan başka da Olenyok boyunca Manan Hoppo denen yine ünlü birisi varmış (ve o kişi), Üren’i öldürmeye niyet etmiş. Gittiği her yerde şamanlara ayin yaptırmış. Daha sonra şamanlardan biri: ...

8. İkincil /s/ foneminin ünlülerarası durumda /h/ye değişmesi: AT **üç* > *üs* “3”, **üçünç* > *üsüs* > *ühüs* “üçüncü”, AT **bēš* > *bies* “5”, **bēšinç* > *besis* > *behis* “beşinci”, AT **kūzün* “güzün” > *küsün* > *kühün* “güz” vb.

9. İlgi durumu ekinin yokluğu: *saḥa tıl-a* “Yakut dili”, *saḥa tıl-in grammatika-ta* “Yakut dili dilbilgisi” (-in 3. kişi iyelik ekinin asıl biçimi) vb.

10. Birliktelik (*comitative*) ad durumunun bulunması: *min aḡa-lın* “ben babamla birlikte”, *min kini-lın* “ben onunla birlikte” vb.

11. Genel Türkçe -sız/-siz ekinin yokluğu: *iye-te suoḡ oḡo* “öksüz çocuk” (*harf.* “annesi yok çocuk”), *tıl-a suoḡ* “dilsiz” (*harf.* dili yok”), *ū-ta suoḡ sir* “susuz yer” (*harf.* “suyu yok yer”) vb.

ЮАҤНТАҢ

СВЯТОЙ ЕВАНГЕЛІЯ.

1. 1. Маҥнайгытыгар Тыл бара, Тыл Таҥарага бара, Тыл да Таҥара бара. 2. Тыл маҥнайгытыгар Таҥарага бара. 3. Барытын Кини айбыта; айыллыбыт ара Кини суогуна айыллыбатага. 4. Тиннах гынар киниэхэ бара, тиннах да гынар кисиэргэ сырдык бара. 5. Сырдык хараҥага сырдыр, хараҥа да кыаһан Кинини илбатага. 6. Юанн дян аттах Таҥараттан атыллыбыт киси бара. 7. Киниттан барыһара итэгэйдийэр дян кини сырдык тусун хараҥаҥа килбита. 8. Кини бааһага сырдык буолбатага, хата кини сырдык тусугар тусу буолуогун иси атыллыбыта. 9. Аһ дойдута кыһан исар бары киси кини сырдатар килхэ сырдык бара. Кини аһ дойдута

Yakutça İncil'den bir bölüm

1. 1. Maṅnaygıtıgar Tıl bāra, Tıl Taṅaraga bāra, Tıl da Taṅara bāra. 2. Tıl maṅnaygıtıgar Taṅaraga bāra. 3. Barıtın Kini aybıtā; ayıllıbt ere Kini suoguna ayıllıbtāga. 4. Tinnāh gınar kiniehe bāra, tinnāh da gınar kisilerge sırdık bāra. Sırdık haraṅaga sırdır, haraṅa da kıaḡan Kinini ilbatāga.

Sovyet devriminden sonra yazı dili olan Yakutçanın diyalektleri üç grupta toplanabilir: 1. Nam-Aldan diyalekti (*ḡatun* “kadın”, *serin* “serin, serinlik”), 2. Kangal-Vilyuy diyalekti (*ḡotun* “kadın”, *sörün* “serin, serinlik”), 3. Dolgan diyalekti (*katun* “kadın”, *serün* “serin, serinlik”). Yakut yazı dili Kangal-Vilyuy diyalekti üzerine kurulmuştur.

Yakutistan'dan çok uzakta, Taymır yarımadasında konuşulan Dolgan diyalekti, görüldüğü gibi, daha eskicil özellikler gösterir: Sözbaşı /k/ foneminin korunması (*katun* "kadın"), ünlü yuvarlaklaşması ve ünlü düzleşmesinin yokluğu (*katun*, *serün*) vb. gibi. Dolgan diyalektinin bir başka özelliği de bu diyalekte sözbaşındaki ikincil /s/ sesinin de /h/'ye değişmesidir: *sıl* > *hıl* "yıl", *suol* > *huol* "yol", *sūrbe* > *hūrbe* "20" vb. gibi.

Yakut Alfabeti

А а	а	а	Л л	л	л	Ф ф	ф	ф
Б б	б	б	М м	м	м	Х х	х	х
В в	в	в	Н н	н	н	Ц ц	ц	ts
Г г	г	г	Ң ң	ң	ң	Ч ч	ч	ç
Бү бү	бү	гү	Нь нь	нь	n; n̄	Ш ш	ш	ş
Д д	д	д	О о	о	о	Щ щ	щ	şç
Дь дь	дь	с	Ө ө	ө	ö	Ъ ъ	ъ	'
Е е	е	e; ye	П п	п	p	Ы ы	ы	ı
Ё ё	ё	yo	Р р	р	r	Ь ь	ь	'
Ж ж	ж	j	С с	с	s	Э э	э	e
З з	з	z	Һ һ	һ	h	Ю ю	ю	yu
И и	и	i	Т т	т	t	Я я	я	ya
Й й	й	y; ŷ	У у	у	u			
К к	к	k	Ү ү	ү	ü			

AFANAS'YEV, P. S. ve L. N. HARİTONOV, *Russko-Yakutskiy slovar'*, Moskva 1968.

AKSENOVA, Ye. Ye., N. P. BEL'TYUKOVA ve T. M. KOŞEVEKOVA, *Slovar' dolgansko-russkiy i russko-dolganskiy*, Sankt-Peterburg 1992.

BÖHTLINGK, O., *Über die Sprache der Jakuten, I. Teil Einleitung, Jakutischer Text, Jakutische Grammatik; II. Teil Jakutisch-deutsches Wörterbuch*. St. Petersburg, 1851 (Bloomington 1964²)

KALUŻYNSKI, S., "Etimologičeskiye issledovaniya po yakutskomu yazıku" I-VIII, *Rocznik Orientalistyczny*, 39-45. ciltler, 1978-1985.

- , *Mongolische Elemente in der Jakutischen Sprachen*. Warszawa 1962.
- , *Iacutica. Prace jakutoznawcze*, Warszawa 1995.
- KRUEGER, John R., *Yakut Manual*, Indiana University, Bloomington 1962.
- ÖLMEZ, Zuhâl, “Yakutlar ve Yakutça”, *Çağdaş Türk Dili*, Sayı 86, Nisan 1995: 29-37.
- PEKARSKIY, E. K., *Kratkiy russko-yakutskiy slovar'*. Petrograd 1916.
- , *Slovar' yakutskogo yazıka* I. -III, 1907-1930 (1958-1959²).
- POPPE, N. N., *Uçebnaya grammatika yakutskogo yazıka*, Moskva 1925.
- SLEPTSOV, P. A., *Yakutsko-russkiy slovar'*, Moskva 1972.
- STACHOWSKI, Marek, *Dolganischer Wortschatz*, Kraków 1993.
- , *Dolganischer Wortschatz, Supplementband*, Kraków 1998.
- , *Geschichte des Jakutischen Vokalismus*, Kraków 1993.
- , *Studien zum Wortschatz der jakutischen Übersetzung des neuen Testaments*, Kraków 1995.
- , *Dolganische Wortbildung*, Kraków 1997.
- , *Konsonantenadaptation russischer Lehnwörter im Dolganischen*, Kraków 1997.

6.4. *adak /dağlıg* grubu: Tuvaca, Karagas diyalekti

Tuvaca, ona çok yakın Tofalar (Karagas) diyalekti ile birlikte Türk dillerinin ayrı bir kolunu oluşturur. Tuvalar kendilerine *Tıva kiji* ya da *Tıvalar* derler. Bilimsel yapıtlarda *Uryanhaylar*, *Soyotlar*, *Soyonlar* ve *Tannu-Tuvalar* diye de anılırlar.

Tuva adı eski Çin kaynaklarındaki *T'o-pa* boy adından gelir. Doğu Hun konfederasyonuna bağlı olan T'o-palar Kuzey Çin'de 200 yıl kadar süren T'o-pa Wei devletini (4.-6. yüzyıllar) kurmuşlardı.

Tuva dili başlıca Rusya Federasyonunun Tuva Özerk Cumhuriyetinde konuşulur (başkent Kızııl). 1989 sayımlarına göre eski SSCB'de Tuvaca konuşanların toplam sayısı 206,924'tür. Kendi cumhuriyetleri dışında Kuzey Moğolistan'da, Buryat Özerk cumhuriyetinde ve Çin'in Uygur Özerk Bölgesinde de küçük Tuva

toplulukları yaşar. Tuvaların Tibet Budizmi (Lamaizm) ile Şamanizm karışığı bir dinleri vardır.

ШЫЯАН ам. Бурунгуун мурнунда, теve кудуруу черге дөжөлнп, те мийызы дээрge шаштыгып турар шагда дөртен бир уганни хаан чоруптур оо.

Улуг-биче кода-хүрээлиг, улуг-биче лама-хуурактыг, хаан күрүүнүн херээн үзүп шиндер дөрт чүгүндө дөрт улуг чундун дүжүметтиг, хаан боду таакпы-даа тыр-пас, арага-даа ишпес, улуг уган эртеминг, хүнүнүн кода-хүрээлиг чизе-дансызын килыр мындыг хаан чүрээл иргин.

Хаан ол-ла илчеп чурттап турда, кадыны аарааш, өлүп каап-тыр. Ол кадындай төрөөн бичин чаш оолдуг чүве-дир. Хаанын улуг-биче дүжүмедн, улуг-биче лама, башкызы чыгып чугаалашкаш: «Бистик хаанны мынчап кадын чок олуртурга кайыын боор. Хаан күрүүнүн

Tuvaca “Şinga Aştırgan Hân” adlı anlatıdan bir parça

*Şıyān am. Bu-
rungunun murnunda,
teve kudurū çerge dö-
jelip, te mıyızı dēрге
şaştıgıp turar şagda
dörtен bir ugānnıg
hān çoruptur õ.*

*Ulug-biçe koda-
hürēlig, ulug-biçe la-
ma-hüraktıg, hān kü-*

rüzünüñ herēn üzüp şider dört çügünde dōrtı ulug çundun dūjūmettig, hān bodu tākpy-dā tırtıpas, araga-dā işpes (...).

GERÇEĞE ULAŞAN HAKAN

İşte böyle! Çok eskiden, deve kuyruğunun yere değip, teke boynuzunun göğе uzandığı çağda kırk bir yaşında akıllı bir hakan yaşamış.

İrili ufaklı topluluğu, manastırı, büyüklü küçüklü Lama topluluğu olan hakanın, hükümet işlerini düzenleyen, dört yönde dört büyük Çundun memuru (varmış), hakan kendisi tütün de çekmez, içki de içmez imiş

Tuvacanın başlıca özellikleri şunlardır:

1. /d/ foneminin ünlülerarasında korunması, hece ve söz sonunda /t/ye değişmesi: AT **hadak* > *adak* “ayak”, AT **adıg* “ayı” > *adıg*, AT **ūdı* > *udu* “uyumak”, AT **bedük* > *bedik* “yüksek”, AT **қud* > *kut* “dökmek”, AT **tod* > *tot* “doymak”, vb.

2. /ağ/ ve /ığ, ig/ ses gruplarının korunması: AT **tāg* > *dag*, AT **bāg* > *bag* “kayış, kement, bağ”, AT **қıdıg* > *kıdıg* “kıyı”, AT **bilig* “bilim” > *bilig*, AT **tirig* > *dirig* “diri, canlı” vb.

3. Uzun ünlülerin kısalması, buna karşılık kısa ünlülerin girt-

laksıl ünlüye dönüşmesi: AT **āt* > *at* “ad”, AT **hat* > *a’t* “at”; AT **tūš* > *düş* “rüya”, AT **tūš-* > *dü’s-* “inmek”, AT **kīz* > *kıs* “kız”, AT **kīs-* > *kı’s-* “kısmak”, vb.

4. Sözbaşı /y/ foneminin /ç/ye değişmesi: AT **yāš* > *çaş* “genç”, AT **yēr* > *çer* “yer”, AT **yıl* > *çıl*, AT **yöl* > *çol* “yol” vb.

5. Sonses /ç/ foneminin /ş/ye değişmesi: AT **āç* > *aş* “aç”, AT **bīç-* > *bış-* “biçmek”, AT **hūç* > *uş* “uç”, AT **üç* > *üş* “3” vb.

6. /z/ foneminin hece ve sözsonunda /s/ye değişmesi: AT **āz* > *as* “az”, AT **kīz* > *kıs* “kız”, AT **biz* > *bis*, AT **tūz* > *dus* “tuz”, AT **kūz* > *kūs* “güz” vb.

7. Birincil ve ikincil /ş/ foneminin ünlülerarası durumda /j/ye değişmesi: AT **āšur-* > *ajır-* “aşırmak”, AT **ēšik* > *ejik* “kapı”, AT **kiši* > *kiji*, AT **haçuk* > **aşuk* > *ajık* “açık”, AT **kūçak* > **kuşak* > *kujak* “kucak” vb.

8. /p/ foneminin ünlülerarası durumda /v/ye değişmesi: AT **tāpan* > *davan* “uç, ayak”, AT **toprak* > *dovurak*, AT **köprüg* > *kövürüg* “köprü” vb.

Tuvaca Sovyet Devriminden sonra yazı dili olmuş Türk dillerindendir. Tuvacanın dört diyalekti vardır: Orta, Batı, Kuzey-Batı ve Güney-Batı diyalektleri. Yazı dili Orta Diyalekt üzerine kurulmuştur.

Yaklaşık 600 kişi tarafından konuşulan Tofalarca (Karagasça) da Tuva diline çok yakındır ve onun bir diyalekti sayılabilir. Tofalar Sayan dağlarının kuzey yamaçlarında, Uda ve Biryusa ırmaqlarının yukarı mecralarında yaşarlar. Tofaların türkleşmiş Samoyedler oldukları sanılmaktadır.

İSHAKOV, F. G., A. A. PAL'MBAH, *Grammatika Tuvinskogo yazıka (Fonetika i morfologiya)*, Moskva 1961.

JOKI, Aulis J., “Wörterverzeichnis der Kyzyl-Sprache”, *Studia Orientalia*, XIX, 1, 1953: 1-47.

KATANOV, N., *Opit izslėdovaniya uryanğayskogo yazıka*, Kazan', 1903.

- KRUEGER, J. R., *Tuvan Manual*, Bloomington 1979.
- MENGES, Karl H., "Die türkischen Sprachen Süd-Sibiriens, III: Tuba (Sojon und Karayās), 2", *Central Asiatic Journal*, V, 1959/1960: 97-150.
- MONGUŞ, D. A., *Russko-tuvinskiy slovar'*, Moskva 1980.
- ÖLMEZ, Mehmet, "Tuvalar ve Tuvaca", *Çağdaş Türk Dili*, sayı: 95, Ocak 1996: 10-17.
- , "Tuvacanın Eskiliği Üzerine", *Türk Dilleri Araştırmaları*, 10 (2000): 133-138.
- PAL'MBAH, A. A., *Russko-tuvinskiy slovar'*, Moskva 1953.
- , *Tuvinsko-russkiy slovar'*, Moskva 1955.
- POMORSKA, Marzanna, "On the Phonetical Adaptation of Some Russian Loanwords in Tuvinian", *Prace Językoznawcze*, 117, 1995: 93-102.
- RASSADİN, V. İ., *Fonetika i leksika tofalarskogo yazıka*, Ulan-Ude 1971.
- , *Morfologiya tofalarskogo yazıka v sravnitel'nom osveşçenii*, Moskva 1978.
- , *Tofalarsko-russkiy slovar'*. *Russko-tofalarskiy slovar'*, İrkutks 1995.
- SCHÖNIG, Claus, "Das Tofa, eine neue türkische Schriftsprache in der Sowjetunion", *Ural-Altäische Jahrbücher*, Neue Folge 12, 1993: 192-202.
- STACHOWSKI, Marek, "Einige tofalarische Etymologien vor gemeintürkischem Hintergrund", *Ural-Altäische Jahrbücher*, Neue Folge 12, 1993: 99-105.
- TENİŞEV, E. Rahimoviç, *Tuvinsko-russkiy slovar'*, Moskva 1968.

Tuva Alfabeti

А а	а	а	Л л	л	l	Ф ф	ф	f
Б б	б	b	М м	м	m	Х х	х	h
В в	в	v	Н н	н	n	Ц ц	ц	ts
Г г	г	g	Ң ң	ң	ŋ	Ч ч	ч	ç
Д д	д	d	О о	о	o	Ш ш	ш	ş
Е е	е	e, ye	Ө ө	ө	ö	Щ щ	щ	şç
Ё ё	ё	yo	П п	п	p	Ъ ъ	ъ	'
Ж ж	ж	j	Р р	р	r	Ы ы	ы	i
З з	з	z	С с	с	s	Ь ь	ь	'
И и	и	i	Т т	т	t	Э э	э	e
Й й	й	y	У у	у	u	Ю ю	ю	yu
К к	к	k	Ү ү	ү	ü	Я я	я	ya

6.5. *azak/tağlığ* grubu: Hakasça; Orta Çulım, Mrass ve Yukarı Tom diyalektleri; Sarı Uygurca; Fu-yü Kırgızcası

Bu gruba Sovyet Devriminden sonra yazı dili olan Hakasçadan başka şu diyalektler girer: Orta Çulım, Mrass ve Yukarı Tom diyalektleri ile Çin'in Gansu eyaletinde konuşulan Sarı Uygurca ve Heilongjiang eyaletinde konuşulan Fu-yü Kırgızcası girer.

6.5.1. Hakasça

Hakasça Rusya Federasyonuna bağlı Hakas Özerk Bölgesinde, Yenisey, Abakan ve Çulım ırmaklarının orta mecrasında yaşayan halklarca konuşulur. Bu halklar eski araştırmalarda Abakan Tatarları ve Yenisey Türkleri diye anılırlardı. Hakas adı Sovyet döneminde eski Çin kaynaklarından alınmıştır. Ancak daha sonra Çin kaynaklarında bu adla anılan halkın Kırgızlar olduğu anlaşılmıştır.

Hakasça konuşan Türk halklarının asıl çoğunluğunu Sagay-Beltir ve Kaç-Koybal-Kızıl ve Şor grupları oluşturur. Yazı dili Sagay-Beltir diyalektlerine dayanır. Hakasça konuşanların toplam sayısı 1989 sayımına göre 81,428'dir.

Hakasçanın başlıca özellikleri şunlardır:

1. /d/ foneminin /z/ye değişmesi: ET *adağ* > *azağ*, ET *adır* > *azır* - "ayırmaq", ET *bedük* > *pözük* "yüksek", ET *kıdruk* > *hızuruğ* "kuyruk", ET *udı* > *uzu* - "uyumak" vb.

2. /ağ/ ve /ığ/ ses gruplarının korunması: AT **tāğlığ* > *tağlığ* "dağlı, dağlık", AT **bāğ* > *pağ* "bağ, ip", ET *katığ* > *hatığ* "katı", AT **sāriğ* > *sariğ* vb.

3. Sözbashi /y/ foneminin Tuvacada olduğu gibi /ç/ye değişmesi: ET *yakşı* > *çaşşı* "iyi", ET *yadağ* > *çazağ* "yaya, yayan", ET *yıl* > *çıl*, ET *yügür* > *çügür* - "koşmak" vb.

CÖC АЛНЫ

1960 чылда 20 октябрьда Хакасскай автономнай область төстелгеннең пер 30 чыл толган. Ол отыс чылның аразында, ленинсканай национальнай политика чуртасха кирілген сылтаанда, Хакасияда культурнай революция пол парган: хакастарның письменнозы пүдирілген, национальнай литература паза искусство өсче, областта тиксі ортымах үгредіг планы толдырылча, хакастарның постарының национальнай интеллигенциязы өсче.

Хакас тілі тюрксканай тіллер группазына кірче паза оларның прайзынаң даа тіл саринаң палгалыстыг полча. Хакас тілінде (нинче-де ле сөстерні санға албаза, көзідimgе алза, **карман** ізеп, **извѣстие** хабар) арабсканай паза персидсканай тіллернің аралазы чоғыл. Тува, алтай паза якут тіллерінең тинчестірге, хакас тілінде монгол тілінің аралазы асхынағох. 17 век тустарынаң сығара хакас тілінің лексиказына орыс тілінің сөстері кіріп пастапча. Орыс тілінең алынган көп сөстер чоохха кір парганныр (бочка, книга, тетрадь, город, трактор паза оларға төй пасха даа сөстер). Сағам даа хакас тілін пайытчатхан паза

Rusça-Hakasça sözlüğün “önsöz”ünden

1960 çilda 20 oktyabr'da Hakasskay avtonomnay oblast' töstelgenneñ per 30 çıl tolğan. (...)

*Hakas tili tyurkskay tiller gruppazına kırçe paза olarnıñ prayzınañ dā tıl sarınañ palğalıstıg polça. Hakas tiliñde (nince-de le sösterni sanğa albaza, közidimgе alza, **karmán** izep, **izvéstiye** habar) arabskay paза persidskay tillerniñ aralazı çoğıl. Tuva, altay paза yakut tillerineñ tinchestirze, hakas tiliñde mongol tiliñiñ aralazı ashınağoh. 17 vek tustarınañ sığara hakas tiliñiñ leksikazına orıs tiliñiñ sösteri kırıp pastapça. Orıs tiliñeñ alılğan köp söster çõhha kır parğannar (**boçka**, **kniga**, **tetrad'**, **gorod**, **traktor** paза olarğa tõi pasha söster).*

1960 yılının 20 Ekiminde Hakas Özerk Bölgesinin kuruluşundan beri 30 yıl geçmiş oluyor. (...)

Hakas dili Türk dilleri grubuna girer ve onların tümüyle de dil açısından ilişkilidir. Hakas dilinde (her ne kadar sayıya girmese de, *izep* “cep”, *habar* “haber” gibi sözler göz önünde bulundurulmalıdır) Arap ve Fars dillerinden alınmalar yoktur. Tuva, Altay, ve Yakut dilleriyle karşılaştırılırsa, Hakas dilinde Moğol dilinden alınma sözcükler daha az sayıdadır. 17. yüzyıldan başlayarak Hakas dilinin sözcüklüğüne Rus dilinin sözcükleri girmeye başlamıştır. Konuşma diline Rusçadan alınma çok sayıda sözcük girmiştir (*boçka*, *kniga*, *tetrad'*, *gorod*, *traktor* ve bunlara benzer öteki sözcükler).

4. /ç/ foneminin ünlülerarası durum dışında /s/ye değişmesi: AT *çak- > sah- “çakmak”, AT *çap- “vurmak” > sap-, ET çerig “ordu” > sırığ “savaş”, OT çık- > sıh-, çıkar- > sıgar-, AT *āç > as “aç”, AT *haç- > as- “açmak” vb.

5. Hece sonu ve söz sonu /ş/ foneminin /s/ye değişmesi: AT *baş > pas “baş”, AT *bēş > pis “5”, AT *ukşaş > ohsas “benzer”, AT *tāş > tas “taş”, AT *yakşı > çahşı “iyi” vb.

6. Ünlülerarası /ş/ foneminin /z/ye değişmesi: AT *āşuru > azı- ra “aşırı”, AT *kişi > kizi, “aşırı”, AT *bēşik > pizik “beşik” vb.

7. Sözbaşı /b/ foneminin /p/ye değişmesi: AT *bār > par “var”, AT *basa “yeniden” > paza, AT *bēş > pis, AT *bēr- > pir- “vermek”, AT *bōl- > pol- “olmak” vb.

Ay Mökö

İki karanas pece tuñmazı,
adazı çoğul, icezi çoğul,
icerge tabak çoğul,
kezerge kep çoğul,
señne, sargay çip çadır.
Pecenzi tuñmā ayt-çadır:
“Üş çıl üş çaska çettre
azrab-aldım seni, tuñmam,
señnebile, sargaybıla;
çağın seña çoğul,
parçan kazıb-aldım,
çağın sargay çoğul,
parçan kazıb-aldım;
rak pararga kork-çarbın,
kıs kizibin.

Ay Böke

İki kardeş, abla ve oğlan,
baba yok, ana yok,
içmeye (bir) tabak (aş) yok,
giymeye giysi yok,
zambaksoğanı, ayıgülü yer(ler).
Ablası kardeşine söyler:
“Üç yıl, üç yaşına kadar
besleyip büyüttüm seni kardeşim,
zambaksoğanıyla, ayıgülüyle;
yakında zambaksoğanı yok,
hepsini eşleyip çıkardım,
Yakında ayıgülü yok,
hepsini eşleyip çıkardım;
uzağa gitmeye korkardım,
Kız çocuğuyum ben.

Radloff'tan Hakasça (Sagay) metin

8. İlk hecedeki /e, è/ fonemlerinin /i/ye değişmesi: AT *kel- > kil- “gelmek”, ET keç- > kis- “geçmek”, ET kes- > kis- “kesmek”,

AT **bēr-* > *pir-*, AT **bēš* > *pis* “5”, vb.

9. İlk hecedeki /ī, i/ fonemlerinin kısa /i/ye değişmesi: AT **bīr* > *pīr* “1”, AT **hīn* > *in*, AT **iç-* > *is-*, AT **irkek* “erkek” > *irgek*, AT **isig* “sıcak” > *iziğ* vb.

10. Art ünlüler önündeki sözbashi /k/ foneminin /h/ya değişmesi: AT **kādın* > *hazın* “kayın, dünür”, AT **kadıñ* > *hazıñ* “kayın (ağac)”, AT **kīz* > *hıs* “kız”, AT **kol* > *hol* “el”, AT **kūçak* > *hucah* vb.

11. Sonses /k/ foneminin /h/ya değişmesi: ET *adağ* > *azağ*, OT *çık-* > *sıh-*, ET *yakşı* > *çağşı* “iyi”, AT **yōk* > *çoh* “yok” vb.

Hakas yazı dili bölgede 1944 yılına kadar bir yazı dili olan Şorcanın yerini almıştır.

Hakas Alfabeti

А а	а	а	К к	к	к	Ф ф	ф	ф
Б б	б	б	Л л	л	л	Х х	х	х
В в	в	в	М м	м	м	Ц ц	ц	ts
Г г	г	г	Н н	н	н	Ч ч	ч	ç
Ғ ғ	ғ	ğ	Ң ң	ң	ң	Ҷ ҷ	ҷ	c
Д д	д	d	О о	о	о	Ш ш	ш	ş
Е е	е	e, ye	Ө ө	ө	ө	Щ щ	щ	şç
Ё ё	ё	yo	П п	п	р	Ъ ъ	ъ	'
Ж ж	ж	j	Р р	р	г	Ы ы	ы	ı
З з	з	z	С с	с	s	Ь ь	ь	,
И и	и	i	Т т	т	t	Э э	э	e
І і	і	ĩ	У у	у	u	Ю ю	ю	yu
Й й	й	y	Ў ў	ў	ü	Я я	я	ya

BASKAKOV, N. A. (Red.), *Grammatika hakasskogo yazıka*, Moskva 1975.

—, A. İ. İNKIJEKOVA-GREKUL, *Hakassko-russkiy slovar'*, Moskva 1953.

ÇANKOV, D. İ., *Russko-hakasskiy slovar'*, Moskva 1961.

ÇİSPIYAKOV, E. F., *Grafika i orfografiya şorskogo yazıka*, 1992.

Kartığa pergen

purunğı töldünj sonda pöltür,
 emdegi töldünj aldında pöltür;
 aq talaydı qaştada
 albattıg çon çatır,
 aq taşkıldı töstede
 aq sirgediğ mal turtır.
 albattıg çonnuñ pājin pilgen,
 aq maldıñ tōzın pilbēn
 altın tüktüğ aq sar'attıg.
 altın kān pöltür.

Kartığa Pergen

Geçmiş nesilden sonra,
 Şimdiki nesilden önce;
 Ak denizin kıyısında,
 Bağımsız bir halk yaşarmış.
 Ak doruklu dağın eteğinde
 Ak sirkeli(bitli) mal varmış.
 Bağımsız halkın başını bilen,
 Ak malın hesabını bilmeyen,
 Altın tüylü donu parlak-al atlı
 Altın Han varmış.

Direnkova'dan Şorca metin (s. 8)

DIRENKOVA, Nadejda Petrovna, *Grammatika şorskogo yazıka*, Moskva-Leningrad 1941.

MENGES, K. H., "The South-Siberian Turkic Languages, I", *Central Asiatic Journal I*, 1955, 107-136.

—, "The South-Siberian Turkic Languages, II", *Central Asiatic Journal I*, 1956, 161-175.

ÖLMEZ, Mehmet, "Hakaslar ve Hakasça", *Çağdaş Türk Dili*, sayı: 96, Şubat 1996: 6-21.

STACHOWSKI, Marek, "Etymological Studies on Khakas Food Names", *Folia Orientalia*, 31, 1995: 147-161.

TANNAGAŞEVA, N. N. Kurpeşko, AKALIN, Şükrü Haluk, *Şor Sözlüğü*, Türko-loji Araştırmaları, Adana 1995.

6.5.2. Orta Çulım, Mrass, Yukarı Tom diyalektleri

Türk dillerinin *azah/lazak* grubuna şu diyalektler de girer: Orta Çulım, Mrass ve Yukarı Tom diyalektleri.

Çulım Türkçesi Obi ırmağının sağ kolu olan Çulım ırmağı boyunca konuşulur. Ancak Aşağı Çulım diyalekti bir *ayak* diyalekti

olduğu halde, Orta Çulım diyalekti, Hakas yazı dili gibi, bir *azak* diyalektidir: *azak* (Aş. Çul. *ayak*), *kazıŋ* “kayın” (Aş. Çul. *kayıŋ*), *kozan* “tavşan” (Aş. Çul. *koyan*), *kuzuruk* (Aş. Çul. *kuyruk*), *askır* (Aş. Çul. *aygır*) vb.

Mrass ve Tom ırmakları vadilerinde yaşayan Şorların diyalektleri, Hakas yazı dili gibi, *azak* diyalektleridir ve bu özellikleri ile Kondom ve Aşağı Tom diyalektlerinden ayrılırlar: ET *bedük* > Mrass *mözük* “yüksek” (Kondom *piyik*), ET *ked-* “giymek” > Mrass *kes-* (Kondom *kiy-*), ET *kıdruŋ* > Mrass *kuzuruk* (Kondom *koyruk*) vb. Şorlar eski Türkoloji literatüründe Kuznetsk ya da Karaorman Tatarları olarak anılırlar. Şorca 1944 yılına kadar bir yazı dili idi. Şorların türkleşmiş Ketler oldukları sanılmaktadır.

Radloff'tan Mrass lehçesine ait bir metin (I, 331-332. s.)

Пурун оҥлак полтыр,

абазы чобул,

иҗәзі чобул,

өскүс оҥлак полған,

кап чобул, чылаш,

чирҗа табак чобул.

Ол оҥлактың чагыс нәгәҗизі полған,

әрі чобул өскүс кат полған,

оҥлакты нәгәҗизі арзап чадыр,

оҥлак чылаш чүргөн,

нәгәҗизін айт чадыр:

«Кайт конарбыс?» тәдир.

Purun oᅇlak poltur,

abazı çoᅇul,

icezi çoᅇul,

ösküs oᅇlak polᅇan,

kep çoᅇul, çılaş,

çirᅇe tabak çoᅇul.

Ol oᅇlaktıŋ çaᅇıs neᅇecizi polᅇan,

eri çoᅇul ösküs kat polᅇan,

oᅇlaktı neᅇecizi arzap çadır,

oᅇlak çılâş çürgön,

neᅇecizin ayt çadır:

«Kayt konarbıs?» tedir.

Eskiden (bir) oᅇlan varmış

babası,

anasız,

yetim (bir) oᅇlanmış,

elbisesiz, çıplak,

yemeye yemeᅇi yok.

O oᅇlanın yalnızca yengesi varmış,

(yengesi) kocasız dul (bir) kadınmış,

oᅇlanı yengesi büyüüp-beslemiş,

oᅇlan çıplak dolaşmış.

(Bir gün) yengesine sorar:

“Nasıl yaşarız?” diye.

Çulım Alfabeti

A a	a a	И и	u i	P p	p r	Ъ ъ	ъ '
Ä ä	ä e	Й й	ÿ y	С с	c s	Ы ы	ы ı
Б б	б b	Қ қ	қ k	Т т	m t	Ь ь	ь '
В в	в v	К к	k	У у	y u	Э э	э e
Г г	г g	Л л	l	Ў ў	ў ü	Ю ю	ю yu
Ғ ғ	ғ ğ	М м	m	Ф ф	ф f	Я я	я ya
Д д	д d	Н н	n	Х х	x h		
Е е	e è, ye	Ң ң	ң ŋ	Ц ц	ц ts		
Ё ё	ё yo	О о	o o	Ч ч	ч ç		
Ж ж	ж j	Ө ө	ö ö	Ш ш	ш ş		
З з	з z	П п	n p	Щ щ	щ şç		

BİRYUKOVIÇ, R. M., *Leksika çulımsko-tyurkskogo yazıkı, posobiye k spetskursu*, Saratov 1984.

CEYLAN, Emine, "Orta Çulım, Mrass-Yukarı Tom Ağızları", *Çağdaş Türk Dili*, sayı: 88, Haziran 1995: 6-13.

POMORSKA, Marzanna, "The Chulym and Their Language. An Attempt at a Description of Chulym Phonetics and Nominal Morphology", *Türk Dilleri Araştırmaları*, 11, 2001: 75-123.

STACHOWSKI, Marek, "Notizen zur Etymologie der tschulymischen Gerätenamen", *Journal de la Société Finno-Ougrienne*, 1997, 87: 243-248.

6.5.3. Sarı Uygurca

Bu gruba giren başka bir Türk dili de Sarı Uygurcadır. Sarı Uygurlar Çin'in Gansu eyaletinde yaşarlar ve toplam sayıları 1990 sayımına göre 12,297'dir. Sarı Uygurların bir kısmı moğollaşmış olup Moğolca konuşurlar ve kendilerini *Şıra Yugur* "Sarı Uygur" diye adlandırırlar. Türkçe konuşan Sarı Uygurlar ise kendilerinden *Һара Yugur* "Kara Uygur" diye söz ederler. Sarı Uygurlar Budisttirler.

Sarı Uygurcanın başlıca seslik özellikleri şunlardır:

1. /d/ foneminin /z/ye değişmesi: ET *adaç* > *azak* "ayak", ET *eder* > *ezer* "eyer", ET *bedük* > *pezik* "büyük, yüksek", ET *üdi* > *uzu* - "uyumak" vb.

2. /ag/ ve /ıg/ ses gruplarının korunması: ET *taglıg* “dağlı” > *taglıg*, ET *sarıg* > *sarıg*, ET *ölüg* > *yülüg* “ölü” vb.

Geng Shimin ve Larry Clark'ın yayımladıkları metinlerden:

Men atka Hı Zihua diyik. Men buyılı dyordan ahldı. Mende bes mula bar. Bezigi mula yigirmi ahldı. Şiginci mula yigirmi bes. Ücinci mula yigirmi şiki. Dyordinci mula sağıs yigirmi. Besinci mula yidigirma. Men Yuanlay oyda doğkan. Mende acam anam hoşı bar. Mende úş ağa bar. Şigi gızaga bar. Mende úş ını bar.

Benim adıma He Zihua derler. Ben bu yıl kırk altı(yım). Benim beş çocuğum var. Büyük çocuk yirmi altı (yaşında). İkinci çocuk yirmi beş. Üçüncü çocuk yirmi iki. Dördüncü çocuk on sekiz. Beşinci çocuk on yedi. Ben Yuanlay (Minghua) vadisinde doğdum. Annem ve babam sağdır. Benim üç ağabeyim var. İki ablam var. Benim üç küçük erkek kardeşim var.

A

а! 'ой! ах!' а! узуны қақырмаса ма, парғыш ере 'ах! Если бы его самого и не пригласили, он все равно пошел бы!'.
а 'так, да, теперь, дальше' (в рассказах соответствует слову алье). Нередко употребляется тогда, когда говорящий забыл «на момент» нить рассказа.

ава 'отец' (в песнях). Қыз ава (дальний) 'родственник со стороны невесты или жены'; см. аван, аван. РСл., 1, 620; монг.: аба.

авақа 'почтенный!' (обращение к старшему); 'старик, дедушка'; см. авқа. РСл., 1, 622, 631. Ср. монг.-ойрот.: аваға 'старший родственник со стороны отца'. Руднев, 61.

аға 'яд'; йоғурт прашт ішке аға сал 'положить яду в жбанчик с молоком'; см. ағы. Малов, 355.

ағал 'селение, деревня'.

ағджа 'враг, неприятель'.

Ағмағна: Қоңусмон Ағмағна маном (имя бурхана); см. Ғмахнам.

ағур - 'хворать'; см. ағыр -.

ағрық 'болезнь'; іссіг ағрық 'тиф' (?).

ағы 'яд'; см. аға.

ағыл 'двор внутри загороди и около нее'; 'селение'; йыл путуген ағыл вар 'есть переносимый ветром двор' (домохозяйство, из сказки); ағыл аға 'дядя, односельчанин'; чөчаны ағылған (< ағылға? 'на двор') үндүргек-тро 'вешалку приносят и выставляют'. Ср. РСл., 1, 164.

Malov'un hazırladığı Sarı Uyurca sözlüğün ilk sayfasından *ava* “baba”,

avaka “saygıdeğer; yaşlı”, *ağa* “ağı, zehir”, *ağal* “köy” maddeleri.

3. /ş/ foneminin /s/ye değişmesi: AT **bēš* > *pes* “5”, AT **tāš* > *tas* “taş”, ET *taš* > *tas* “dış”, AT **yāšıl* > *yasıl* “yeşil”, ET *eşik* > *sık* “kapı”, ET *kış* > *kıs* “kış”, ET *kişi* > *kisi*, *kise* vb.

4. Sözbaşı /b/ foneminin /p/ye değişmesi: ET *bağ* < *pağ*, ET *bar-* > *par-*, ET *balık* “şehir” > *palık*, *paluk* “kerpiç duvar”, ET *bér-* > *per-* “vermek” vb.

5. Sözbaşı /y/ foneminin korunması: ET *yāšıl* > *yasıl* “yeşil”, ET *yağı* > *yağı* “düşman; savaş”, ET *yanı* “yeni”, ET *yér* “yer”, ET *yıgla-* > *yiğla-* “ağlamak”, ET *yultuz* > *yiltus* “yıldız”, ET *yun* > *yün* “yün”, ET *yüz* > *yüs* “100” vb.

GENG SHIMIN, Larry Clark, “Saryg Yugur Materials”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, XLVI, 1992-93: 189-224.

CHÉN ZŌNGZHÉN, LÉI XUĀNCHŪN, *Xībù Yùgùyǔ Jiǎnzhì*, Běijīng (Pekin) 1985. [*Batı Yugucanın (Sarı Uygurca) Kısa Kaydı*]

LÉI XUĀNCHŪN, CHÉN ZŌNGZHÉN, *Xībù Yùgù Hànn Cídiǎn. Zhōngguó Shāoshù Mínnú Yǔyán Xiliè Cídiǎn Cóngshū. Zhōngguó Shèhuì Kēxuéyuàn Mínnú Yánjiūsuǒ Zhǔbiān. Sìchuān Mínnú Chūbānshè. Chéngdu* 1992 [*Batı Yugurca-Çince Sözlük*].

MALOV, Sergey Yefimoviç, *Yazık Jyoltıh Uygurov: slovar' i grammatika*. Alma-Ata 1957.

—, *Yazık jyoltıh uygurov: Tekstı i perevodı*. Moskva 1967.

MANNERHEIM, C. G. E., “A Visit to the Sarö and Shera Yögurs”, *Journal de la Société Finno-Ougrienne*, XXVII, 2, 1911: 1-72.

ÖLMEZ, Mehmet, “Sarı Uygurlar ve Sarı Uygurca”, *Çağdaş Türk Dili*, sayı: 98, Nisan 1996: 31-37.

—, “Potanin’s Yellow Uigur Material and its Importance Today”, *Studia Turcologica Cracoviensia* 5 [= *Languages and Culture of the Turkic Peoples*, ed. M. Stachowski], Kraków 1998: 149-182.

POTANIN, G. N., 1893: *Tangutsko-tibetskaya okraina Kitaya i tsentral'naya Mongoliya, I*, Sankt-Peterburg.

TENİŞEV, E. R., *Stroy sarıg-yugurskogo yazıkı*, Moskva 1976.

—, B. H. TODAYEVA, *Yazık Jyoltıh Uygurov*, Moskva 1966.

6.5.4. Fu-y Kırgızcası

azağ grubuna giren son dil ise, Hakasçayla benzer ses özelliklerini gösteren, Türkoloji çevrelerinde gözden kaçmış bir dil olan Fu-y Kırgızcasıdır. Fu-y Kırgızları bugün ÇHC'nin Mançurya bölgesinde, Harbin'e 160 km uzaklıkta yaşayan bir Türk halkıdır. Sayıları HU Zhen-hua'nın verisiyle 614 (1987), J. Janhun'en'in verisiyle 900 kişidir. Yine Janhun'en'in 1988 tarihli verisiyle bu dili akıcı olarak konuşup anlayan 70 yaş üzeri olan dokuz kişidir. 50 yaş üstü ise Fu-y Kırgızcasını anlamakla birlikte tam olarak kullanamaktadırlar. Orta yaş kuşağı ise çoğunlukla iki dilli olup yörede baskın olan Oyrat (Ölöt) Moğolcasını bilmektedirler. Fu-y Kırgızları kendilerinin Yenisey bölgesinden, Güney Sibirya'dan Mançurya'ya 1755-57 yıllarında geldiklerine inanmaktadırlar.

<i>tah tipen şapım am,</i>	Dağdan aşağı koşturuyorum şimdi
<i>tapendar pārsen Kahen cap</i>	Tapınların hepsi bana sesleniyor
<i>Karen caşşe pūrul atım</i>	Benim güzel kır atım
<i>Kāneñ tipes tapım am?</i>	Nerede olursa bulayım şimdi
HU Zhen-hua'nın 1987 yayınında yer alan şirden bir dörtlük	

HU Zhen-hua'nın sınırlı verisine dayanarak Fu-y Kırgızcasının Hakasçayla hemen hemen aynı olduğunu söyleyebiliriz. Din olarak Şamanizm ve bir ölçüde de Lamaizmin etkisi altındadırlar. Kısaca Fu-y Kırgızcasının ses özellikleri şunlardır:

1. /d/ sesinin /z/ye değışmesi: ET *adağ* > *azıh* "ayak", ET *bedük* > *bzih* "yüksek", ET *ğudruk* > *kuzruh* "kuyruk", *küdegü* "güveyi" > *közi* "nişanlı", ET *udı-* > *uzı-* "uyumak".

2. Sziçinde nller arası g sesinin kimi örneklerde kaybolarak kendinden önceki ünlüyü uzatması: ET *ağır* > *ār* "ağır", ET *ağız* > *āz* "ağız", ET *sıgun* > *sīn* "geyik", ET *yigit* > *cīt* "genç", ET *yogun* > *yōn* "kaba, sert".

3. Sözsonu -g seslerinin h olması: ET *tag* > *tah* "dağ", *sariğ* > *sarih* "sarı", *uluğ* > *uluh* "büyük".

4. Ünlüler arası ötümsüz *k, p, s, ş* ünsüzlerinin kimi örneklerde sırasıyla *g, b* ve *z, j* olması: ET *apa* > *aba* “baba”, **beş on* > *bijin* “elli”, ET *bışur-* > *bijir-* ~ *bişir-* “pişirmek, kaynatmak”, ET *kişi* > *kiji* “insan, kişi”, ET *isig* > *izih* “sıcak”, ET *esür-* > *izir-* “sarhoş olmak”, Çağ. *ısrığa* ⇒ *ızırğa* “küpe”, ET *yaka* > *yaga* “yaka”, ET *yokaru* > *yogor* “üst, yukarı”.

5. Hakasçadan farklı olarak *y-*’nin *ç-* değil de onun ötümlü karşılığı olan *c-*’ye dönüşmesi: ET *yaņa*, MK *yaňan*, *yağan* ⇒ *cān* “fil”, ET *yap-* > *cap-* “örtmek, kapatmak”, ET *yét-* > *cit-* “ulaşmak”, ET *yay* > *cay* “yaz”, ET *yê-* > *ce-* “yemek”.

6. Hakasçada olduğu gibi kimi örneklerde, özellikle geniz seslerinin komşuluğunda *y-*’nin *n-* olması: ET *yañı* > *nā* “yeni”, MK *yaňak* > *nāh* “çene”, ET *yağmur* > *namır* “yağmur”, ET *yan-* > *nan-* “geri dönmek”, ET *yumurtğa* > *nomurtğa* “yumurta”.

7. Hakasçadan farklı olarak sözbaşı *ç-* ünsüzünün *s-*’ye değil de *ş-*’ye dönüşmesi: ET *çap-* > *şap-* “vurmak, çarpmak”, ET *taşık-* > OT *çık-* > *şih-* “çıkma”; aynı değişiklik Moğolcadan alıntı olan *şah* “vakit, zaman” (< Mo. *çağ*) sözünde de görülür.

8. Sözbaşı *b-* ünsüzlerinin Hakasçada olduğu gibi *p-*’ye dönüşmesi: ET *bağla-* > *palgı-* “bağlamak”, ET *bar-* > *par-* “gitmek”, ET *bay* > *pay* “zengin”, ET *bil-* > *pil-* “bilmek”, ET *bulut* > *pult* “bulut”, ET *burun* > *purun* “önce, eski, evvel”.

9. Sözsonu *-z* ünsüzlerinin *-s* olması: ET *yaz* > *cas* “ilkbahar”, ET *yez* > *ces* “bakır”, ET *yultuz* > *yultıs* “yıldız”, ET *az* > *as* “az”, ET *küz* > *küs* “güz, sonbahar”, ET *kız* > *kıs* “kız”, ET *semiz* > *simis* “semiz, yağlı”, ET *söz* > *sös* “söz”.

HU Zhen Hua, “Hēi lóng jiāng Fù yù xiàn de Kē ěr kè zī zú jí qí yǔ yán tè diǎn”, *Zhōng yāng mín zú xué yuàn xué bào*, 1983: 65-69.

—, “Hēi lóng jiāng shěng Fù yù xiàn de Kē ěr kè zī zú jí qí yǔ yán tè diǎn”, *Zhōng yāng mín zú xué yuàn xué bào*, 1991: 253-263.

- , Guy IMART, *Fu-Y Gİrgİs: A tentative description of the easternmost Turkic Language*, Bloomington, Indiana 1987.
- JANHUNEN, Juha, "A Sino-Finnish Joint Expedition to the Minority Nationalities of Northern China", *JSFOu* 82, 1989: 277-279.
- ÖLMEZ, Mehmet, "Fu-y Kırgızcası ve Akraları", *Türk Dilleri Araştırmaları*, 11, 2001: 137-152.
- SCHNIG, Claus, "Bemerkungen zum Fu-y-Kirgisischen", *Bahşı ğdisi: Festschrift für Klaus Röhrborn/Klaus Röhrborn Armağanı*, hrsg. von J. P. LAUT, M. ÖLMEZ, Freiburg/İstanbul 1998: 317-348.
- TENİşEV, E. R., "O yazıke kırgızov uyezda fuyuy (KNR)", *Voprosı yazıkoznaniya*, 1966, 1: 88-96.
- , "K voprosu o proishojdenii kirgızov i ih yazıka", *Sovetskaya Tyurkologiya*, 1989, 4: 3-17 (Türkçesi: "Kırgızların ve Kırgızcanın Kökeni Sorunu zerine", çev. C. TURĖUNBAYEV, *Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Dergisi*, sayı 11, şubat 1997: 56-71).
- , "Fuyuysskih kırgızov yazık", *Tyurkskiye yazıkı*, Bışkek 1997: 455-459.

6.6. ayak/tağlığ grubu: Altaycanın Kuzey diyalektleri; Aşağı Çulım, Kondom ve Aşağı Tom diyalektleri

şimdiye kadarki Türk dilleri sınıflandırmalarında bulunmayan bu gruba Altaycanın kuzey diyalektleri (Tuba, Kumandı ve Çalkandı) ile Aşağı Çulım, şorcanın Kondom ve Aşağı Tom diyalektleri girer.

Altay yazı dili, bilindiğı gibi, Altaycanın güney (asıl Altay, Teleüt ve Telengit) diyalektleri üzerine kurulmuştur. Ancak, bu diyalektlerle kuzey diyalektleri arasında önemli farklar vardır. Bu farkların başında Türk dillerinin sınıflandırılmasında kullanılan ve çok işe yarayan bir ölçüt olan /ağ/ ve /ığ/ ses gruplarının durumu gelir. Altay yazı dilinde bu ses gruplarını içeren *tağlığ* sözcüğü *tlu* biçimini aldığı halde, kuzey diyalektlerinde, Tuva ve Hakas dil gruplarında olduğı gibi, *tağlığ* olarak korunur. Çulım Tatarcasının Aşağı Çulım diyalekti ile şorcanın Kondom ve Aşağı Tom diya-

lektleri de Altaycanın kuzey diyalektleri ile benzerlik gösterir. Bu durumda bu diyalektlerin ayrı bir grup oluşturduğunu kabul etmek gerekmektedir.

Ayak /taglıg grubunun başlıca özellikleri şunlardır:

1. /d/ foneminin /y/ye değişmesi: *ayak*, *aygır*, *toy*- vb.
2. /ağ/ ve /ıg/ ses gruplarının korunması: *tag* “dağ” (Alt. *tu*), *taglıg* “dağlı” (Alt. *tulu*), *şerig* “savaş” (Alt. *çerü*), *koyıg* “koyu” (Alt. *koyu*) vb.
3. İlk hecedeki /e, è/ ünlülerinin /i/ye değişmesi: ET *semiz* > *sibis* (Alt. *semis*), ET *berk* “sağlam” > *pik* (Alt. *bek*), ET *bél* > *pil* (Alt. *bel*) vb.
4. Yuvarlaklaşmanın yokluğu: *körge*n “görmüş” (Alt. *körgön*), *polgan* “olmuş” (Alt. *bolğon*) vb.

II. Чөрджек

ÇÖRCEK

1. Ак-Каан апшыяк дьаткан.
2. Көрүжи биле аргыжы Кара-
ты-Каан апшыяк экееле анъ-
нап, суулап бардылар. 3. Дье-
дер дьерине дьедип одонъ сал-
ды. 4. Эртенее күн бле анъ-
нап-суулап шыга салды тайга-
заа. 5. Киштинъ ползо, кара-
зынща өлтөрди, кийиктинъ пол-
зо, севизинче өлтөрди. 6. Ээр-
де ньанып конды. 7. Конуп,
туруп алып, Ак-Каан апшыяк
тўжине дьооктоп турды. 8. «Ту-
жеп парзам, кара пайтал кара
кылын салтыр, — тийт, — ала
пайтал ала кылын салтыр, —

(1) *Ak-Kān apşıyak catkan.*
(2) *Körüji bile argıjı Karatı-Kān*
apşıyak ekēle aṇnap, sūlap
bardılar. (3) Ceder cerine cedip
odon saldı. (4) Ertenē kūn ble
aṇnap-sūlap şıga saldı taygazā. (5)
Kıştın polzo, karazınşça öltördi,
kiyiktin polzo sevizinçe öltördi.

Kumandı-Kijilere ait bir metin
(127. s.)

(1) Yaşlı Ak-Kān yaşarmış. (2) Dostu ve arkadaşı olan yaşlı Karatı-Kān'la
birlikte avlanmaya gitmişler. (3) (Av) yerine ulaştıklarında ateş yakmışlar. (4)
Ertesi gün ormana avlanmaya gitmişler. (5) Samurların siyahlarını, geyiklerin
semizlerini öldürmüşler.

5. Sözbaşı /y/ foneminin Tuba diyalektinde korunması, Kumandı ve Çalkandu diyalektlerinde ise Tuvaca ve Hakasçada olduğu gibi /ç/ye değişmesi: *çakşı* “iyi” (Alt. *cakşı*, Tuba *yakşı*), *çap-* “kapamak” (Alt. *cap-*, Tuba *yap-*), *çıl* “yıl” (Alt. *cıl*, Tuba *yıl*), *çıt* “koku” (Alt. *cıt*, Tuba *yıt*) vb.

6. Sözbaşı /y/ ünsüzünün kendinden sonra bir /n/ ya da /ŋ/ varsa öndamaksıl /n/ye değişmesi: ET *yalñus* > *ñağıs* “tek” (Alt. *cañıs*), ET *yañak* > *ñāk* “yanak” (Alt. *cāk*), ET *yeñ* > *ñeñ* “yen” (Alt. *ceñ*), *ñeñil* “hafif” (Alt. *ceñil*) vb.

7. Sözbaşı /ç/ ünsüzünün /ş/ye değişmesi: *ş’anak* “kızak” (Alt. *çanak*), *ş’apkan* “koşan” (Alt. *çapkan*), *ş’ık-* “çıkmaq” (Alt. *çık-*) vb.

8. Sözbaşı /b/nin /m/ye değişmesi: *mörü* “kurt” (Alt. *börü*), *mursak* “porsuk” (Alt. *borsok*), *malkaş* “çamur” (Alt. *balkaş*) vb.

9. Ünlülerarası /m/ foneminin /b/ye değişmesi: *tabak* “boğaz” (Alt. *tamak*), *tebir* “demir” (Alt. *temir*) vb.

10. Çıkma durumunun *-dañ/-deñ* yerine *-dın/-din* eki ile kurulması: *mendin* “benden” (Alt. *meneñ* < *menden*), *ügdin* “evden” (Alt. *üydeñ*) vb.

BASKAKOV, N. A., *Severniye dialekti altayskogo /oyrotskogo/ yazıkta, dialekti çerneviñ tatar /tuba-kiji/, Moskva 1965.*

—, *Severniye dialekti altayskogo /oyrotskogo/ yazıkta, dialekti kumandintsev /kumandı-kijil/, Moskva 1965.*

CEYLAN, Emine, “Aşağı Çulım, Kondom-Aşağı Tom Ağızları”, *Çağdaş Türk Dili*, sayı: 94, Aralık 1995: 13-18.

6.7. *ayak /tūlu grubu: Altayca*

Altayca, Dağlık Altay Özerk bölgesinde yaşayan Oyrot, Telengit ve Teleütlerle kuzey Altay diyalektlerini konuşan Tuba, Kumandı ve Çalkanduların yazı dilidir. Sovyet Devriminden sonra, 1922’lerde yazı dili olmuştur. Altaycaya 1948’e kadar Oy-

rotça deniliyordu. Altay yazı dili güney diyalektleri (Oyrot ya da asıl Altay, Telengit, Teleüt) üzerine kurulmuştur. Yukarıda da belirtildiği gibi, Altaycanın kuzey diyalektleri Altay yazı dilinden çok farklıdır ve bence ayrı bir dil grubuna girer.

Oyrotlar kendilerine Oyrot ya da *Altay kiji* derler. Komşularınca Dağ Kalmukları ya da Ak Kalmuklar diye de çağrılırlar. Katun ırmağı vadisi ile Çarış (eski Yarış), Anuy, Peşçenaya ve Urusul ırmaklarının yukarı havzalarında yaşarlar. Oyrotlar şamanisttirler.

Telengitler başlıca Çulışman ve Başkauz ırmakları havzasında yaşarlar. Şamanist, Ortodoks Hristiyan ve Lamaisttirler.

Teleütler Telengitlerin yakın akrabalarıdır. Teleütlerin büyük çoğunluğu Kuznetsk'te, bir kısmı da Altay Özerk bölgesinde yaşar.

Altayca konuşanların toplam sayısı 1989 sayımına göre 70,777'dir. Bu sayıya kuzey Altay diyalektlerini konuşanlar da dahildir.

Altaycanın başlıca özellikleri şunlardır:

1. İlk hecede /ağ/ > /ū/ /u/ değişmesi: ET *tag* > *tū* “dağ”, ET *bağ* > *bū* “bağ”, ET *yağ* > *d'ū* “yağ” vb.

2. Sözsönündaki /ığ/ > /u/ ve /ig/ > /ü/ değişmesi: ET *taglıg* < *tūlu* “dağlı”, ET *arıg* > *aru* “temiz”, ET *katıg* > *katu* “katı”, ET *yılıg* < *d'ılu* “ılık” (Alt. *yulū*), ET *tirig* > *tirū* “canlı” (Alt., Tel. *tirū*), ET *isig* > *üzū* “sıcak” (Alt., Tel. *üzū*)

3. Başta /y/ > /d'/ değişmesi: ET *yaş* > *d'aş* “genç”, ET *yıl* > *d'il*, ET *yılan* > *d'ılan* “yılan”, ET *yılıg* > *d'ılu* vb.

4. Geniz ünsüzleri komşuluğunda başta /y/ > /ū/ değişmesi: ET *yan-* > *ñan-* “dönmek”, ET *yañak* > *ñanak* “yanak” vb.

5. İlk hecede /oğ, ov, uğ, uv/ > /ū/ değişmesi: ET *boğ-* > *bū-* “boğmak”, ET *kov-* > *kū-* “kovmak”, ET *tug-* > *tū-* “doğmak”, ET *suv* > *sū* “su” vb.

VIII. ЧӨРЧӨК

Tuba-kijilere ait bir metin (45. s.)

Ак-Пөс-Куурчын

ÇÖRÇÖK

Ak-Pös-Kürçin

1. Бурун-бурун, озо-озо Ак-Пөс-Куурчын Ак-Каан уулы ла Эрке-Мөндү тайызы дьуртаган. 2. Бир катап Ак-Пөс-Куурчын Карату-Кааннын кызыны аларга барып дьет. 3. Ак-Пөс-Куурчын атка мүнөрдө күннин алында булут кожо ажар, кожо чагар. 4. Анасы кожоннаан: «Ойок йерде отуз катпар бөрү бар. 5. Парган йолун бар болор, бойун йок болор, ол ойок-

(1) *Burun-burun, ozo-ozo Ak-Pös-Kürçin Ak-Kān ūlı la Erke-Möndü tayızı curtagan.* (2) *Bir katap Ak-Pös-Kürçin Karatu-Kānnıñ kızını alarga barıp cet.* (3) *Ak-Pös-Kürçin atka münördö künniñ alında bulut kojo ajar, kojo çagar.*

(1) Evvel zaman içinde Ak-Kān oğlu Ak-Pös-Kürçin ve onun dayısı Erke-Möndü yaşıyordu. (2) Bir gün Ak-Pös-Kürçin Karatu-Kān'ın kızını almaya gitmiş. (3) Ak-Pös-Kürçin ata bindiğinde güneşin önündeki bulut da onunla birlikte açılır, birlikte batar.

6. İlk hecede /ög/, üg/ > /ü/, /ü/ değişmesi: ET *ögren-* > *üren-* “öğrenmek”, ET *üg-* > *ü-* “yığmak” vb.

7. İlk hecede /ıg/ > /ıy/ değişmesi: ET *ıgla-* > *ıyla-* “ağlamak” vb.

8. İlk hecede /eg, ég, ig/ > /iy/ değişmesi: ET *beg* > *biy* “bey, efendi”, ET *teg-* > *tiy-* “değmek”, ET *yigne* > *iyne* “iğne” vb.

9. Sözsonu /ağ/ > /u/ değişmesi: ET *buzagu* > *bozu* “buzağı”, ET *kırağ/* > *kuru* “kırağı” vb.

10. Sözsonu /egü/ > /ü/ değişmesi: ET *bilegü* > *bilü* “bileği” (Alt., Tel. *pülü*), ET *küdegü* > *küyü* “güvey” vb.

11. Dudak çekimi (o-a > o-o, ö-e > ö-ö): *bolgan* > *bolgon* “olmuş”, *bolmaganlar* > *bolbogondor* “olmayanlar”, *koçkar* > *koçkor* “koç”, *köller* > *köldör* “göller”, *körgenler* > *körgöndör* “görenler” vb.

KİRE СӨС

1962 жылда Туулу Алтайдын автономный облазы бойынын төзөлгөннине бери өткөн төртөн жылдыгын темдектеген. Бу кыска өйдүн туркунына, ленинский национальный политиказы аайынча Туулу Алтайдын промышленностьын да, журтхозяйствонын өзүмү де тын көдүрилген, алдында сүрүп тузаланбаган жерлерди де көдүр жанынан жаан једимдер этти. Төртөн жылдын туркунына культура да жанынан өзүп, жаранып келди. Албаты-јоннын үредүзин элбедип, тереңжиткеннен улам, алтай ла орус тилле чыккан үредүге учур-лалган, общественно-политический, научный ла художественный литература да көптөп келди.

Мындый аялгадан улам алтай тилден орус тилге, орустан алтайга көчүрилген сөзликтерди алтай кычыраачылар керексип туру.

Rusça-Altayca sözlüğün “önsöz” bölümünden:

Kire Sös

1962 c'ılda Tulu Altaydın avtonomnıy oblazı boyının tözölgöninen beri ötkön törtön c'ıldığın temdekтеgen. (...)

Мынды аялгадаң улам алтай тилден орус тилге, орустан алтайга көчүрилген сөзликтерди алтай кычыраачылар керексип туру.*

Giriş

1962 yılında Dağlık Altay Özerk bölgesi kuruluşunun kırkınıcı yılını idrâk etti. (...) Bununla ilgili olarak, Altay okuyucular için Altay dilinden Rus diline, Rusçadan Altaycaya sözlüklere gereksinim duyuldu.

BASKAKOV, N. A., T. M. TOŞÇAKOVA, *Oyrotsko-russkiy slovar'*, Moskva 1947. (*Altayca-Türkçe Sözlük*, Emine Gürsoy-Naskali, Muvaffak Duranlı, TDK, Ankara 1999)

—, *Altayskiy yazık*. Moskva 1958.

—, *Russko-altayskiy slovar'*, Moskva 1964.

DIRENKOVA, N. P. *Grammatika oyrotskogo yazıka*, Moskva-Leningrad 1940.

ÖLMEZ, Zuhâl, “Altaylar ve Altayca”, *Çağdaş Türk Dili*, Sayı 99, Mayıs 1996: 12-21.

SIMPSON, C. G., *Some Features of the Morphology of the Oirot (Gorno-Altai) Language*, London 1955.

TIDIKOV, P. P., *Russko-altayskiy slovar'*, Moskva 1926.

Altay (Oyrot) Alfabeti

А а	а	а	Л л	л	л	Х х	х	h
Б б	б	b	М м	м	m	Ц ц	ц	ts
В в	в	v	Н н	н	n	Ч ч	ч	ç
Г г	г	g	Ң ң	ң	ŋ	Ш ш	ш	ş
Д д	д	d	О о	о	o	Щ щ	щ	şç
Ј ј*	ј	c'	Ӗ ӗ	ӗ	ö	Ъ ъ	ъ	'
Е е	е	e, ye	П п	п	p	Ы ы	ы	ı
Ӗ ӗ	ӗ	yo	Р р	р	r	Ь ь	ь	'
Ж ж	ж	j	С с	с	s	Э э	э	e
З з	з	z	Т т	т	t	Ю ю	ю	yu
И и	и	i	У у	у	u	Я я	я	ya
Й й	й	y	Ӣ ӣ	ӣ	ÿ			
К к	к	k	Ф ф	ф	f			

*1960'lara kadar Дь дь.

6.8. ayak/tölü grubu: Kırgızca

Kırgızlar adları Orhon yazıtlarında sık sık geçen eski bir Türk halkıdır. Kırgızlar 8. yüzyıl başlarında Kögmen (Sayan) dağlarının kuzeyinde yerleşmiş bulunuyorlardı. Önce Türklerle, daha sonra da Uygurlarla iktidar için sık sık mücadele eden Kırgızlar, 9. yüzyıl ortalarına doğru, 840 tarihinde, Moğolistan'daki Uygur egemenliğine son vermişlerdir. Kırgızların egemenliğine de 12. yüzyılda Moğollar son vermiştir. Uzun süre Altay dağları bölgesinde yaşayan Kırgızlar nihayet 16. yüzyılda Issık Köl bölgesindeki bugünkü yurtlarına göçmüşlerdir. Bugün Kırgızların büyük çoğunluğu başkenti Bişkek olan Kırgızistan Cumhuriyetinde yaşar. Kırgızistan dışında, Özbekistan ve Tacikistan Cumhuriyetleri ile kuzey Afganistan, Pakistan ve Çin'in Sinkiang Uygur Özerk Bölgesinde de Kırgız toplulukları vardır. 1989 sayımına göre eski SSCB'deki Kırgızların sayısı 2,530,998'dir. Öbür ülkelerdeki

Ar дайым бир жакка жол жүрөрдө, мен ушул алкагы жөнөкөй жыгачтан жасалган сүрөттүн алдына келип турам. Мына эртең да айылга жөнөймүн. Сүрөттү карап, мен андан жолума ак тилек бата алып жаткан өңдүү, аны көпкө көз айырбай тиктейм.

Ушул күнгө чейин бул сүрөттү эч бир көргөзмөлөргө да берген жокмун, ал тургай айылдан туугандарым келгенде, көздөн далдалап бекитип коём. Анча эле жашыргандай эмнеси бар, уяттуубу деп, кокус оюңарга кетип жүрбөсүн, — жок бул сүрөттүн эч кандай ыксыз жайы деле жок, же болбосо, ага «көз тийип» кетет дегендей ал бир ашкан укмуш да эмес. Биринчи көрүшкө жөнөкөй эле кадыресе сүрөт. Бетине тартылган жер кандай жөнөкөй болсо, сүрөт өзү дагы ошондой жөнөкөй.

Сүрөттүн тээ ички тереңинде — күзгү асмандын ала-бүркөк чет жакасы. Шамал бирин-серин булуттарды бир жакка бет алдырып, алыста кылтыйган чокуларга жандатып, кыялата айдап бара жатат. Андан берки көрүнүштө — бозоргон сары талаа, кең өзөн. Чет-четтен чийлер ыкташып, жаан-чаачындай кийин топурагы борпоң тоборсуп карайган жолдо, катарлаш баскан эки жолоочунун пзи тигинден берп чубайт. Жолоочулар улам жакындаган сайын алардын издерп жерге даана түшүп.

Ünlü Kırgız yazarı Çingiz Aytmatov'un *Camıyla* adlı romanının ilk sayfası:

Ar dayım bir cakka col cürördö, men uşul alkağı cönököy cıgaçtan casalğan süröttün aldına kelip turam. Mına erten da ayılga cönöymün. Süröttü karap, men andan columbia ak tilek bata alıp catkan öñdū, anı köpkö köz ayırbay tikteym.

Uşul küngö çeyin bul süröttü eç bir körgözmölörgö da bergen cökmun, al turgay ayıldan tūgandarım kelgende, közdön daldalap bekitip koyom. Ança ele caşırganday emnesi bar, uyattūbu dep, kokus oyūnarga ketip cürbösün, — cök bul süröttün eç kanday ıksız cayı dele cök, ce bolboso, aga “köz tiyip” ketet degendey al bir aşkan ukmuş da emes. Birinçi körüşkö cönököy ele kadırese süröt. Betine tartılğan cer kanday cönököy bolso, süröt özü dağı oşondoy cönököy.

Süröttün tē içki tereñinde —küzgü asmandın ala-bürkök çet cakası. Şamal birin-serin buluttardı bir cakka bet aldırıp, alısta kıltyıgan çokularga candatıp, kıyalata aydap bara catat. Andan berki körünüştö—bozorgon sarı talā, keñ özön. Çet-çetten çiyler ıktaşıp, cān-çaçından kiyin topuragı borpoñ toborsup karaygan coldo, katarlaş baskan eki colöçunun izi tiginden beri çubayt. Colöçular ulam cakındagan sayın alardın izderi cerge dāna tüşüp, ...

Her (ne) zaman bir tarafa (doğru) yola çıksam, ben bu çerçevesi basit ağaçtan yapılmış tablonun karşısına gelip dururum. İşte yarın da köye hareket ediyorum. Tabloya bakıp, (sanki) ben ondan yolum için iyi dilek (ve hayır) dua alacakmışım gibi, onu uzun süre göz ayırmaksızın dikkatle süzüyorum.

Bugüne kadar bu tabloyu hiçbir sergiye (*harf. sergilere*) de vermiş değilim, o (şöyle) dursun köyden akrabalarım geldiğinde, gözlerden gizleyip saklıyorum. O kadar da gizlenecek nesi var, utanılacak (bir şey mi) diye, boşuna aklınıza takılmasın, –hayır bu tablonun hiç bir yakışıksız yanı da yok, veya, (sonra) ona “nazar deyip” gider denilecek (cinsten) üstün bir sanat eseri de değil. İlk bakışta basit ve sıradan bir tablo bu. Yüzüne resmedilmiş toprak ne kadar basit ise, tablonun kendisi de o kadar basit.

Tablonun en arka planında –sonbahar göğünün yer-yer kapalı ve donuk bir parçası (var). Rüzgâr tek-tük bulutları (tek) bir istikamete (doğru) sevk ederek, uzakta belli-belirsiz görünen doruklara yöneltip, yamaçlar boyunca sürüp götürüyor. Ondan (daha) beriki planda–solgun sarı bozkır ve geniş nehir yatağı. Kinarlarını pelinler kaplamış, yağmurlardan sonra toprağı yumuşayıp kabarmış kara yolda ard ardâ yürüten iki yolcunun (ayak) izleri öteden beriye uzayıp geliyor. Yolcular giderek yaklaştıkça onların (ayak) izleri yere (daha) belirgin düşüyor ve (...).

Kırgızlarla birlikte bu dili konuşanların toplam sayısının 3 milyon civarında olduğu söylenebilir.

Kırgızca, Türk dilleri içinde en çok Altaycaya yakındır. Ancak, bu iki dil arasında yine de önemli ayrılıklar vardır. Kırgızcanın belli başlı ses özellikleri şunlardır:

1. /d/ foneminin /y/ye değişmesi: ET *adağ* > *ayak*, ET *tod-* > *toy-* “doymak” vb.

2. Çokheceli sözcüklerin sonundaki /ıg/ ve /uğ/ ses gruplarının uzun /u/ya, /ig/ ve /üç/ ses gruplarının da uzun /ü/ye değişmesi: ET *taglıg* > *tölü* “dağlı”, ET *yılıg* > *cılū*: “ılık, sıcak”, ET *uluğ* > *ulū* “ulu, büyük”, ET *bilig* > *bilū* “bilgi”, ET *çerig* > *çerū* “”, ET *ölüg* > *ölū* “ölü”, ET *tirig* “canlı” > *tirū* vb.

3. Sözbaşı /y/ ünsüzünün /c/ye değişmesi: ET *yaş* > *çaş* “genç”, ET *yıl* > *cıl*, ET *yel* > *cel*, ET *yol* > *col*, ET *yötel* “öksürük” > *cötöl*, ET *yugur-* > *cūr-* “yoğurmak”, ET *yürek* > *cürök* vb.

4. Bazı birincil uzun ünlülerin korunması: ET *barı* [bāri] > *bāri*

“hepsi”, ET *ya* [yā] > *cā* “yay”, ET *yu-* [yū-] > *cū-* “yıkamak” vb.

5. Türlü ses gruplarının büzülmesi sonucu pek çok ikincil uzun ünlünün oluşması: ET *tag* > *tō* “dağ”, ET *ağız* > *ōz*, ET *ağır* > *ōr*, ET *bağ* > *bō* “bağ”, *bağır* > *bōr* “karaciğer”, ET *yağı* > *cō* “düşman”, ET *buzağı* > *muzō*, ET *kırağı* > *kırō*, ET *biregü* > *birō* “kimse”, ET *küdegü* < *küyō* “güvey”, ET *boğ-* > *bū-*, ET *tuğ-* > *tū-* “doğmak”, ET *ağuz* > *ūz* “ilk süt”, ET *yağuk* > *cūk*, “yakın”, ET *yegen* > *cēn*, ET *yoğan* > *cōn* “kalın, şişman”, ET *yuğur-* > *cūr-* “yoğurmak”, ET *yañak* > *cāk* “çene”, ET *edi* > *eye* > *ē* “sahip”, ET *eder* > *eyer* > *ēr* “eyer”, ET *eñek* > *ēk* “çene”, vb.

6. Dudak çekimi (*o-a* > *o-o*, *ö-e* > *ö-ö*, *ü-e* > *ü-ö*): *col* “yol”, *coldor* “yollar”, *coldordo* “yollarda”, *köl* “göl”, *köldör* “göller”, *köldördön* “göllerden”, *yürek* > *cürök*, *cüröktör* “yürekler”, *cüröktördö* “yüreklerde”, *cüröktördögü* “yüreklerdeki” vb.

Kırgız Alfabeti

А а	<i>a</i>	а	Л л	<i>l</i>	Л л	Ф ф	<i>f</i>
Б б	<i>b</i>	б	М м	<i>m</i>	Х х	<i>x</i>	<i>h</i>
В в	<i>v</i>	в	Н н	<i>n</i>	Ц ц	<i>ç</i>	<i>ts</i>
Г г	<i>g</i>	г	Ң ң	<i>ŋ</i>	Ч ч	<i>ç</i>	<i>ç</i>
Д д	<i>d</i>	д	О о	<i>o</i>	Ш ш	<i>sh</i>	<i>ş</i>
Е е	<i>e</i>	е, ye	Ө ө	<i>ö</i>	Щ щ	<i>shch</i>	<i>şç</i>
Ё ё	<i>yo</i>	ё	П п	<i>p</i>	Ъ ъ	<i>ʼ</i>	<i>'</i>
Ж ж	<i>ç; j</i>	ж	Р р	<i>r</i>	Ы ы	<i>y</i>	<i>i</i>
З з	<i>z</i>	з	С с	<i>s</i>	Ь ь	<i>ʼ</i>	<i>'</i>
И и	<i>i</i>	и	Т т	<i>t</i>	Э э	<i>e</i>	<i>e</i>
Й й	<i>y</i>	й	У у	<i>u</i>	Ю ю	<i>yu</i>	<i>yu</i>
К к	<i>k</i>	к	Ү ү	<i>ü</i>	Я я	<i>ya</i>	<i>ya</i>

ABDULDAYEV, E., D. İSAYEV, *Kırgız tilinin түшүндүрмө сөздүгү*, Frunze 1969.

ABDULDAYEV, E., S. KUDAYBERGENOV, O. V. ZAHAROVA, A. ORUSBAYEV,

- A. TURSUNOV, *Grammatika kirgizskogo literaturnogo yazıka*, Frunze 1987.
 HEBERT, Raymond J., N. Poppe, *Kirghiz Manual*. Bloomington 1964.
Kırgız tilinin tüşündürmө sözdüğü. Frunze 1984, I-
 ÖLMEZ, Zuhall, "Kırgızlar ve Kırgızca", *Çağdaş Türk Dili*, Sayı 101, Temmuz
 1996: 25-33.
 YUDAHİN, K. K. 1940 *Kirgizsko-russkiy slovar'*, Moskva 1940 (1965²);
 [*Kırgız Sözlüğü I-II*, çev. A. TAYMAS, TDK, Ankara 1945-48 (1988²)].
 —, *Russko-kirgizskiy slovar'*. Moskva 1957

ЖОМОК БАШЫ

... э... э...й, байыркынын жомогу
 Баштаса келер оролу,
 Эзелкинин жомогу
 Эстесе келер оролу.
 Жармы төгүн, жармы чын.
 Жарандардын көөнү үчүн,
 Жибыратып айтабыз
 Жолборс Манас жөнү үчүн.

Көбү төгүн, көбү чын,
 Көпчүлүктүн көөнү үчүн,
 Күпүлдөтүп айтабыз
 Көк жал эрдин жөнү үчүн.
 Жанында болгон киши жок,
 Деги жалганы менен иши жок;
 Төрүндө жаткан киши жок,
 Мунун төгүнү менен иши жок.
 Бабанардын жомогу
 Баштабасак болобу?
 Атаңардын жомогу
 Айтпай кетсек болобу?

COMOK BAŞI

E... e... e...y, bayırkının
 [comogu
 Baştasa keler orolu,
 Evelkinin comogu,
 Estese keler orolu.
 Carmı tögün, carmı çın,
 Carandardın kõnü için,
 Cabıratıp aytabız
 Colbors Manas cönü için.
 Köbü tögün, köbü çın,
 Köpçülüktün kõnü için

DESTAN BAŞI

Heeey ... eski zaman destanı
 Başlansa gelir arkası
 Evvel zaman destanı
 Düşlense gelir arkası
 Yarı yalan yarı gerçek
 Yaranların gönlü için
 Çene çalıp söyleriz
 Kaplan Manas soyu için
 Çoğu yalan, çoğu gerçek
 Topluluğun gönlü için

6.9. ayak/*tavlı* (Kıpçak) grubu

Kıpçak grubuna şu Türk dilleri girer: Tatarca, Başkurtça, Kazakça, Karakalpakça, Nogayca, Kumukça, Karaçayca-Balkarca, Kırım Tatarcası, Karayimce ya da Karayca. Bu grubun genel özellikleri ET /d/ foneminin /y/ye, /ağ/ ses grubunun /aw/ ikiz ünlüsüne değişmesi ve çok heceli sözcüklerin sonundaki /g/ foneminin düşmesidir: ET *adağ* > *ayak*, ET *tod-* > *toy-*, ET *tag* > *tav*, ET *taglığ* > *tavlı*, ET *sarığ* > *sarı*, ET *tirig* > *tiri* vb.

Yazı dili bakımından oldukça kalabalık olan Kıpçak grubu ilk hecedeki geniş yuvarlak ünlülerle /ş/ ünsüzünün durumu bakımından, örneğin içinde /o/ ve /ş/ bulunan *koş-* “katmak, ilave etmek” eylemi ölçüt olarak alınarak, üç altgruba ayrılabilir: 1. *kuş-* altgrubu (Tatarca, Başkurtça), 2. *kos-* altgrubu (Kazakça, Karakalpakça, Nogayca,), 3. *koş-* altgrubu (Kumukça, Karaçayca-Balkarca, Kırım Tatarcası, Karayimce ya da Karayca).

6.9.1. Tatarca

Tatar adına ilk kez Orhon yazıtlarında rastlanır: *Otuz Tatar*, *Toğuz Tatar*. Ancak, yazıtlardaki bu etnik adların, Türk boylarının değil de Moğol boylarının adları olduğu sanılmaktadır. Tatar adına ikinci olarak Kaşgarlı Mahmud’un ünlü sözlüğünde rastlanıyor. Kaşgarlı Türk halkları haritasında Tatarları, Başkurtlarla birlikte, Hazar denizinin kuzeyinde, Bulgarların kuzey-doğusunda, aşağı-yukarı bugün oturdukları İdil-Ural bölgesinde gösterir. Türkçe konuşan Tatarların kendi adlarıyla ortaya çıkışları Altın Ordu dönemine rastlar. Bugünkü Tatarlar, büyük bir olasılıkla, Müslüman Volga Bulgarlarının Çingiz ordularındaki Kıpçak ve Moğol boyları ile karışmaları sonucu oluşmuş bir Türk halkıdır.

Geçen yüzyıl ortalarına kadar yazı dili olarak Çağataycayı kullanan Tatarlar 19. yüzyıl sonlarında kendi diyalektleri, yani

Kazan Tatarcası ile yazmağa başlamışlar ve bugünkü Tatar yazı dilinin temelini atmışlardır. 1927'ye kadar Arap alfabesiyle yazılan Tatarca 1927-1939 yılları arasında 12 yıl kadar Latin alfabesiyle yazılmış, 1939'da bu alfabe yerini Kiril asıllı yeni alfabeyle bırakmıştır.

Tatarcanın birçok diyalekti vardır. Bunlar başlıca üç grup altında toplanabilir: 1. Batı (Mişer vb.) diyalektleri, 2. Orta diyalekt (Kazan Tatarcası vb.), 3. Doğu diyalektleri (Batı Sibirya diyalektleri: Tobol, Tevriz, Kazanlık, Baraba, Tümen, Tara, Tom ve Buharlık). Yazı dili Orta diyalekt (Kazan Tatarcası) üzerine kurulmuştur.

ӘКІЯТЛӘР.

КАМЫР БАТЫР.

Борын-борын заманда, кәжә команда, әби-бабай тумас борын, әти белән икәү генә торган чагында, бар иде бер карт белән карчык. Аларның балалары юк иде, шуңар кайгылары бик зур иде.

Бер заман болар исәпләделәр, уйладылар да камыр-дан бер бала сыны ясап куйдылар. Әби чыгып китте сыер саварга, бабай чыгып китте утын ярырга.

Ekıyatler

Kamır Batır

Börin-börin zamanda, kece komanda, ebiy-babay tuwmas börin, eti bilän ikev gine törğan çağında, bar idı bir kart bilän karçık. Alardıñ balaları yuk idı, şunar kaygıları bik zur idı.

Bir zaman bolar iseplediler, uyladılar da kamırdan bir bala sını yasap kuydılar. Ebiy çıgıp kitti sıyr sawarga, babay çıgıp kitti utın yarırga.

Anlatılar

Hamur Bahadır

Evvel zaman içinde, keçi kumandan, ebe-dede doğmadan önce, baba ile (karısı) ikisi tek yaşadıkları dönemde, var idi bir yaşlı adamla yaşlı karısı. Onların çocukları yok idi, bundan dolayı dertleri çok büyük idi.

Bir gün bunlar ölçtüler-biçtiler, düşündüler taşındılar, (sonra) hamurdan bir çocuk vücudu yaptılar. Ana çıkıp gitti inek sağmaya, baba çıkıp gitti odun yarmaya.

Tatarca Metin

(*Tatar Halık Avız İcatı*'ndan)

Tatarca konuşanların büyük çoğunluğu Tataristan Özerk Cumhuriyetinde yaşamaktadır. Tataristan dışında, Başkurt, Çuvaş ve Mordov Özerk Cumhuriyetleri ile Gorkiy, Tambov, Penze, Rязan, Ulyanov, Kuybişev, Orenburg, Volgograd, Saratov, Astrahan, Çelyabin, Novosibirsk, Om ve Tom, Tümen, Perm ve Kirov oblastlarında da önemli sayıda Tatar toplulukları vardır. Eski SSCB’de Tatarca konuşanların toplam sayısı, 1989 sayımına göre, 6,645,588’dir. Rusya Federasyonu dışında, Romanya (24,000), Bulgaristan (11,000), Türkiye (10,000), Finlandiya ve ABD’de de küçük Tatar toplulukları bulunmaktadır.

Tatarcanın başlıca seslik özellikleri şunlardır:

1. İlk hecedeki geniş yuvarlak ünlülerin daralması: ET *bol* “olmak” > *bul*-, ET *okı*- > *ukı*-, ET *toķ* > *tuk*, ET *böl*- > *bül*-, ET *köz* > *küz*, ET *söz* > *süz* vb.

2. İlk hecedeki dar yuvarlak ünlülerin genişleyip zayıflaması: ET *kuş* > *köş*, ET *tur*- > *tor*-, ET *yut*- > *yöt*-, ET *kün* > *kön*, ET *küz* > *köz*, ET *yüz* > *yöz* vb.

3. İlk hecedeki açık /e/ ve kapalı /è/ ünlülerinin /i/ye değişmesi: ET *bēr*- > *bir*- “vermek”, ET *bēş* > *biş*, ET *kel*- > *kil*- “gelmek”, ET *sēmiz* > *simiz*, ET *kēç* > *kiç* “geç”, ET *kēt*- > *kit*- “gitmek”, ET *kérek* > *kirek* “gerek” vb.

4. Uzun ve kısa /i/ ünlüsünün her yerde zayıflaması (bu zayıf ünlü yazımda /e/ ile gösterilir): ET *bir* > *bır*, ET *biz* > *bız*, ET *ilk* > *ilık*, ET *isig* > *issı* “sıcak”, ET *iş* > *ış*, ET *kiçig* > *kiçi* “küçük”, ET *kişi* > *kişı*, ET *til* > *til* > *til* “dil” vb.

5. /oğ, ug, ov, uv/ ses gruplarının /u/ya değişmesi: ET *boğ*- > *bu*-, ET *soğık* > *suık*, ET *tuğ*- > *tu*- “doğmak”, ET *kov*- > *ku*-, ET *suv* > *su*, ET *uv*- > *u*- “ovmak” vb.

6. İlk hecedeki /ığ/ ses grubunun /ıy/a ya da /ı/ya değişmesi: ET *sıg-* > *sıy-*, ET *sıgır* > *sıyır* “inek”, ET *yıg-* > *cıy-*, ET *yıgla-* > *yıla-* “ağlamak” vb.

7. /eg/ ve /ig/ ses gruplarının /iy/e değişmesi: ET *beg* > *biy*, ET *eg-* > *iy-*, ET *teg-* > *tiy-*, ET *yigren-* > *ciyren-* “iğrenmek” vb.

8. Daha çok /ıl/, /il/, seyrek olarak da /è/, /e/ ve /a/ önündeki sözbaşı /y/ foneminin /c/ye değişmesi: ET *yıg-* > *cıy-*, ET *yılığ* > *cılı* “ılık, sıcak”, ET *yır* > *cır* “şarkı, türkü”, ET *yıp* > *cıp* “ip”, AT **yēti* > *cidī* “7”, ET *yel* > *cil* “yel”, ET *yer* > *cir*, ET *yeñ* > *ciñ* “yen”, ET *yay* > *cey* “yaz”, ET *yay-* > *cey-*, ET *yadağ* > *ceyew* “yaya”, ET *ya* [yā] “yay” > *ceye* vb.

Tatar Alfabeti

А а	а	а	М м	м	м	Щ щ	щ	şç
Б б	б	б	Н н	н	н	Ъ ъ	ъ	'
В в	в	в	О о	о	ö	Ы ы	ы	ı
Г г	г	g	П п	п	p	Ь ь	ь	'
Д д	д	d	Р р	р	г	Э э	э	e, ĭ
Е е	е	ye, yĭ, yı, ĭ, e	С с	с	s	Ю ю	ю	yu, yü
Ё ё	ё	yo	Т т	т	t	Я я	я	ya
Ж ж	ж	j	У у	у	u;w	Ә ә	ә	e, ä
З з	з	z	Ф ф	ф	f	Ө ө	ө	ö
И и	и	i;iy	Х х	х	h	Ү ү	ү	ü, w
Й й	й	y	Ц ц	ц	ts	Ж ж	ж	c
К к	к	k	Ч ч	ч	ç	Һ һ	һ	η
Л л	л	l	Ш ш	ш	ş	Һ һ	h	h

BORHANOVA, N. ve G. YAKUPOVA, *Dialektologik süzlük*, Kazan 1953.

BORHANOVA, N. B., L. T. MAHMUTOVA, Z. R. SADIYKOVA, G. K. YAKUPOVA, *Tatar tiliññ dialektologik süzlği*, Kazan 1969.

СҮЗ БАШЫ

Теге яки бу телнең аңлатмалы сүзлеген төзеп дөньяга чыгару халыкның культура үсеше тарихында әһәмиятле вакыйга булып тора, чөнки мондый сүзлек шул халыкның ижтимагый-политик тормышында, культура һәм тел өлкәсендә ирешкән унышларын әермачык чагылдыра.

Билгеле булганча, В. И. Ленин 1920 елда ук'инде рус теленең Пушкиннан алып Горькийга кадәрге чорга караган аңлатмалы сүзлеген төзүне оештыруга

Тәкъдим ителә торган аңлатмалы сүзлек киң катлау укучылар өчен чыгарыла. Ул өч томнан тора: I том — А — Й, II том — К — С, III том — Т — Һ хәрәфләрнен эченә ала.

Бу сүзлекнен төп бурычы — татар әдәби теленең XIX гасырның ахырыннан алып хәзерге көнгә кадәр гомумкулланышта булган лексик һәм фразеологик байлыгын туплап бирү; сүзләрнең мәгънәләрен һәм мәгънә төсмерләрен ачу, аларга грамматик-стилистик

Tatar tiliñiñ aňlatmalı süzliki'nden Tatar Diliniñ Açıklamalı Sözlüğü'nden

Tiği yeki bu tiliñiñ aňlatmalı süzliğin töziş dönyaga çıgarıw halıkniñ kul'tura üsişi tarihında ehemmiyetli wakiyga bulıp törä, çönki möndiy süzlik şul halıkniñ ictimagıy-politik törmuşında, kul'tura hem tıl ölkesinde irişkin unışların ayırmaçık çagıldıra. (...) Tekdim itile törğan aňlatmalı süzlik kiñ katlaw ukıwçılar öçin çıgarıla. Ul öç tomnan törä: I tom — A — Y, II tom — K — S, III tom — T — H heriflerin içine ala.

Şu ya da bu dilin açıklamalı sözlüğünü hazırlayıp ortaya çıkarmak halkın aydınlanma tarihinde önemli bir olaydır, çünkü böylesi bir sözlük o halkın toplumsal-siyasal yaşamında, kültür ve dil alanında eriştiği başarılarını açık bir şekilde gösterir.

Size sunulan açıklamalı sözlük geniş okuyucu kitlesi için çıkarılmıştır. Üç ciltten oluşur: I. cilt A-Y, II. cilt K-S, III. cilt T-N harflerini kapsamaktadır.

CEYLAN, Emine, "Tatarlar ve Tatarca", *Çağdaş Türk Dili*, Mart 1998, sayı 121: 11-18.

DMİTRİYEV, N. K., *Russko-tatarskiy slovar'*, I, Kazan' 1955.

DMİTRİYEVA, L. V., *Yazık barabinskiñ tatar*, Leningrad 1981.

GANIYEV, F. A., *Russko-tatarskiy slovar'*, Moskva 1984.

HANGİL'DİN, V. N., *Tatar tili grammatikası*, Kazan 1959.

MAHMUTOVA, L. T., M. G. MÖHEMMEDİYEV, K. S. SABİROV ve Ş. S.

HANBIKOVA, *Tatar tiliniñ aqlatmalı süzlği*, I-III 1977-1981.

POPPE, Nicholas, *Tatar Manual*. Bloomington 1968.

Sovremenniy tatarskiy literaturniy yazık, Moskva 1969.

Tatarsko-russkiy slovar', Moskva 1966.

6.9.2. Başkurtça

Başkurt etnik adına ilk kez Kaşgarlı Mahmud'da *Başğırt* biçiminde rastlanır. Kaşgarlı Türk halkları haritasında Başğırtları Hazar denizinin kuzeyinde ve Tatarların batısında, aşağı-yukarı bugünkü İdil-Ural bölgesinde yerleşmiş olarak gösterir.

Başkurtça ancak Sovyet Devriminden sonra yazı dili olabilmiş Türk diyalektlerindendir. 1929'a kadar Arap alfabesiyle yazılan Başkurtça için bu tarihte Latin asıllı bir alfabe düzenlenmiş, 10 yıl kadar kullanılan bu alfabe 1939'da yerini bugünkü Kiril asıllı alfabeye bırakmıştır.

Başkurtça başlıca güney Urallar bölgesindeki Başkurt Cumhuriyetinde konuşulur. Başkurtça konuşanların toplam sayısı 1989 sayımına göre 1,449, 462'dir.

Başkurtçanın başlıca iki diyalekti vardır: 1. Doğu ya da Kuvakan diyalekti, 2. Güney ya da Yurmat diyalekti. Doğu diyalektinin beş ağzı vardır: Ay, Argayaş, Salyut, Miyas ve Kızıl. Güney diyalektinin ağızları da şunlardır: İk-Sakmar, Orta Ağız, Kara-İdil, Dem ve Güney-Batı ağızları. Başkurtçanın Doğu ve Güney diyalektleri arasında önemli seslik farklar bulunmaktadır. Başkurtçanın Güney-Batı ağızları öteden beri Tatarcanın etkisi altındadır. Başkurt yazı dili Doğu (Kuvakan) diyalekti üzerine kurulmuştur.

Başkurtçanın Tatarcadan farklı başlıca seslik özellikleri şunlardır:

1. Sözcük ve ek başındaki /s/ foneminin /h/ye değişmesi: Tat. *sarı* = Bşk. *harı* “sarı”, Tat. *sin* = Bşk. *hin* “sen”, Tat. *söŋ* = Bşk.

Демократия һәм билдәлелектең арта барыуы илебезтең башка дәүләттәр һәм китғалар менән экономик, сәйәси бәйләнештәрән киңәйтеп кенә калманы, ә айырым предприяттиелар, ойошмалар, үчреждениелар, хатта кешеләр араһында хеҙмәттәшлек урынлаштырырға, был мөнәсәбәттәргә эшлекле төс бирергә мөмкинлек тыуҙырҙы. Бындай файҙалы бәйләнештәр мәҙәниәт өлкәһендә лә арта бара. Бына әле ошо көндәргә СССР Фәндәр академияһы Урал бүлексәһе Башҡортостан фәһһи үзәгенәң Тарих, тел һәм әҙәбиәт институтына Төркиәнең күренекле ғалимы профессор ТӘЛҒӘТ ТЕКИН әфәнде килде. Бында ул институт ғалимдары менән орашты, язма хәмәртқыларҙың төп нөсхәләре менән таныша, республиканың укыу йорттарында була. Беҙҙең хәбәрсебеҙ ғалим менән орашты һәм бер кисә һорарға яуап биреүен үтенде. Укыусыларға ошо әңгәмәне тәкдим итәбеҙ.

Demokratiya hem bildeliliktin arta barıwı ilibizgin başqa dewletler hem kitğalar minen ekonomik, seyasiy beylenişterin kiñeytip kin e kalmanı, e ayırım predpriyatıyelar, ö-yöşmalar, uçrejdieniyelar, hatıa kişiler arahında hiżmetteşlik urınlaştıırırğa bıl mönesebetterge işlikli töş birirge mömkinlik twızırzı. Bınday fayzalı beylenişter mezeniyet ölkheinde le arta bara. Bına elı öşö könderze SSSR Fender akademiyaı Ural büliksehi Başkırtöstan fenniy üzeginiñ Tarihi, til hem ezebiyet institutına Törkiyenin kürinikli ğalımı professor TELGET TEKİN efendi kildi.

Demokrasi ve bilimin ileri gitmesi ölkemizin başka devletler ve kıtaılar ile (olan) ekonomik, siyasi bağlarını sadece artırmakla kalmıyor, özel girişimler, kurumlar, enstitüler, hatta bireyler arasında alış-veriş oluşturulmasına, bu münasebetlere etkin bir görünüm verilmesine de imkân sağlıyor. Bu tür yararlı ilişkiler kültür alanında da artıyor. İşte şimdi bu günlerde SSCB Bilimler Akademisi Ural Bölümü Başkurdistan Bilim Merkezi'nin Tarih, Dil ve Edebiyat Enstitüsü'ne Türkiye'nin tanınmış bilim adamlarından Prof. TALAT TEKİN bey geldi.

T. Tekin'in Başkurdistan'a yaptığı seyahat sırasında *Başkırtostan* gazetesinde çıkan *Başkala kınaktarı: Török Ğalımı Öföle* “Başkent Konukları: Türk Alimi Ufa'da” başlıklı haber

huŋ “son”, Tat. *bul-sa* = Bşk. *bul-ha* “olsa”, Tat. *köç-siz* = Bşk. *küs-hüz*, Tat. *ata-sı* = Bşk. *ata-hı* “babası” vb.

2. /ç/ foneminin her durumda /s/ye değişmesi: Tat. *çap-* = Bşk. *sap-* “koşmak”, Tat. *çık-* = Bşk. *sık-*, Tat. *öçin* = Bşk. *ösön* “için”, Tat. *kiç* = Bşk. *kis* “akşam”, Tat. *çeç* = Bşk. *ses* “saç” vb.

3. Söziçi ve sözsonu /z/ foneminin ötümlü dişlerarası sızıcı /z/ ye değişmesi: Tat. *azık* = Bşk. *azık* “azık”, Tat. *özak* = Bşk. *özak* “uzun”, Tat. *büz* = Bşk. *buz* “boz”, Tat. *süz* = Bşk. *hüz* “söz” vb.

Башкорт теленең аңлатмалы һүзлеге тәүләп донъяға сыға. Уның ғәмәлгә килеүе республикабыздың культура тормошонда зур вакиға булып тора, халықтың дөйөм белем кимәленең күтәрелеүен, ғөмүмән, фәннең һәм культураның үсәүен күрһәтә. Был һүзлектә әзерләү Совет власы йылдарында башкорт тел ғилеменең казаныштары нәтижәһендә генә мөмкин булды.

Телдең һүз байлығын туплау, һүзәрзең мәғәнәләрен асыу тулылығы, эшкәртеү кимәле, алынған лексик һәм фразеологик материалдың норма йәһәтенән баһаланышы буйынса тәкдим ителгән һүзлек башкорт лексикографияһының ике йөз йыллыҡ тарихында яңы баҫҡыс булып тора.

Başkört üliniñ hüzlīgi

Başkurt Dilinin Sözlüğü'nden

Başkört üliniñ aŋlatmalı hüzlīgi
tewlep dön'yağa sığa. Unıñ gemelge
kiñiwi respublikabızın kul'tura tör-
möşönda zur waqığa bulıp töra, halık-
tıñ döyöm bilim kimeliñiñ kü-
teriliwiñ, gömümen, fendiñ hem
kul'turanıñ üşiwini kürhete. (...)

Başkurtçanın açıklamalı sözlüğü ilk kez ortaya çıkıyor. Onun hazırlanması ülkemizin kültür yaşamında büyük bir olay olup, halkın ortak bilim düzeyinin yükselişini, genel olarak bilim ve kültürün ilerlemesini gösterir.

4. Söziçi ve sözsonu /s/ foneminin ötümsüz dişlerarası sızıcı /s/ye değişmesi: Tat. *asra-* = Bşk. *aşra-* “korumak”, Tat. *bas-* = Bşk. *baş-*, Tat. *kis-* = Bşk. *kiş-* “kesmek”

5. Dudak çekiminin bulunması: Tat. *bölüt* = Bşk. *bölöt* “bulut”, Tat. *börki-* = Bşk. *börkö-* “püskürtmek”, Tat. *kölimsiri-* = Bşk.

kölömhöre- “gülümsemek”, Tat. *öçin* = Bşk. *ösön* “için”, Tat. *yökısız* = Bşk. *yököhöz* “uykusuz”, Tat. *yöldız* = Bşk. *yöndöz* “yıldız”, Tat. *yöriy* = Bşk. *yöröy* “yürüyor” vb.

6. Başta *y-* > *c-* değişiminin bulunmaması: Tat. *cidī* = Bşk. *yiti* “7”, Tat. *ciber-* = Bşk. *yiber-* “göndermek”, Tat. *cılı* = Bşk. *yılı* “sıcak” vb.

7. Arapça ve Farsça alıntılarda söz başındaki /c/ foneminin de /y/ye değişmesi: Tat. *cawap* = Bşk. *yawap* “cevap”, Tat. *comga* = Bşk. *yoma* “cuma”, Tat. *cemegat* = Bşk. *yemeget* “cemaat”, Tat. *can* = Bşk. *yen* “can” vb.

8. Bulunma ve çıkma durumu ekleriyle geçmiş zaman ekinin sözbaşı /d/nin ünlüden sonra /n/ye değişmesi: Tat. *kala-da* = Bşk. *kala-na* “şehirde”, Tat. *bala-dan* = Bşk. *bala-nan* “çocuktan”, Tat. *ukı-dı* = Bşk. *ukı-nı* “okudu” vb.

Başkurt Alfabetesi

А а	а а	К к	к к	Ф ф	ф ф
Б б	б б	Л л	л л	Х х	х х
В в	в в	М м	м м	Һ һ	һ һ
Г г	г г	Н н	н н	Ц ц	ц ц
Ғ ғ	ғ ғ	Ң ң	ң ң	Ч ч	ч ч
Д д	д д	О о	о о	Ш ш	ш ш
З з	з з	Ө ө	ө ө	Щ щ	щ щ
Е е	е е, ye, i, yı	П п	п п	Ъ ъ	ъ ъ
Ё ё	ё ё, о	Р р	р р	Ы ы	ы ы
Ж ж	ж ж	С с	с с	Ь ь	ь ь
Э э	э э	Ç ç	ç ç	Э э	э э; i
И и	и и	Т т	т т	Ә ә	ә ә; eşpi
Й й	й й	У у	у у; w	Ю ю	ю ю
К к	к к	Ү ү	ү ү; w	Я я	я я

9. Ek başındaki /d/ foneminin /z/, /w/, /r/ ve /y/den sonra /z/ye değişmesi: Tat. *kızdan* = Bşk. *kızzan* “kızdan”, Tat. *tawdan* = Bşk. *tawzan* “dağdan”, Tat. *tuyda* = Bşk. *tuyza* “düğünde” vb.

10. Ek başındaki /l/ foneminin /z/, /w/, /r/ ve /y/den sonra /z/ye değişmesi: Tat. *kızlar* = Bşk. *kızzar*, Tat. *tawlar* = Bşk. *tawzar*, Tat. *sıyr-lar* = Bşk. *hıyrzar*, Tat. *tay-lar* = Bşk. *tayzar* vb.

AGİşEV, İ. M., A. G. BİşEV, G. D. ZAYNULLİNA, Z. K. İşMUĞAMETOV, T. Ė. KUSİMOVA, Z. G. URAKSİN ve U. M. YARULLİNA, *Başkort telenen Ėzleге*, I-II, Moskva 1993.

AĞMEROV, K. Z., T. G. BAİşEV, G. R. KARİMOVA ve A. A. YULDAşEV, *Başkirsko-russkiy slovar'*, Moskva 1958.

—, U. M. YARULLİNA, T. M. GARİPOV, Z. K. İşMUĞAMETOV ve M. L. RAFİKOV (yay.), *Russko-başkirskiy slovar'*, Moskva 1964.

DMİTRİYEV, Nikolay Konstantinoviğ, *Grammatika başkirskogo yazıka*, Moskva-Leningrad 1948.

Grammatika sovremennogo başkirskogo literaturnogo yazıka, İnstitut istorii yazıka i literaturı Başkirskogo filiala AN SSSR, Moskva 1981.

POPPE, Nicholas, *Bashkir Manual*. Bloomington 1964.

6.9.3. KazakĖa; Karakalpak diyalekti

Kazaklar Orta Asya'da Moğol istilasından sonra oluşmuş Türk-Moğol karışımı bir halktır. Kazakların büyük çoğunluğu Kazakistan Cumhuriyetinde yaşar. Kazakistan dışında, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Rusya Cumhuriyetlerinde de Kazak toplulukları vardır. 1989 sayımına göre eski SSCB'de yaşayan Kazakların toplam sayısı 8,137,878'dir. Bunlara Moğolistan, Afganistan, Ėin ve Türkiye'de yaşayan Kazaklar da dahil edildiğinde KazakĖa konuşanların toplam sayısı yaklaşık 10 milyonu bulur.

KazakĖa 19. yüzyıl sonlarında yazı dili olmuştur. 1929'a kadar Arap alfabesiyle yazılan KazakĖa 1929-1940 yılları arasında aşağı-

ҚАЗАҚ ТІЛІ ТҮРК ХАЛҚЫНЫҢ ОРТАҚ ТІЛІ БОЛА АЛА МА?

● Егемендікке ие болғаннан кейін ежелгі қазақ мемлекеті көптеген шет мемлекеттермен

лықтарына ортақ аз емес, бірсыпыра рулар мен тайпалар бірлестіктері елі. Сол бірлестіктер

дин Шөнінай сұхбаттасушы журналістің «түрк халықтарының ортақ тілі қазақ тілі бола ала ма?»

Kazakistan'da 1990'den beri yayımlanan ANA TILI gazetesinde *Қазақ тілі Түрк халқынн ортақ тілі бола ала ма? "Kazak dili Түрк халқынн ортақ тілі олабилір ми"* басліклі yazı

yukarı 10 yıl kadar Latin alfabesiyle yazılmış, bu alfabe 1940'ta yerini Kiril asıllı yeni Kazak alfabesine bırakmıştır.

Kazakçanın belli-başlı seslik özellikleri şunlardır:

1. Sözbashi /y/ foneminin /j/ye değışmesi: ET *yat-* > *jat-*, ET *yet-* > *jet-*, ET *yıl* > *jıl*, ET *yok* > *jok*, ET *yugur-* > *juwır-*, ET *yüz* > *jüz* vb.

2. /ş/ foneminin /s/ye değışmesi: ET *baş* > *bas*, AT *bēş* > *bes*, ET *kuş* > *kus*, ET *kışı* > *kisi*, ET *yāş* > *jas* "genç", ET *yāşıl* > *jasıl* "yeşil" vb.

3. /ç/ foneminin /ş/ye değışmesi: ET *āç* > *aş*, ET *iç-* > *iş-*, ET *kaç* > *kaş*, ET *uç-* > *uş-*, ET *üçün* > *üşin* vb.

4. Çokheceli ad soyundan sözcüklerde sonses /g/nin düşmesi, eylem adlarında ise /w/ye değışmesi: ET *katıg* > *kattı*, ET *sarıg* > *sarı*, ET *süçig* > *tuşşı* "tatlı", ET *uruğ* > *uruw* "boy, kabile", ET *tirig* > *tiri* "diri, canlı", ET *barıg* > *baruw* "gitme", ET *kelig* > *kelüw* "gelme" vb.

5. /hğ/ ve /ig/ ses gruplarının /ıy/ ve /iy/e değışmesi: ET *sıg-* > *sıy-*, ET *sıgır* > *sıyır*, ET *yıg-* > *jıy-*, ET *eg-* > *iy-*, ET *teg-* > *tiy-* vb.

**КӨРҮҒЛЫНЫҢ ҚЫЗЫЛБАС
ҚАЛДАРХАННЫҢ
БАЛАСЫ РАЙХАНМЕН СОҒЫСЫ**

Айла мәдет жаппар хақ,
Сөйлесін деп біздерге
Беріп еді тіл мен жақ.
Бір қиссаны аяқтап,
Тамам етіп кетейін,
Жар болса егер аруақ.
Неше болып таралған
Бұл өзбектің баласы,
Түрікмен халық ішінде
Айырар ердің сарасы.
Қазақпенен бұлардың
Әуелінде бір екен
Атасы мен бабасы.
Түрікменнен шықты Толыбай
Тұлпар мініп, ту алып,
Ерлігінің уақытында
Халқы жүрді қуанып.
Мұның оғлы Жығалы,
Дұшпанменен айқасқан
Бұл да жүрді кек алып.
Дұшпанменен қылды ұрыс,
Ерлігі мұның сыналып.
Жығалының баласы
Патша болды Мұңлықбек.

KÖRÜĞLİNİN KIZILBAS

KALDARHANNIN BALASI

RAYHANMEN SOĞISI

*Ayla medet jappar haq,
Söylesin dep bizderge
Berip edi til men jak
Bir kissanı ayaktap,
Tamam etip keteyin,
Jar bolsa eger arwaq.
Neşe bolıp taralgan
Bul özbektiñ balası.
Qazaqpenen bulardıñ
Evelinde bir eken
Atası men babası.*

**Köroğlunun Kızılbaş
Kaldarhan'ın Çocuğu
Rayhan ile Savaşı**

*Medet bre cabbar Hak,
Konuşsun diye bizlere
Vermiş idi dil ile çene.
Bir kıssayı bitirip,
Tamam edip gideyim,
Kazaklarla bunların
Öncesinde bir imiş
Babası ile dedesi.
Yar olursa eğer ruhlar.
Ne kadar dağılsa da
Bu Özbek'in çocuğu.*

Kazakçaya çok yakın olan ve bu nedenle Kazakçanın bir diya-
lekti sayılması gereken Karakalpakça Sovyet Devriminden sonra
yazı dili yapılmıştır. 1924'e kadar Arap alfabesiyle yazılan Kara-
kalpakça 1928-1940 yılları arasında Latin alfabesiyle yazılmıştır.
1940'tan beri de Karakalpakça Kiril alfabesiyle yazılmaktadır.

Karakalpak diyaleti başlıca Özbekistan'a bağlı Karakalpak
Özerk Cumhuriyetinde konuşulur. Özbekistan'ın Harezmi ve Fer-

gana bölgeleri ile Türkmenistan Cumhuriyetinin Taşavuz bölgesinde, Kazakistan'ın bazı bölgelerinde ve Rusya Federasyonu'nun Astrahan bölgesinde de küçük Karakalpak toplulukları vardır. Eski SSCB'deki Karakalpakların toplam sayısı, 1989 sayımına göre 423,436'dır. Bu sayıya Afganistan'daki yaşayan Karakalpakları da eklemek gerekir.

Kazak Alfabeti

А а	а	а	Қ қ	қ	қ	Ф ф	ф	ф
Ә ә	ә	е	Л л	л	л	Х х	х	һ
Б б	б	б	М м	м	м	Һ һ	һ	һ
В в	в	в	Н н	н	н	Ц ц	ц	ts
Г г	г	г	Ң ң	ң	ң	Ч ч	ч	ç
Ғ ғ	ғ	ғ	О о	о	о	Ш ш	ш	ş
Д д	д	д	Ө ө	ө	• ө	Щ щ	щ	şç
Е е	е	ye,e	П п	п	р	Ъ ъ	ъ	'
Ё ё	ё	yo	Р р	р	г	Ы ы	ы	ı
Ж ж	ж	j	С с	с	s	І і	і	i
З з	з	z	Т т	т	t	Ь ь	ь	'
И и	и	i,iy,iy	У у	у	v,uv,üv	Э э	э	e
Й й	й	y	Ү ү	ү	u	Ю ю	ю	yu
К к	к	k	Ү ү	ү	ü	Я я	я	ya

Karakalpak diyalektinin Kazakçadan farklı başlıca seslik özellikleri şunlardır:

1. Sözbaşı /y/ foneminin /c/ye değişmesi: AT *yāş > *cas* “genç”, ET *yıl* > *cıl* “yıl”, ET *yöl* > *col* “yol”, ET *yigit* > *cigit* “genç” vb.

2. Kimi sözcüklerde sözbaşı /t/ foneminin /d/ye değişmesi: *diz-* (Kzk. *tiz-*), *dize* “diz” (Kzk. *tize*), *duman* (Kzk. *tuman*), *duz* (Kzk. *tuz*), *düz-* (Kzk. *tüz-*) vb.

3. Kimi sözcüklerde sözbaşı öndamaksıl /k/ foneminin /g/ye değişmesi: *gez-* (Kzk. *kez-*), *güzet-* “gözetmek, korumak” (Kzk. *küzet-*), *gümis* “gümüş” (Kzk. *kümis*), *güre-* (Kzk. *küre-*), *güz* (Kzk. *küz*) vb.

4. Ek başındaki /l/ ünsüzünün kendini koruması: *atla-* “adım atmak” (Kzk. *atta-*), *atlı* (Kzk. *attı*), *kızlar* (Kzk. *kızdar*), *tisler* “dişler” (Kzk. *tister*) vb.

ҚАРАҚАЛПАҚ ПРОЗАСЫНЫҢ ТАЛМАС ИЗЕРТЛЕУШИСИ

Марат Көптілеуович Нурмухамедов қарақалпақ совет прозасының жетекші ізертлеушісі болып табылады. Бұны, бір тәрәптен, II. Дәуқараевтың докторлық диссертациясында және Г. Есемураевтың «Урыстан соңғы қарақалпақ совет әдебиатында ауыл адамдарының образы» кітабында қарақалпақ совет прозасы азлы-көпші сөз болғаны болмаса, М. К. Нурмухамедовтан бұрын проза тарауын арнаулы ізертлеген ғалым болмағаны, екінші тәрәптен, оның ғалым жүй-

“Қарақалпақ Прозасының Талмасы
Ізертлеушісі”

Marat Köptilewoviç Nurmuhamedov қарақалпақ совет прозасының жетекші ізертлеушісі болып табылады. (...)

“Karakalpak Nesrinin Yorulmaz
Araştıracısı”

Marat Köptilewoviç Nurmuhamedov Karakalpak Sovyet nesrinin öncü araştıracısıdır.

BASKAKOV, N. A., *Karakalpakskiy yazık*, I-II Moskva 1951-1952.

—, *Karakalpaksko-russkiy slovar'*, Moskva 1958.

—, *Russko-karakalpakskiy slovar'*, Moskva 1967.

BOLĞANBAYEV, E., *Қазақ тіліндегі синонимдер сөздігі*, Алматы 1962.

Hanzuşa-Kazakşa Sözdik. Şinciан халық баспасы. (tarіhsiz?)

INDJOU DJIAN, Dominique, *Dictionnaire Kazakh-Français*. Paris: Publications Orientalistes de France 1983.

ISKAQOV, A., *Abay tili sözdigi*, Алматы 1968.

Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі, 1-10, Алматы 1974-1986.

Qazak tiliniñ kısqaça etimologiyalıq sözdigi. Almatı 1966.

KENESBAYEV, S. K., *Qazak tiliniñ tüsindirme sözdigi I-II.* Almatı 1959-61.

—, A. İŞKAQOV, K. AĞANOV, *Qazak tili grammatikası, I,* Almatı 1955.

MAĞMUDOV, H., G. MUSABAYEV, *Kazağsko-russkiy slovar',* Alma-Ata 1954.

MUSABAYEV, G. G., *Russko-kazahskiy slovar', I,* Alma-Ata 1978.

—, N. T. SAURANBAYEV, *Russko-kazahskiy slovar', II,* Alma-Ata 1981.

SAFIYEV, T. S., *Kratkiy russko-karakalpanskiy slovar',* Moskva 1962.

SAURANBAYEV, N. T. *Russko-kazahskiy slovar',* Moskva 1954.

SHNITNIKOV, Boris Nikolayeviç, *Kazakh-English Dictionary,* The Hague 1966.

Karakalpak Alfabeti

А а	а	а	Қ қ	қ	қ	Ф ф	ф	f
Ә ә	ә	е	Л л	л	l	Х х	х	h
Б б	б	b	М м	м	m	Х х	х	h
В в	в	v	Н н	н	n	Ц ц	ц	ts
Г г	г	g	Ң ң	ң	ñ	Ч ч	ч	ç
Ғ ғ	ғ	ğ	О о	о	o	Ш ш	ш	ş
Д д	д	d	Ө ө	ө	ö	Щ щ	щ	şç
Е е	е	ye,e	П п	п	p	Ъ ъ	ъ	'
Ё ё	ё	yo	Р р	р	r	Ы ы	ы	i
Ж ж	ж	c,j	С с	с	s	Ь ь	ь	'
З з	з	z	Т т	т	t	Э э	э	e
И и	и	i,iy	У у	у	u	Ю ю	ю	yu
Й й	й	y	Ү ү	ү	ü	Я я	я	ya
К к	к	k	Ү ү	ү	v,w			

6.9.4. Nogayca

Nogaylar etnik bakımdan, Kazaklar gibi, Altın Ordu birliği içinde olmuş, Türk-Moğol karışımı bir halktır. Nogayların bü-

yük çoğunluğu Kuzey Kafkasya'da Stavropol bölgesinde ve Karay-Çerkes özerk bölgesinde yaşar. Bu bölgeler dışında, Astrahan bölgesiyle Dağıstan Özerk Cumhuriyetinde ve Türkiye'de de küçük Nogay toplulukları bulunur. Eski SSCB'de yaşayan Nogayların toplam sayısı 1989 sayımına göre 75,564 kadardır.

СОЪЗ БАСЫ

Колыңыздагы Ногайша-орысша соъзлик мундай обьемдагы соъзликтин туъузувде энъ биринши куллык болады. Ногай тили бойынша соълеге дейим шыккан лексикографический куллыклар: А. Ш. Джанибековтын терминологический соъзликлери¹, Н. А. Баскаковтын² кыскаша ногайша-орысша глоссарийи эм Орысша-ногайша соъзлик³. Бу соъзликлердинъ бир кесеги тар специализированный, баскасы—коъширилув соъзлиги болганнан себеп, олар ногай лексикасын тийисинше толы кепте коърсетип болмаганлары белгили. Соълеги Ногайша-орысша соъзлик ногай тилининъ баъри болган байлыгын йыйып алды деп айтып болмасак та, ол ногай лексикадынъ ийги кесегин оъзине киргисткен.

Kolınızdağı Nogayşa-Orısşa sözlük munday ob'yemdağı sözlükti tüzüvde eñ birinşi kullık boladı. Nogay tili boyınşa sölege deyim şıkkан лексикографический кullıklar: А. Ş. Djanibekov'tıñ terminologıçeskiy sözlikleri, N. A. Baskakov'tıñ kısqaşa Nogayşa-Orısşa glossariyi em Orısşa-Nogayşa sözlük. Bu sözlüklerdiñ bir kesegi tar spetsializirovannıy, baskası-köşirilüv sözligi bolgannan sebep, olar Nogay leksikasın tiyisinşe tolı kepte körsetip bolmaganları belgili. Sölegi Nogayşa-Orısşa sözlük Nogay tiliniñ bări bolgan baylıgın yıyıp aldı dep aytıp bolmasak ta, ol Nogay leksikadiñ iygi kesegin özine kirgистken.*

*Çanibekov

Nogayca-Rusça sözlüğün önsözünden

Elinizdeki *Nogayca-Rusça Sözlük* bu çapta bir sözlüğü hazırlamakta ilk görevler arasında yer almaktadır. Nogay dili üzerine bugüne değin yapılan sözlük çalışmaları şunlardır: A. Ş. Canibekov'un terminoloji sözlükleri, N. A. Baskakov'un Nogayca-Rusça kısa sözcük listesi ve *Rusça-Nogayca Sözlük*'tür. Bu sözlüklerin bir bölümü dar alan sözlükleri, ötekiler ise çeviri sözlüğü olması dolayısıyla, bunların Nogaycanın sözvarlığını olması gerektiği gibi tam bir şekilde gösteremedikleri açıktır. Şu anki *Nogayca-Rusça Sözlük* Nogay dilinin zenginliğini tümüyle bir araya getirip koymasa da, bu sözlük Nogaycanın sözvarlığının önemli bir bölümünü içermektedir.

Sovyet Devriminden sonra yazı dili yapılan Nogayca Kazakçaya ve Karakalpakçaya çok yakındır. Nogaycanın başlıca seslik ve biçimlik özellikleri şunlardır:

1. Sözbaşı /y/ foneminin kendini koruması: ET *yapuk* > *yabık* “kapalı”, *yağlık* > *yawlık* “mendil”, *yakşı* > *yahşı* “iyi”, *yigit* “genç” vb.

2. /ş/ foneminin /s/ye değişmesi: ET *baş* > *bas*, ET *kış* > *kıs*, ET *kışi* > *kisi*, ET *yaş* > *yas* “genç”, AT *yāşıl* > *yasıl* “yeşil” vb.

3. /ç/ foneminin /ş/ye değişmesi: ET *çap-* > *şap-* “koşmak”, OT *çıkar-* > *şıgar-* “çıkarmak”, ET *saç* (> *çaç*) > *şaş* “saç”, ET *keç* > *keş* “akşam”, ET *oçak* > *oşak* “ocak” vb.

4. Arapça ve Farsça alıntılardaki sözbaşı /c/nin, Başkurtçada olduğu gibi, /y/ye değişmesi: *cawāb* > *yawap* “cevap”, *cān* > *yan* “can”, *cennet* > *yennet*, *cum'a* > *yuma* “cuma”, *cōmart* > *yumart* “cömert” vb.

5. Gelecek zamanın -*ayakl-eyek* eki ile kurulması: *barayakpan* “gideceğim”, *bereyeksin* “vereceksin”, *şabayak* “koşacak” vb.

Nogay Alfabeti

А а	а	а	Л л	л	l	Х х	х	h
Аь аь	аь	ä,e	М м	м	m	Ц ц	ц	ts
Б б	б	b	Н н	н	n	Ч ч	ч	ç
В в	в	v	Нь нь	нь	ŋ	Ш ш	ш	ş
Г г	г	g	О о	о	o	Щ щ	щ	şç
Д д	д	d	Оь оь	оь	ö	Ъ ъ	ъ	'
Е е	е	e, ye	П п	п	p	Ы ы	ы	ı
Ё ё	ё	yo	Р р	р	r	Ь ь	ь	'
Ж ж	ж	j	С с	с	s	Э э	э	e
З з	з	z	Т т	т	t	Ю ю	ю	yu
И и	и	i	У у	у	u	Я я	я	ya
Й й	й	y	Уь уь	уь	ü			
К к	к	k	Ф ф	ф	f			

BASKAKOV, Nikolay A., *Nogayskiy yazık i ego dialekti*, Moskva 1940.

—, *Nogaysko-russkiy slovar*’, Moskva 1963.

—, *Russko-nogayskiy slovar*’, Moskva 1956.

—, *Grammatika nogayskogo yazıkı*, Çerkessk 1973.

6.9.5. Kumukça

Kıpçak grubu Türk dillerinin *koş-* altgrubuna giren Kumukça başlıca Rusya Federasyonuna baēlı ve başkenti Mahaçkala olan Daēistan Özerk Cumhuriyetinde konuşulur. Kumukça konuşanların toplam sayısı, 1989 sayımına göre, 282,178’dir.

Kumukça Sovyet Devriminden sonra yazı dili olmuştur. Kumukça 1921-1928 yılları arasında Arap alfabesiyle, 1928-1938 yılları arasında da Latin asıllı bir alfabe ile yazılmıştır. 1938’den bu yana ise Kiril asıllı bir alfabe ile yazılmaktadır.

Kumukçanın üç diyalekti vardır: 1. Kuzey (Hasav-yurt) diyalekti; 2. Orta diyalekt (Buynak); 3. Güney (Haydak) diyalekti. Yazı dili Buynak diyalekti üzerine kurulmuştur.

Kumukçanın başlıca seslik özellikleri şunlardır:

1. Artdamaksıl /g/, bazen de /g/ ünsüzünün /w/ye deēiřmesi: ET ağır > awur, ET aēız > awuz, ET aēuz > uwuz “ilk süt”, ET aēriē > awruw “aēri”, ET arıē > aruw “güzel, iyi”, ET aytıē > aytuw “konuşma”, ET ketig > getüw “gidiş”, ET sebig > süyüw “sevgi” vb.

2. Öndamaksıl /g/ ünsüzünün /y/’ye deēiřmesi: beg > biy, ET eg- > iy-, ET egir- > iyir- “eēirmek”, ET kigür- > kiyir- “sokmak”, ET teg- > tiy-, ET tüē- > tüy- “dügümlemek”, ET ögren- > üyren-, ET ögret- > üyret-, ET ögür > üyür “sürü” vb.

3. Dudak ünsüzleri nedeniyle yuvarlaklaşma: ET aēımız > aw-zubuz, ET avçı > awçu, ET baē-ımız > bawubuz “baēımız”, ET kamuş > kamuş, OT birlen > bulan “ile”, ET yapış- > yabuş- vb.

4. Sözbaşı /k/ ünsüzünün kimi sözcüklerde /g/ye deēiřmesi: ET

keç- > *geç-*, ET *kêç* > *geç*, ET *kêçe* “akşam” > *geçe* “gece”, ET *kel-* > *gel-*, ET *kértü* > *gerti* “gerçek, doğru”, ET *kêt-* > *get-* “gitmek”, ET *kéter-* > *geter-* “geçirmek”, ET *kîşi* > *gîşi*, ET *kötür-* > *göter-* kaldırmak” vb.

5. Söz başında /e, è/ > /i/ değişmesi: ET *eder-* > *iyer-* “izlemek”, ET *eg-* > *iy-* “eğmek”, OT *edle-* > *iyle-* “(deri vb.) ıslatmak”, ET *eri-* > *iri-* vb.

6. Sözbaşı /y/ foneminin /ı, i ve u/ önünde bazı sözcüklerde /c/ye değişmesi: ET *yigren-* > *cirgen-*, ET *yu-* > *cuw-* “yıkamak”, ET *yığ-* > *cıy-* vb.

7. /p/ foneminin ünlülerarası durumda /b/ye değişmesi: ET *kapar-* > *kabar-*, ET *köpük* > *göbük*, ET *tapa* > *taba* “-a doğru”, ET *tapış-* > *tabış-* “buluşmak”, ET *töpö* > *töbe* “tepe”, vb.

8. Sözbaşı /k/ [k] ünsüzünün bazı sözcüklerde gırtlak sızıcısı /h/ya değişmesi: ET *konşı* > *honşu* “komşu”, ET *kum* > *hum*, ET *kurt* > *hurt* vb.

9. Çokluk eki *-lar/-ler*’deki sonses /r/nin ilgi-yükleme ve verme durumları eklerinden önce düşmesi: *giççiler* “küçükler”, *giççileni* “küçüklerin, küçükleri”, *ullular* “büyükler”, *ullulanı* “büyüklerin, büyükleri”, *balalar* “çocuklar”, *balalağa* “çocuklara”, *üyler* “evler”, *üylege* “evlere” vb.

10. Çift ünsüzle biten alıntı sözcüklerde sonda ünlü türemesi: *asl* > *aslu*, *fıkr* > *fıkru*, *ilm* > *ilmu*, *ism* > *ismu* vb.

ATA, Aysu, “Karaçay, Balkar ve Kumuk Türkçelerinin Karşılaştırmalı Ses Bilgisi”, *Türkoloji*, A. Ü. DTCF, 10, 1992: 227-269.

BAMMATOV, Z. Z., *Russko-kumıskiy slovar*, Moskva 1960.

—, *Kumıksko-russkiy slovar*, Moskva 1969.

DMİTRİYEV, N. K., *Grammatika kumıkskogo yazıkı*, Moskva-Leningrad 1940.

NÉMETH, Gyula, “Kumük és Balkár Szójegyzék”, *Keleti Szemle*, XII, 1-2, 1911: 91-153.

«ТЮЛКЮ-ТЮЛКЮ ТЮГЮ АЛТЫН»

Бир аюв, бир тюлкю, бир кябан, бир чагъан, бир бёрю, бир хораз болгъан. Булар жыйылып бирче ишлеп, бирче ашап яшаргъа къарар чыгъаргъанлар. Аюв буланы нарты бола, кябан къарты бола, бёрю гъавчусу бола, тавшан къойчусу бола, чагъан чавушу бола, хораз да молласы бола. Янгыз бир тюлкюге иш тапшүрулмай къала. Булар гъар ким оъз борчун кютюп яшап туралар. Бир гюн ашама зат да тапмай, ач да болуп тюлкю булагъа айта:

Kumuk Alfabeti

А а	<i>a</i> a	К к	<i>к</i> k	Уъ уъ	<i>уъ</i> ü
Б б	<i>б</i> b	Къ къ	<i>къ</i> қ	Ф ф	<i>ф</i> f
В в	<i>в</i> v	Л л	<i>л</i> l	Х х	<i>х</i> h
Г г	<i>г</i> g	М м	<i>м</i> m	Ц ц	<i>ц</i> ts
Гъ гъ	<i>гъ</i> ğ	Н н	<i>н</i> n	Ч ч	<i>ч</i> ç
Гь гь	<i>гь</i> h	Нг нг	<i>нг</i> ŋ	Ш ш	<i>ш</i> ş
Д д	<i>д</i> d	О о	<i>о</i> o	Щ щ	<i>щ</i> şç
Е е	<i>е</i> e, ye	Оъ оъ	<i>оъ</i> ö	Ъ ъ	<i>ъ</i> ' ,
Ё ё	<i>ё</i> ö, yo	П п	<i>п</i> p	Ы ы	<i>ы</i> i
Ж ж	<i>ж</i> j, c	Р р	<i>р</i> r	Ь ь	<i>ь</i> ' ,
З з	<i>з</i> z	С с	<i>с</i> s	Э э	<i>э</i> e
И и	<i>и</i> i	Т т	<i>т</i> t	Ю ю	<i>ю</i> yu, yü, ü
Й й	<i>й</i> y	У у	<i>у</i> u	Я я	<i>я</i> ya

*Tülkü-tülkü Tügü Altın**Tilki-Tilki Tüyü Altın*

*Bir ayuv, bir tülkü, bir kaban, bir
çağan, bir börü, bir horaz bolğan.
Bular cıyılıp birçe işlep, birçe aşap
yaşarğa karar çığarğanlar. Ayuv
bulanı nartı bola, kaban kartı bola,
börü havçusu bola, tavşan koyçusu
bola, çağan çavuşu bola, horaz da
mollası bola. Yangız bir tülküge iş
tapşurulmay qala. Bular har kim öz
borçun kütüp yaşap turalar. Bir gün
aşama zat da tapmay, aç da bolup
tülkü bulğa aytı:*

Bir ayı, bir tilki, bir yaban do-
muzı, bir çakal, bir kurt, bir de bir
horoz varmış. Bunlar bir araya gelip,
birlikte çalışıp, beraber yiyip yaşama-
ya karar vermişler. Ayı bunların
yiğidi, yaban domuzu yaşlısı, kurt
avcısı, tavşan çobanı, çakal çavuşu,
horoz da hocaları imiş. Yalnız tilkiye
bir iş verilmemişmiş. Bunların her
biri kendi işini görüp yaşıyorlarmış.
Bir gün yiyecek bir şey bulamayıp aç
kalınca tilki bunlara (şöyle) demiş:

Kumukça bir "fabl" (metin yanda)

6.9.6. Karaçayca-Balkarca

Karaçaylar ve Balkarlar diyalektleri birbirine çok yakın iki Türk halkıdır. Karaçaylar başlıca Karaçay-Çerkes Özerk Bölgesinde, Balkarlar da Kabardin-Balkar Özerk Cumhuriyetinde yaşarlar. Bu bölgeler dışında, Kırgızistan, Kazakistan ve Özbekistan Cumhuriyetlerinde de küçük Karaçay ve Balkar toplulukları vardır. 1989 sayımına göre Eski SSCB'de yaşayan Karaçayların toplam sayısı 156,140, Balkarların toplam sayısı ise 88,771'dir. Rusya dışında Türkiye'de de küçük Karaçay toplulukları vardır.

Karaçayca-Balkarca Sovyet Devriminden sonra yazı dili yapılmıştır. Karaçaylar ve Balkarlar 1920-1924 yılları arasında Arap alfabesini, 1924-1936 yılları arasında da Latin alfabesini kullanmışlardır. 1936'dan beri ise Karaçayca-Balkarca Kiril asıllı bir alfabe ile yazılmaktadır.

КИРИШ СЕЗ

1

Қарачай-малқар тил — эки қыуымға юлешинген бир миллетни тилиди. Қарачайлыла 1959 дж. 81 минг адам, малқарлыла уа — 42 минге джуукъ адам боладыла. Малқарлыла Север Кавказда Қабарты-Малқар Автоном Совет Социалист Республикада, қарачайлыла уа — Қарачай-Черкесск областда джашайдыла.

Қарачайлыланы бла малқарлыланы джашаб турған джерлерине кёре, кеслерини тюрлю-тюрлю атлары болганды. Сёз ююн, малқарлыланы барысыны да атлары «таулула» деб джюрютгенлей, ала кеслери джашагъан тау ауузланы атлары джюрютгендиле: холамлы, бызынгылы, чегемли, бахсанчы д. а. к.

Kiriş Söz

Önsöz

Қараçай-малқар тил — эки қыуымға юлешинген бир миллетни тилиди. Қараçайлыла 1959 с. 81 миң адам, малқарлыла уа — 42 миңе цуукъ адам болadıла. Малқарлыла Север Кавказда Қабарты-Малқар Автоном Совет Сотсиалист Республикада, қараçайлыла уа — Қараçай-Черкесск областда цаçайдıла.

Karaçay-Balkar dili iki kola ayrılan tek bir halkın dilidir. Karaçaylar 1959 yılı itibarıyla 81 000 kişi, Balkarlar da 42 000'e yakındırlar. Balkarlar Kuzey Kafkasya'da, Kabartay-Balkar Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde, Karaçaylar da Karaçay-Çerkes bölgesinde yaşarlar.

Қараçайлыла бла малқарлылауа цаçаб турған церлерине көре, кеслерини түрлю-түрлю атлары болганды. Сөз үчүн, малқарлылауа барысыны да атлары «таулула» деб цүрүтгенлей, ала кеслери цаçагъан тау ауузлауа атларын цүрүтгендиле: холамлы, бзынгылы, цегемли, бахсанчы ..

Karaçay ve Balkarların yaşadıkları yerlere göre kendilerinin türlü türlü adları vardır. Örneğin, Balkarların tümüne "tawlula (dağlılar)" denildiği gibi onlar kendilerini yaşadıkları dağların adları ile anarlar: Holamlı, Bızıngılı, Çegemli, Bahsançı (....)

Karaçayevoy-balkarsko-russkiy slovar" dan

Karaçay-Balkar diyalektleri başlıca üç gruba ayrılır: 1. Karaçay-Baksan-Çegem diyalekti (ç'leyen diyalekt: *çaç* "saç", *cer* "yer", *köçüb* "göçüp"); 2. Malkar (Balkar) diyalekti (*ts'*leyen diyalekt: *tsats* "saç", *dzerl'zer* "yer", *köçüf* "göçüp"); 3. Holamlı-Bızıngılı diyalekti (karışık diyalekt: *çaç/tsats*, *zerl'jerl'cer* "yer", *köçübl'köçüf*

“göçüp”). Yazı dili Karaçay-Baksan-Çegem diyalekti üzerine kurulmuştur.

МИНГИ ТАУ

Сен кёкге джете мийиксе
Ууакъ таулань ичинде.
Мияла кибик джылтырай
Къанга бузларынъ юсюнде.

Юсюнде барды акъ тонунъ,
Сен джай да къыш да киесе.
Кюн бузулуръа тебресе,
Боран этерге сюесе.

Кюн ариу, чууакъ турса да
Тохтамайды боранынъ
Къыш да, джай да эримейле
Юсюндеги бузларынъ.

Tüğan Curtubuznu üsünden Cırta

Mingi Tav

*Sen kökge cete miyikse
Uwaq tawlanı içinde.
Miyala kibik cıltıray
Kaşa buzların üstünde.*

*Üstünde bardı ak tonuñ,
Sen cay da kış da kiyese.
Kün buzulurğa tebrese,
Boran eterge süyese.*

*Kün ariw, çuwaq tursa da
Tohtamaydı boranın
Kış da, cay da erimeyle
• Üsündeги buzların*

Sen göge erişircesine
[yücesin
Küçük dağlar içinde
Cam gibi parıldıyor
Koca buzların üstünde

Üstünde var ak giysin
Yaz ve kış onu giyersin
Güneş kararmaya yüz tutsa
Fırtına çıkarmayı
[seversin.

Gün açık, sakın olsa da
Bir türlü durmaz fırtınan
Kışın da yazın da erimez
Üstündeki buzların.

Karaçayca-Balkarca
“Anayurt”u öven “Bengü Dağ (Elbruz)” adlı şiir

Karaçay-Balkar yazı dilinin başlıca seslik özellikleri şunlardır:

1. /ağ/ > /aw/ değişmesi: ET *tag* > *taw*, ET *yağ* > *caw*, ET *taguk* > *tawuk*, ET *yadağ* > *cayaw* “yaya” vb.

2. /ağı/ > /awu, aw/ değişmesi: ET *ağır* > *awur*, ET *ağız* > *awuz*, ET *yağı* > *caw* “düşman” vb.

3. /ağu/ > /uw, uwu/ değişmesi: ET *ağu* > *uw* “zehir”, ET *yağuk* > *cuwuk* “yakın” vb.

4. Sonda /ağu/ > /aw, ow/ değişmesi: ET *buzagu* > *buzow*, ET *kırağu* > *kıraw* vb.

5. Sonda /egü/ > /ew/ değişmesi: ET *bilegü* > *bilew*, ET *küdegü* > *küyew* (Blk. *kiyew*) vb.

6. /aw, awu/ > uwu değişmesi: ET *aw* > *uw*, ET *awçı* > *uwçu*, *awuç* > *uwuç*, ET *tawar* > *tuwar* vb.

7. /oğ, uğ, owl/ > /uw, u/ değişmesi: ET *boğ-* > *buw-*, ET *tuğ-* > *tuw-*, OT *kow-* > *kuw-*, ET *soğık* > *suwuk*, ET *buğday* < *buday*, ET *oğul* > *ul*, ET *oğrula-* > *urla-* “çalmak” vb.

8. /ög, üg, öw/ > /üw, ü/ değişmesi: ET *ögren-* > *üren-*, ET *ögret-* > *üret-* vb.

9. /ögü, ügü/ > /üyü/ değişmesi: ET *ögür* > *üyür* “aile”, *tügüm* > *tüyüm* vb.

10. Sözbaşı /y/ ünsüzünün /c/ye değişmesi: ET *yaşa-* > *çaşa-*, ET *yığ-* > *cıy-*, ET *yıl* > *cıl*, ET *yır* > *cır*, ET *yigit* > *cigit* vb.

11. Çokluk ekindeki /r/ foneminin düşmesi: *tawla* “dağlar”, *cigitle* “gençler” vb.

12. Bildirme eki /-Dİr/daki /r/ foneminin düşmesi: *aman-dı* “kötüdür”, *çaşdı-dı* “iyidir”, *curtu-du* “yurdudur” vb.

13. *-men/-man*, *-sen/-san* kişi eklerindeki /n/ foneminin düşmesi: *keleme* “geliyorum”, *tawluma* “dağlıyım” vb.

14. Gelecek zamanın *-lık/-lik*, *-nık/-nik*, *-rık/-rik* eki ile kurulması: *bar-lık-ma* “gideceğim”, *min-nik-me* “bineceğim”, *aşarık-sa* “yiyeceksin” vb.

ATA, Aysu, “Karaçay, Balkar ve Kumuk Türkçelerinin Karşılaştırmalı Ses Bilgisi”, *Türkoloji*, A. Ü. DTCF, 10, 1992: 227-269.

BASKAKOV, A. N., *Grammatika karaçeyevo-balkarskogo yazıka*, Nal'çık 1976.

GOÇIYAYEVA, S. A. ve H. İ. SUYUNÇEV, *Karaçayevo-balkarsko-russkiy slovar'*, Moskva 1989.

PRÖHLE, Wilhelm, “Karatschajisches Wörterverzeichnis”, *Keleti Szemle*, X, 1-2, 1909: 83-150.

—, “Balkarische Studien”, *Keleti Szemle*, XV, 1-3, 1914-1915: 165-276.

SUYUNÇEV, H. İ., İ. H. URUSBİYEV, *Russko-karaçayevo-balkarskiy slovar'*, Moskva 1965.

Karaçay Alfabeti

А а	а	а	К к	к	к	Х х	х	h
Б б	б	b	Къ къ	къ	қ	Ц ц	ц	ts
В в	в	v	Л л	л	l	Ф ф	ф	f
Г г	г	g	М м	м	m	Ч ч	ч	ç
Гъ гъ	гъ	ġ	Н н	н	n	Ш ш	ш	ş
Д д	д	d	Нъ Нъ*			Щ щ	щ	şç
Дж дж	дж	c	О о	о	o	Ъ ъ	ъ	'
Е е	е	e, ye	П п	п	p	Ы ы	ы	ı
Ё ё	ё	ö, yo	Р р	р	r	Ь ь	ь	'
Ж ж	ж	j	С с	с	s	Э э	э	e
З з	з	z	Т т	т	t	Ю ю	ю	ü, yu
И и	и	i	У у	у	u	Я я	я	ya
Й й	й	y	Ў ў	ў	w			

* Daha önceki alfabede, 1965'te yayımlanan sözlükte нг /ŋ/ şeklindedir.

6.9.7. Kırım Tatarcası

Kırım Tatarcası ikinci binyıl başlarından beri Kırım'da yaşayan Kıpçak (Tatar, Nogay) kökenli Tatarların diline verilen genel bir addır. Kırım Tatarcası aynı zamanda Kırımçak adı verilen Kırım yahudilerinin de dilidir. Romanya'da Köstence'nin kuzeyinde konuşulan Dobruca Nogaycası ile aynı kentin güneyinde konuşulan Dobruca Tatarcası da Kırım Tatarcası diyalektlerinden sayılır.

İkinci dünya savaşı sonlarına kadar Kırım'da 200,000 kadar Tatar yaşıyordu. Savaş sonunda bütün Kırım Tatarları Özbekistan'a sürgün edildiler ve uzun yıllar orada yaşadılar. Kırım Tatarlarının anayurtları Kırım'a dönmelerine ancak son yıllarda izin verilmiştir.

Kırım Tatarcası karışık bir yazı dilidir ve gerçekte birbirinden oldukça farklı üç ayrı diyalekti kapsar: Kuzey diyalekti (Nogayca), Orta diyalekt (Tatarca) ve Güney diyalekti. Güney diyalekti gerçekte Tatarca değil, Türkçedir. Bu nedenle bu diyalekte Türkoloji literatüründe Kırım Osmanlıcası adı verilmiştir.

Kırım Tatarcası bir “manı”

Bileziğim bar benim

Bileğim tardır benim

Şu kuynumın içinde

Bir süygilim bar benim

Bileziğim var benim

Bileğim dardır benim

Şu koynumun içinde

Bir sevgilim var benim

Tapmacalar

Çağarahta kiyiz yuk

Çal tekede mıyız yuk

(Kük)

Bilmeceler

Bacada keçe yok

Boz tekede boynuz yok

(Gök)

Yağı tuğay bir bala

Hırhına cetmiy

Üliyi desen ölmüy

Tünyadan ketmiy

(Ay)

Yeni doğuyor bir çocuk

Kırkına varmıyor

Ölüyor desen ölmüyor

Dünyadan gitmiyor

(Ay)

Kuzey, Orta ve Güney Kırım diyalektleri şu özelliklerle birbirinden ayrılır:

1. Sözbashi /y/ Güneyde korunduğı halde Kuzeyde /c/ye değişir: *yol* ~ *col*; *yel* ~ *cel*; *yayaw* ~ *cayaw* “yaya”, *yığ-* ~ *cıy-*; *yoh* ~ *cok* “yok” vb.

2. Sözbashi /t/ Kuzeyde korunduğı halde Güneyde /d/ye değişir: *taw* ~ *dağ*, *tat* ~ *dat* “tad”, *tur-* ~ *dur-*, *tiş* ~ *diş*, *tüş-* ~ *düş-* vb.

3. Dudak uyumu Güneyde tam olarak, Orta diyalekte de ikinci heceye kadar korunduğı halde, Kuzeyde tümüyle kaybolmuştur:

G. *tuzluğ*, O. *tuzluk*, K. *tuzlık*; G. *çürüklük*, O. *çürüklik*, K.

çürüklük; G. *huruluş*, O. *kuruluş*, K. *quruluş*; G. *köylü*, O. *köylü*, K. *köyli* “köylü” vb.

Кириш сөз

Теклиф этильген лугъатнынъ ичине окъув рус тилинде алынып барылган Украин ССР-нинъ мектеплеринде къримтатар тилини огренмек ичюн чыктарылган дерсликлер лексикасы кирсетильген. Окъув текстлернинъ эксерияти эдебий къараргъа адаптирленмегени себебинден, къолунъыздаки лугъат оларнынъ норматив олмагъан графофонетикасыны акис эте, онынъ ичюн да норматив ола бильмей.

Язылышы тюрло-тюрло олгъан сөзлер къримтатар тилинде даа чокъ. Оларны “Ленин байрагъы” газетасындан, “Йылдыз” журналындан, нешрият чыктаргъан китаплардан алынган текстлерде корьмек мумкюн. Оларнынъ тильде пейда олгъанынынъ себеби недир? Мисаль ичюн “Ленин байрагъы” газетасыны алайыкъ. Эгер сиз газетанынъ 25 йыл ичинде чыккъан номерлерини козьден кечирсентиз, мында айны сөзлер йыл-йылдан дентьштирилип, чешит шекильде язылгъаныны корерсингиз. Меселя, араб, эсалет, вазкечмек, гъайип, гъаип, иляхри, итимал, сирьмек, узьре, умуми, флоты, чубар, джиэт, джиет, эппи ерлерине шимди арап, аселет, вазгечмек, гъайип, иляхре, ихтимал, сирмек, узьре, умумий, флоту, чубар, джеэт, эппейи язылып.

Kiriş söz

Önsöz

Teklif etilgen luġatnıñ içine okuw rus tilinde alınıp barılğan Ukrain SSR-niñ mekteplerinde kırım-tatar tilini öğrenmek için çıkarılğan derslikler leksikası kirsetilgen. Okuw tekstlerniñ ekseriyeti edebiy qararğa adaptirlenmegeni sebebinden, qolunızdaki luġat olarnıñ normativ olmağan grafofonetikasını akis ete, onıñ içün da normativ ola bilmey.

Sunulan sözlüğün içine Rus yazı dilinden alınmış ve Ukrayna SSC'nin okullarında Kırım Tatar dilini öğrenmek için yayımlanmış ders kitaplarındaki sözcükler dahil edilmiştir. Okuma parçalarının çoğunluğunun belli bir standarda uydurulamamış olmasından dolayı elinizdeki sözlük onların kuralcı olmayan sesçil yazımını yansıtmakta, o nedenle de kuralcı olmamaktadır.

Kırım Tatarcası sözlüğün “Giriş Sözü”nden

Kırım Tatarcası 1928'e kadar Arap alfabesiyle, 1928-1938 yılları arasında da Latin alfabesiyle yazılmıştır. 1938'den beri ise bu dil Kiril asıllı bir alfabe ile yazılmaktadır.

Karışık bir yazı dili görünümünde olan Kırım Tatarcasının başlıca seslik özellikleri şunlardır:

1. Sözbaşı /y/ ünsüzünün genellikle korunması fakat bazı sözcüklerde /c/ye değişmesi: *yañı* "yeni", *yardım*, *yıl*, *yer*, *yok*, fakat *caş* "genç", *cay* "yay", *curt* "yurt", *ciber* "göndermek" vb.

2. Arapça-Farsça ve Türkçe alıntılardaki /h/ ünsüzünün düşmesi: *ayat* "hayat", *araret* "hararet", *areket* "hareket", *al* "hal", *angi* "hangi", *azırla-* "hazırlamak", *er* "her", *ikaye* "hikaye", *oca* "hoca", *muim* "mühim" vb.

3. /ö/ ve /ü/ ünlülerinin yarı artsıllaşması: *böyle* "böyle", *közge* "göze", *büyük*, *bütün*, *köster-* "göstermek" vb.

4. Dudak uyumunun yokluğu ya da sınırlı olması: *bulunıp*, *coştırıcı*, *dörtünci*, *içün*, *külünçli* "gülünç", *köylülük* "köylülük", *kurıp* "kurup", *niçün*, *oldığı* "olduğu", *onıñ* "onun", *sonkı*, *yolımıznı*, *yüzümüz* vb.

5. Sözsonu /ığ/ ve /ig/ ses gruplarının /uw/ ve /üw/ değişmesi: *aluw* "alma", *baruw* "gitme", *berüw* "verme", *bitirüw* "bitirme", *etüw* "etme", *kelüw* "gelme" vb.

6. Vurgusuz orta hece ünlüsünün kendini koruması: *akılinda* "aklında", *çevirilip*, *episi* "hepsi", *yalıñız* vb.

7. Oğuzca ögelerin bulunması: *adım*, *dağ*, *degil*, *gece*, *kadın*, *ocak*, *oda*, *ol-* vb.

ASANOV, Ş. A., A. N. GARKAVETS, S. M. USEINOV, *Krımıatarsko-russkiy slovar'*, Kiyev 1988.

ÇENELİ, İlhan, *Kırım Tatarcasında Yapım Ekleri*, çev. Mustafa ARGUNŞAH, TDK, Ankara 1997.

HESCHE, Wolfram ve Hartwig SCHEINHARDT, "Eine krimtatarische Wörterliste", *Central Asiatic Journal*, XVIII, 4, 1974: 227-250.

JANKOWSKI, Henryk, *Gramatyka Języka Krymskotatarskiego*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 1992.

SAMOYLOVIÇ, A. N., *Opuť kratkoy krimsko-tatarsko grammatiki*, Petrograd 1916.

Kırım-Tatar Alfabeti

А а	а	а	Къ къ	къ	к	Ц ц	ц	ts
Б б	б	б	Л л	л	l	Ч ч	ч	ç
В в	в	v	М м	м	m	Дж дж	дж	c
Г г	г	g	Н н	н	n	Ш ш	ш	ş
Гъ гъ	гъ	ğ	Нъ нъ	нъ	ŋ	Щ щ	щ	şç
Д д	д	d	О о	о	o	Ъ ъ	ъ	'
Е е	е	e, ye	П п	п	p	Ы ы	ы	ı
Ё ё	ё	ö, yo	Р р	р	r	Ь ь	ь	'
Ж ж	ж	j	С с	с	s	Э э	э	e
З з	з	z	Т т	т	t	Ю ю	ю	ü, yu, yü
И и	и	i	У у	у	u	Я я	я	ya, â
Й й	й	y	Ф ф	ф	f			
К к	к	k	Х х	х	h			

6.9.8. Karayca (Karayimce)

Karaylar ya da Karaimler (*Karaim* sözcüğü İbrani dilinde “kutsal kitabı okuyan” anlamına gelen *Karay* sözcüğünün çoğul biçimidir) Hazarlar döneminde Museviliği kabul etmiş küçük bir Türk halkıdır. Karaylar, son zamanlara kadar küçük gruplar halinde Litvanya’da (Troki ve Peniewiez kentlerinde), Ukrayna’da (Lutsk ve Halicz kentlerinde) yaşamakta idiler. Vaktiyle Kırım yarımadasında Evpateria kenti yakınlarında da Karaim toplulukları vardı. Eski SSCB’de yaşayan Karayların toplam sayısı, 1959 sayımına göre, 5,900 idi. 1989 sayımında ise bu sayı 2,803 olarak verilmiştir.

KARAJ AWAZY

WACHTLYK KARAJ TILDE

JARYNKA CYHARDY ALEKSANDER MARDKOWICZ
LUCKADA„KARAJ AWAZY” (GŁOS KARAIMA). PIŚMO W JEZYKU KARAIMSKIM
WYDAWCA ALEKSANDER MARDKOWICZ.
LUCK JAGIELLOŃSKA 96.

Strona tytułowa czasopisma „Karaj Awazy” (Głos Karaima)

Karay Awazy
Waħtlık Karay Tilde
Tsıkmaħının besintsı yılı
Segizintsı Bitik

Karay Sesi
Çağdaş Karay Dilinde
Çıkmasının beşinci yılı
Sekizinci Kitap

1930'larda Polonya Karaylarının çıkardığı *Karay Awazy* dergisinin kapağı

Karaylar dillerini 1930'lu yıllara kadar İbrani, Latin ve Kiril alfabeleri ile yazmışlardır. Pek çoğu dini metinler (çeviriler) olan eski elyazmaları ise, doğal olarak, İbrani alfabesiyledir.

Karaycanın üç diyalekti vardı: Troki (Trakay), Haliç-Lutsk ve Kırım diyalektleri. Bunlardan Kırım Karaycası çok önce Kırım

Tatarcası tarafından sömürülmüştü. Troki ve Haliç-Lutsk diya-
lektlerinin de bugün Slav dillerince hemen tümüyle sömürülmüş
olduğu söylenebilir.

מחטבלודור נארטובצו דונייאני
ךאדסני שיכיר איטמי הר נוחטני:
אויאניפמן יוקומדן אומסונמן
השנחהסין סונטמן כירימן:
בוירונגונדן נארטילדי בר דוניא
טלמיריליר פרטילרי אטרא
איללוסיין כיפ קובטין קוטרמא:
יובונמן סובלר בילא ארינמא
כי "טקירדי דא אויגדים טינגליקטא:

*Mahtawludur yaratuvçu dünyāni,
da adamni; şikir etme har vahtni.
Oyanupmen yukumdan: umsunamen
hajgaḥasin, sawaḡatın köremen.
Buyruḡundan yaratıldı bar dünyā
telmererler pratları atıya
ullu sıyın, kip quwatın qotarma.
Yuwunamen suwlar bıla arınma,
ki yatqırdı da oyandım tınçlıkta.*

Övmelidir Dünyayı yaratana,
ve insanı; şükretmeli her vakit.
Uyanıp uykumdan umuyorum
lütfunu ve inayetini görüyorum.
Buyruḡunla yaratıldı bütün dünya:

özlerler her biri senin adınla:
yüce saygınlığını, büyük kuvvetini
[anlatmak için.
Yıkanırım sular ile arınmak için,
ki uyutur ve uyandırır [beni] huzurla.

Troki ve Haliç diyalektleri arasındaki başlıca farklar şunlardır:

1. /ö/ ve /ü/ ünlüleri Troki diyalektinde /ö, o/ ve /ü, u/ olarak korunur, Haliç diyalektinde ise sırasıyla /e/ ve /i/ ünlülerine değişir: T *k'ok* "mavi" = H *kek*, T *k'orkl'u* "güzel" = H *kerkli*, T *k'oz* "köz" = H *kez*, T *öç* = H. *ets* "öc", T *öpk'a* "akciğer" = H *epke*, T *öz* "kendisi" = H *ez*, T *t'ug'al* "tam, tamam" = H *tigel*, T *t'uv'ul* "değil" = H *tivil, kivil*; T *yur'ak, yür'ak* = H *yirek*, T *yuz* "yüz" = H *iz vb.*

2. /ş/ ünsüzü Troki diyalektinde korunur, Haliç diyalektinde ise, Kazakça ve Nogaycada olduğu gibi, /s/ye değişir: T *taş* = H *tas*, T *kişi* = H *kisi*, T *yaşırın* "gizlice" = H *yasırın*, T *ülüş* "pay, hisse" = H *ilis vb.*

İbranî Harfli Karay Alfabeti

א	ālef	elif ¹	ה	het	ח	mēm ⁵	צ	sāde	ש
ב	bet	b, v	ט	ṭet	ת	nun	נ	ṣāde ⁵	
ג	gimel	g, ɣ ²	י	yod	י/י, y ⁴	nun ⁵	ק	koṣ	ק
ד	dālet	d	כ	kaf	כ	sāmeh	ס	reṣ	ר
ה	he	g ³	ך	kaf ⁵	ע	‘ayin	ע, u	šin	ש
ו	vāv	v	ל	lāmed	ל	pē	פ	tāv	ט ³
ז	zayin	z	מ	mēm	מ	pē ⁵			

¹ a/ā, o/ō, i/i, ve ü’nün yazımında² ɣ’nin yazımında bazen nun ve gimel birlikte kullanılır.³ yabancı sözcüklerde⁴ ön ünlülerden, özellikle yuvarlak ünlülerden önce inceliği gösterir.⁵ sözsonu

3. /ç/ fonemi Troki diyalektinde korunur, Haliç diyalektinde ise ötümsüz katışık /ts/ ünsüzüne değişir: T üç = H its “3”, T çaç (< saç) = H tsats “saç”, T küç = H kits “güç” vb.

4. /c/ ünsüzü Troki diyalektinde korunur, Haliç diyalektinde ise ötümlü katışık /dz/ ünsüzüne değişir: T can = H dzan “can, yürek”, T cins = H dzins “cins”, T terece = H teredze “pencere” vb.

5. /e/ ünlüsü Haliç diyalektinde korunur; Troki diyalektinde ise önceki ve sonraki ünsüzleri önsülleştirerek /a/ya değişir: H ketse “gece” = T k’eç’a, H kerek “gerek” = T k’er’ak, H tere “yasa” = T t’or’a vb.

6. /ɲ/ > /n, y/ değişimi: /ɲ/ ünsüzü Haliç diyalektinde /n/ye, Troki diyalektinde ise /y/ye değişir: H atan = T atey “baban”, H barınız “gidiniz” = T bariyız, H mana “bana” = T maya, H sana = T saya vb.

7. Artdamaksıl /k/ ünsüzü Haliç diyalektinde birkaç sözcük dışında korunur, Troki diyalektinde ise sızıcı /h/ya değişir: H arık “yorgun” = T ariḥ, H aksak = T aḥsaḥ, H kasuk “kaşık” = T kaşuḥ, H yabuk “kapalı” = T yabuḥ, H yırak “uzak” = T yıraḥ vb.

8. Sözbaşı /ti/ ses grubu Troki diyalektinde korunduğu halde Haliç diyalektinde sık sık /ki/ye değişir: T *til* “dil” = H *kil*, T *tiş* “diş” = H *kis*, T *tiz* “diz” = H *kiz* vb.

Karaycanın en önemli özelliklerinden biri de sözdiziminin İbrani yazı dilinin etkisiyle bozulmuş olmasıdır: H. *bitigi karandasnın* “kardeşin mektubu”, T. *uturu tenriga* “Tanrı’ya karşı”, T. *yaptular terejeni artharı* “pencereyi yeniden kapadılar”, H. *azastırdılar asıkmakları bıla* “acele etmekle hataya düştüler”, H. *ta bardı ormanga otun alma* “ve odun almak için ormana gitti”, K. *da algışladı allarnı taırı* “ve Tanrı onları kutsadı” vb.

Karay Alfabeti

А а	а а	И и	и и	П п	п п	Ч ч	ч ч
Б б	б б	Й й	й й	Р р	р р	Ш ш	ш ш
В в	в в	К к	к к	С с	с с	Щ щ	щ щ
Г г	г г	Л л	л л	Т т	т т	Ъ ъ	ъ ъ
Д д	д д	М м	м м	У у	у у	Ы ы	ы ы
Е е	е е	Н н	н н	Ў ў	ў ў	Ь ь	ь ь
Ё ё	ё ё	Ң ң	ң ң	Ф ф	ф ф	Э э	э э
Ж ж	ж ж	О о	о о	Х х	х х	Ю ю	ю ю
З з	з з	Ө ө	ө ө	Ц ц	ц ц	Я я	я я

BASKAKOV, N. A., A. ZAJĄCZKOWSKI, S. M. SZAPSZAŁ, *Karaimsko-pols'kiy slovar*, Moskva 1974.

DUBIŃSKI, Aleksander, *Caraimica, Prace karaimoznawcze*, Warszawa 1994.

FIRKOVIČIUS, Mykolas, *Mieñ Karayče Ürianiam / Aš Mokausi Karaimiškai*, Vilnius 1996.

JANKOWSKI, Henryk, “A Bible Translation into the Northern Crimean Dialect of Karaim”, *Studia Orientalia*, 82, 1997: 1-84.

KOWALSKI, Tadeusz, *Karaimische Texte im Dialekt von Troki*. Kraków 1929.

MARDKOWICZ, Aleksander, *Karaj Sez-Bitigi*. Luck 1935.

6.10. *ayak/tağlık* grubu: zbekęe, Yeni Uygurca

6.10.1. zbekęe

Özbekler adlarını Altın Ordu emirlerinden Emir zbek'ten alan Türk, Moğol ve İranlı karışımı bir Türk halkıdır.

Özbeklerin büyük ęoęunluęu merkezi Taşkent olan Özbekistan Cumhuriyetinde yaşar. Özbekistan dışında Tacikistan (450,000), Kırgızistan (220,000), Kazakistan (140,000) ve Türkmenistan (125,000) Cumhuriyetlerinde de oldukęa kalabalık zbek toplulukları vardır. Eski SSCB'deki Özbeklerin toplam sayısı 1989 sayımına göre 16,686,244'tür. Bu sayıya Afganistan'da (1,390,000), Çin Halk Cumhuriyetinde (15,000) ve Türkiye'de yaşayan Özbekler de katıldığında zbekęe konuşanların toplam sayısı 19-20 milyonu bulur.

Modern zbekęe eski ağatay yazı dilinin bir devamıdır. Çağatay yazı dilinde zbekęe ögeler daha 18. yüzyıldan başlıyarak görünmeye başlamıştı. 1930'a kadar Arap alfabesiyle yazılan zbekęe 1930-1940 yılları arasında Latin alfabesiyle yazılmıştır. 1940'tan beri ise zbekęe Kiril asıllı yeni alfabe ile yazılmaktadır.

zbekęenin biręok diyalekti vardır. Bunlar başlıca dört grupta toplanabilir: 1. Harezmi-Kıpęak diyalektleri; 2. Kuzey zbek diyalekti, 3. Güney zbek diyalektleri, 4. Harezmi-Oğuz diyalektleri (a. İkan-Kara Bulak, b. Hive). zbekęenin Harezmi-Kıpęak diyalektleri geręekte Türk dillerinin Kıpęak grubuna, Harezmi-Oğuz diyalektleri de Trkmenceye aittir. Buna göre zbekęenin asıl diyalektleri 2 ve 3 sayılı Kuzey ve Güney diyalektleridir.

Güney zbek diyalektleri şu alt gruplara ayrılır: 1) İrancalaşmış diyalektler: a) Semerkand, Karşi, Katta-Kurgan, Buhara vb.; b) Taşkent, Ura-Tbe, Cizzah, Leninabad vb.; 2) Yarı-İrancalaşmış diyalektler: a) yerel ağızlar, b) Fergana zbekęesi: Fergana-Andican, Hokand; Namangan vb.

СЎЗ БОШИ

Ўзбек тилининг изоҳли Луғати ўзбек халқи тарихида биринчи марта нашр этилди. Луғат кенг ўқувчилар оmmasига — тилшунослар, ўрта ва олий мактаб ўқувчилари ва ўқитувчилари, ёзувчилар, журналистлар, газета ва нашриёт ходимлари ва ўзбек тилига қизиқувчи барча китобхонларга мўлжалланган.

1970 йилда мамлакатимизда ўтказилган аҳоли рўйхати маълумотларига кўра ўзбек тилида сўзлашувчилар сони 9,2 миллионни ташкил қилади. Шунинг ўзиёқ ўзбек тили изоҳли луғатининг қанчалик зарур эканлигини яққол кўрсатади. Бироқ, бу муҳим вазифани амалга ошириш учун зарур бўлган имкониятлар фақат сўнгги 20-30 йил мобайнида ўзбек тилшунослигида эришилган ва ўзбек лексикографиясини тилшуносликнинг тез ривожланиб бораётган мустақил соҳасига айлантирган улкан муваффақиятлари туфайли юзага келди.

Söz Baş

Ўзбек тилининг изаҳли Луғати ўзбек халқи тарихида биринчи мerte neşr etildi. Луғат кенг оқувчилар аммесиге — тилшунаслар, урта ва алий мектеб оқувчилари ve оқитувчилари, яъзувчилар, журналистлар, газета ve neşriyât hâdimlari ve ўзбек тилиге қизикувчи барча kitâbhânlarga mөлcellengen.

Önsöz

“Ўзбек Dilinin Açıklamalı Söz-lüğü” Ўзбек halkının tarihinde ilk kez yayımlanmaktadır. Sözlük geniş okuyucu kitlesine, dilbilimciler, orta ve yüksek okul öğrencileri ve öğretmenleri, yazarlar, gazeteciler, basın yayın çalışanları ve Ўзбек diline ilgi duyan bütün okuyuculara sunulur.

Ўзбек тилининг изаҳли луғати’nin “Ўнсöz”ünden

Ўзбек yazı dili 1929-1930 yıllarından 1937’ye kadar fonetik ve yazım bakımlarından ünlü uyumunun korunduğu Kuzey Ўзбек diyalektlerine, gramer ve söz hazinesi bakımlarından da Taşkent

ağzına dayanıyordu. 1937’de yılında Özbek yazı dilinde esaslı değişiklikler yapıldı. Yazı dili fonetik ve yazım bakımlarından İrancalaşmış Taşkent ağzına, gramer ve söz hazinesi bakımlarından da Fergana vadisi diyalektlerine dayandırıldı

Söz başı.

Takdim qilina turqan, naşisan
У. Әһмәдҗанов томонидан 1926— 7
йилларда тызил, әрәб графикасы билән
басмаға тајјарланған ушбу луғат,
Өзнәсрнің тапсыруы бойынча мәнһин
томоньидан асаслы рәвшәдә баһқатдан
ишленб, анча мьқдарда јәңи material
билән кәңәйтirilgeni halda, latin-gra-
fikasy билән 1929 јылынң баһыда—јақ
басмаға тајјарланған еди.

Луғатның бу қадір кеңигеи сь-
қуыаға, баһыса, мајданда тутунақлы
бир ымланьң жоқлығь сәвәв болды;
уны Ҷумһурийәт маһтабыда қағыр-
лағақ ымла конференциясы берувге
тегіш еди. (Бу конференция 1929 јы-
лынң мај аяда болып өтди).

Söz başı

Takdim qilina turqan, başlab Ü. Eh-
medcanov tomonidan 1926-7 yillarda tü-
zilib, ereb grafikasi bilen basmağa tayyar-
langan uşbu luğat, Özneşrniñ tapşıruvı
boyınça mēnim tomonımdan asası revşde
başqatdan işlenib, ança mıqdarda yeni
material bilen kēñeytirilgeni halda, latin
grafikasi bilen 1929 yılınıñ başıda—yaқ
basmağa tayyarlangan edi.

Önsöz

Takdim edilen, başlangıçta Ü. Ehmed-
canov tarafından 1926-27 yıllarında dü-
zenlenip Arap harfleriyle basıma hazır-
lanan işbu sözlük “Özneşr”in görevlen-
dirmesiyle benim redaksiyonum altında
esaslı bir şekilde yeni baştan çalışılıp,
epey bir miktarda yeni malzeme ile ge-
nişletilerek, Latin harfleri ile 1929 yılının
tam başında basıma hazırlanmış idi.

Özbekçenin Latin alfabesi ile yazıldığı döneme ait Özbekçe sözlüğün “önsöz” ünden

Bugünkü Özbek yazı dilinin başlıca seslik özellikleri şunlardır:

1. İlk hecedeki /ağ/ ses grubunun korunması: *tâğ* “dağ”, *bâğ* “bağ”, *sâğ* “sağ, esen”, *yâğ*- “yağmak” vb.

2. Çokheceli sözcüklerin sonundaki /ıg/ ve /ig/ ses gruplarının /ik/ ve /ik/ ses gruplarına değişmesi: ET *açıg* > *aççık* “acı”, ET *adıg* > *ayık* “ayı”, ET *sarıg* > *sarık* “sarı”, ET *taglıg* > *tâglik* “dağlı”, ET *bilig* > *bilik* “bilgi”, ET *ölüg* > *olık* “ölü”, ET *tirig* > *tirık* “canlı”.

3. /a/ ünlüsünün dudaksıllaşması (daha çok ilk hecede): ET *altı* < *älti*, ET *ala* > *äle*, ET *at* > *ât* “ad”, ET *ata* > *âte*, ET *ara* > *âre*, ET *adağ* > *âyâğ*, *bala* > *bâle*, ET *baş* > *bâş*, *barmağ* > *barmâğ*, *oyınçak* “oyuncak” vb.

4. /ı/ ünlüsünün, artdamaksıl /k/ ve /g/ komşuluğu dışında, /i/ye değişmesi: ET *altın* > *âldin* “önce”, ET *altun* > *âltin*, OT *aşur* > *âşir*-, *piçâk* “bıçak”, fakat *bâlık* [bâlık], *kız* [kız], *âğir* [âğır], *âğiz* [âğız], *ayğir* [aygır] vb.

5. /ö/ ve /ü/ ünlülerinin, öndamaksıl /k/ ve /g/ komşuluğu dışında, artsıllaşması: *kol* [köl] “göl”, *koz* [köz] “göz”, *kuç* [küç] “güç”, *mangu* [mengü] “ebedi”, fakat ET *böl*- > *bol*-, ET *öl*- > *ol*-, ET *ölüm* > *olim*, ET *tüş* > *tuş* “rüya”, ET *tüz*- > *tuz*- vb.

6. Damak ve dudak uyumlarının geniş ölçüde bozulması: *açımâk* “acımak, ekşimek”, *âte* “baba”, *bâle* “çocukluk”, *âre* “ara”, *bâgli* “bağlı”, *birâw* “biri, birisi”, *tagri* “doğru”, *piçâk* “bıçak” vb.; *boldirmâk* “oldurmak”, *boyin* “boyun”, *oyin* “oyun”, *buzilmâk* “bozulmak”, *suwsiz* “susuz”, *bolim* “bölüm”, *bukik* “bükük”, vb.

7. 3. kişi iyelik ekinden sonra beliren zamir /n/sinin düşmüş olması: *âre-si-den* “arasından”, *âte-si-ge* “babasına”, *bâğçe-si-de* “bahçesinde”, *toğri-si-de* “hakkında”, *uy-i-den* “evinden” vb.

8. İlk hecedeki kapalı /e/ ünlüsünün korunması, /e/ ünlüsünün de /è/ye değişmesi: *édi* > *ége* “sahip”, *él* “halk”, *êlt*- “iletmek”, *érte* “erken”, *bér*- “vermek”, *kêçe* “gece” vb.; *ek*- > *ék*-, *er* > *ér* “koca, erkek”, *eski* > *éski*, *et* > *ét*, *etek* > *étek*, *kél*- “gelmek”, *kerek* > *kérek* “gerek” vb.

AZIZOV, O., Z. Rizayeva, *Uzbeksko Russkiy slovar*, Taşkent 1989.

ÂBDURÂHMÂNOV, R., *Russko-uzbekskiy slovar*, Moskva 1954.

ÂHMÂDCANOV, Ümâr, Burhan İlyazov, *Özbekçâ-Ruşça Luğat*. Taşkent 1931.

BERDAK, Yusuf, Mehmet Mâhur TULUM, *Sözlük: Özbekistan Türkçesi-Türkiye Türkçesi / Türkçesi-Türkiye Özbekistan Türkçesi*, İstanbul 1994.

BOROVKOV, A. K., S. F. AKABIROV, Z. M. MAGRUFOV, A. T. HODJAHANOV, *Uzbeksko-russkiy slovar*, Moskva 1959.

Özbek Alfabeti

А а	а	а, е	Л л	л	l	Ч ч	ч	ç
Б б	б	b	М м	м	m	Ш ш	ш	ş
В в	в	v	Н н	н	n	Ъ ъ	ъ	'
Г г	г	g	О о	о	o, â	Ь ь	ь	,
Д д	д	d	П п	п	p	Э э	э	e, è
Е е	е	è, ye	Р р	р	r	Ю ю	ю	yu
Ё ё	ё	yâ; yo	С с	с	s	Я я	я	ya
Ж ж	ж	j	Т т	т	t	Ў ў	ў	o, ö
З з	з	z	У у	у	u, ü	Қ қ	қ	q
И и	и	i	Ф ф	ф	f	Ғ ғ	ғ	g
Й й	й	y	Х х	х	h	Ҳ ҳ	ҳ	h
К к	к	k	Ц ц	ц	ts			

FAZILOV, E., *Uzbek Tilining Tarihiy Morfologiyasi*, Taşkent 1965.

GABAIN, A. V., *Özbekische Grammatik*, Leipzig-Wien 1945.

JARRING, Gunnar, *The Uzbek Dialect of Qilich (Russian Turkestan)*, Lund 1937.

—, *Uzbek Texts from Afghan Turkestan with Glossary*, Lund-Leipzig 1938.

KEMÂL, Fahri, vd., *Hâzirgi Zamân Uzbek Tili*, Taşkent 1957.

KONONOV, A. N., *Grammatika sovremennogo uzbekskogo literaturnogo yazıka*, Leningrad 1960.

MAHMUT, Nizamettin, Ertuğrul YAMAN, *Türkçe-Özbekçe / Özbekçe-Türkçe Sözlük*, Taşkent 1993.

MA'RUF OV, Z. M., *Uzbek tilining izâhli lugati*, I-II, Taşkent 1981.

MİRZAYEV, M, vd., *Uzbek Tili*, Taşkent 1966.

ÖLMEZ, Zuhâl, "Özbekler ve Özbekçe", *Çağdaş Türk Dili*, Sayı 108, Şubat 1997: 24-32

RAUN, Alo, *Basic Course in Uzbek*, Bloomington 1969.

REŞETOV, V. V., *Uzbekskiy yazık, çast I, vvedeniye, fonetika*, Taşkent 1959.

REŞETOV, V. V., *Russko-uzbekskiy slovar'*, Taşkent 1972.

SJOBERG, Andrée F., *Uzbek Structural Grammar*. Bloomington 1963.

ŞAABDURĀHMĀNOV, Ş. Ş., *Özbek Halk Şewäläri Luğati*, Tâşkent 1971.

TURSUNOV, U, vd., *Hâzirgi uzbek ädäbiy tili, morfologiya, leksikologiya*, Taşkent 1965.

WATERSON, Natalie, *Uzbek-English Dictionary*, New York 1980.

6.10.2. Yeni Uygurca

Uygurlar, biri 8. yüzyıl ortalarında Moğolistan'da (745-840) öbürü de 9. yüzyıl ortalarında şimdiki ülkelerinde (850-1250) olmak üzere iki devlet kurmuş eski bir Türk halkının torunlarıdır. Uygurların büyük çoğunluğu bugün Çin Halk Cumhuriyetinin Uygur Özerk Bölgesinde (Sinkiang eyaletinde) yaşar. Çin'de yaşayan Uygurların toplam sayısı yaklaşık olarak 6 milyondur. Çin dışında Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan ve Türkmenistan Cumhuriyetlerinde de Uygur toplulukları vardır. Eski SSCB'de yaşayan Uygurların toplam sayısı 1989 sayımına göre 262,199 olarak verilmiştir.

Yeni Uygurca, Özbekçe gibi, eski Çağatay yazı dilinin bir devamıdır. Türkoloji literatüründe "Doğu Türkçesi" olarak da anılan Yeni Uygurcanın pek çok diyalekti vardır. Bunlar başlıca iki grupta toplanabilir: Güney diyalektleri, Kuzey diyalektleri.

Güney grubu şu diyalektlerden oluşur:

1. Kaşgar-Yarkent diyalekti, 2. Hotan-Keriya diyalekti, 3. Aksu ya da Maralbaşı-Karaşar diyalekti.

Kuzey diyalektleri Çin Türkistanının kuzey-doğu ve doğu bölgeleri ile Batı Türkistan'da konuşulur. Bu diyalektler şunlardır: 4. Kuça-Turfan-Hami diyalektleri (Çin'de), 5. Tarançi diyalekti (Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan'da).

Bunlardan başka asıl Uygur bölgesi dışında kalan şu diyalektler de vardır: 6. Lobnor diyalekti (Lobnor vahasında, Çarhalık ve Miran'da), 7. Hoton (Busurman "Müslüman") diyalekti (Batı Moğolistan'da Ubsu-Nur ve Çirgis-Nur gölleri arasında).

Ürümçi'de

1990'da

yayınlanmağa

başlanan Uyurca

sözlüğün ilk sayfası

تایپەن؟

ئايپام (توغرىسى: ئابايا) — ئايپايا.

ئايپامقى (توغرىسى: ئابايىقى) — ئايپايىقى.

ئايپايىقى سۇپ. بايىقىدىن سەل بۇرۇن،

ئىلگىرى يۈز بەرگەن، سادىر بولغان، كۆرۈل-

گەن: ئايپايىقى كېيىنكى يەنە دېگەن، ئەمدى بىر

ئاڭلاپ باقاي.

ئايخاز — ئايخازلار.

ئ I ① ئۇيغۇر ئېلىپبەسىنىڭ بىرىنچى

ھەرپى. ② شۇ ھەرپنىڭ نامى. ③ رەت جەھەتتە

بىرىنچى ئورۇندا تۇرىدىغان شەيىنى

بىلدۈرىدۇ: ئا. سىنىپ. • ئاۋۇ دا - يىللىق

ئا سىنىپا كىرىك.

ئ II يۈك. پېتىلارنىڭ ئاخىرىغا ئۇلىنىپ

تەكىتلەشنى بىلدۈرىدۇ: چاقىقراق بولۇڭىز.

تېز رەۋەق ماقىنىپا. - كېلىمەن دەمىز!!

Yeni Uyğur yazı dili Güney diyalektleri üzerine kurulmuştur.

Uyğurca Çin'de 1960'a kadar Arap alfabesiyle, bu tarihten sonra on yıl kadar süren Kültür Devrimi yıllarında da Latin asıllı yeni alfabe ile yazılmıştır. Kültür Devriminden sonra ise, 1983'ten beri Uyğurlar dillerini yine Arap alfabesiyle yazmaya başlamışlardır.

Latin Harfli Uyğur Alfabeti (Eski)

A a	a	a	M m	m	X x	x	ş
B b	b	b	N n	n	Y y	y	y
D d	d	d	O o	o	Z z	z	z
E e	e	è	P o	o	Ɔ ɔ	ɔ	ğ
F f	f	f	Q q	q	ç	Ң ң	h
G g	g	g	R r	r	r	Ƙ ƙ	ķ
H h	h	һ	S s	s	s	Ə ə	ə
I i	i	i	T t	t	t	Ө ө	ö
J j	j	c	U u	u	u	Ü ü	ü
K k	k	k	V v	v	v	Ʒ Ʒ	ž
L l	l	l	W w	w	w		j

كىرىش سۆز

«ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئىزاھلىق لۇغىتى» نىڭ تۈزۈلۈشى ئۇيغۇر تىل-يېزىق تارىخىدا تېخى تۇنجى قېتىملىق ئىش. مەزكۇر لۇغەتنى تۈزۈشتە، تىلشۇناسلار، ئالىي ۋە ئوتتۇرا دەرىجىلىك مەكتەپلەر ئوقۇتقۇچىلىرى، ئوقۇغۇچىلىرى، ئاخبارات، نەشرىيات خادىملىرى، يازغۇچى، شائىرلار ھەمدە بارلىق ئۇيغۇر تىلىغا قىزىققۇچى كىتابخانلارنىڭ ئېھتىياجىنى قاندۇرۇش ھەمدە ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنى قېلىپلاشتۇرۇش مەقسەت قىلىندى.

Kiriş Söz

Önsöz

«Uygur tilinin izahlik luğiti»ning tüzülüşi Uygur til-yezik tarihida tēhi tunci kētimlik iş. Mezkur lugetni tüzüşte, tilşunaşlar, aliy ve ottura dericilik mektepler okutkuçiliri, okuğuçiliri, aħbarat, neşriyat ħadimliri, yazguçi, şairlar hemde barlık Uygur tiliğa kizikkuçi kitabhanlarniñ ehtiyacini qanduruş hemde Uygur edebiy tilini kēliplaşturuş mekset kılindi.

“Uygur Dilinin Açıklamalı Sözlüğü”nün hazırlanması Uygur dil-yazı tarihinde daha ilk kez ele alınan bir iş. Anılan sözlüğün hazırlanışında dilbilimciler, yüksek ve orta dereceli okulların öğretmenleri, öğrencileri, basın yayın çalışanları, yazarlar, şairler ve Uygur diline ilgi duyan bütün okuyucuların ihtiyacını karşılamak ve Uygur edebi dilini standartlaştırmak amaçlandı.

1990'daki Uygurca sözlüğün “Önsöz”ünden bir bölüm

Eski SSCB'de konuşulan Uygurca ise 1930'a kadar Arap alfabesiyle, 1930-1947 yılları arasında da Latin alfabesiyle yazılmıştır. 1947'den bu yana ise Uygurca Kiril alfabesiyle yazılmaktadır.

Yeni Uygurcanın başlıca seslik özellikleri şunlardır:

1. İlk hecedeki /ağ/ ses grubu korunması: ağrı-, bağ, tağ, yağ-vb.

2. Çok heceli sözcüklerin sonundaki /ğ/ ve /g/ ünsüzlerinin /k/ ve /k/ye değişmesi: ET *taglıg* > *taglık* “dağlı”, ET *arığ* > *erik* “temiz”, ET *sarığ* > *serik* “sarı”, ET *bilig* > *bilik* “bilgi”, ET *ölüg* > *ölük*, ET *tirig* > *tirik* vb.

3. /i/ ünlüsünün, /k/ ve /g/ komşuluğu dışında, /i/ye değişmesi: ET *yıl* > *jil*, ET *yılan* > *jılan*, ET *yırac* > *jirac* “ırak” vb.

4. Zamir /n/sinin düşmesi: *ast-i-da* “altında”, *orn-i-ğa* “yerine”, *otturu-si-da* “ortasında”, *öy-i-ge* “evine”, *üst-i-din* “üstünden” vb.

5. Açık ilk hecedeki kapalı /e/ ünlüsü korunması: ET *édi* > *ége* “sahip”, ET *kéçe* “akşam, ET gece”, ET *kédin* > *kéyin* “sonra” vb.

6. Kapalı ilk hecedeki /è/ ünlüsünün /e/ye değişmesi: ET *bér-* > *ber-* “vermek”, ET *béş* > *beş* “5”, ET *érte* > *erte* “erken”, ET *ét-* > *et-*, ET *két-* > *ket-* “gitmek”, ET *yéti* > *yette* “7” vb.

7. Açık ilk hecedeki /e/ ünlüsü de /è/ye değişmesi: ET *etek* > *étek*, ET *esen* > *ésen*, ET *bezek* > *bézek*, ET *kerek* > *kérek*, ET *teri* > *tére* “deri” vb.

8. Gerileyici ünlü benzeşmeleri: *baş+i* > *béşi* “(onun) başı”, *kaş+i* > *kéşi* “(onun) önü”, *nan+i* > *nèni* “(onun) ekmeği”, *yan+i* > *yèni* “(onun) yanı” vb.;

er+i > *éri* “kocası”, *et+i* > *éti*, *bel+i* > *béli* vb.; *açuk* > *oçuk* “açık”, *aruk* > *oruk* “yorgun”, *yaruk* > *yoruk* “ışık” vb.; *etük* > *ötük* “çizme”, *temür* > *tömür* vb.

9. Orta hecede ünlü daralması: *bala+lar* > *balilar* “çocuklar”, *bala+niñ* > *baliniñ* “çocuğun”, *parçala-* > *parçila-*, *sakal+iñ* > *saki-lin* “(senin) sakalın”, *uçraş-ıñ* > *uçruşuñ* “karşılaşma”, *jürek+im* > *jürügüm* “kalbim”, *sözle-gin* > *sözlügün* “konuşun!” vb.

10. Sözbaşında ve /i, u, ü/ önünde /y/ > /j/ değişmesi: *yawaş* > *juwaş* “uslu”, *yıgla-* > *jigla-* “ağlamak”, *yıl* > *jil*, *yılan* > *jılan*, *yırac* > *jirac* “ırak”, *yipek* > *jipek* “ipek”, *yu-* > *juy-* “yıkamak”, *yurt* > *jurt*, *yügür-* > *jügür-* “koşmak”, *yürek* > *jürek*, *yüt-* > *jüt-* “yitmek” vb.

KIRIX SÖZ

“Zhongguo—nuruğun milləttin tərkip tapқан, nahayiti көp ahaligə igə bir məmlikət.” Zhonghua millətlirining tarihini, Zhongguo hər millət həlki ortaq yaratқан. Xinjiang rayoni, tarihtin buyan məmli-kitimizdiki nuruğun kərindax millətlər topluxup olturaqlaxқан rayon. Bu kərindax millətlər uzun zamanlar muxu güzəl kəng ziminda əmgək kılıp, yaxap kəlgən. Ular nəqqə ming yillik uzun zamanlar məbəynidə, əzlüksiz həlde təjribə almxturup, bir-birigə təsir kərsitip, bir-birini ilgiri sürüp, Xinjiang rayoni wə wətinimiz tarihining tərəkkiyatiqə ortaq təhpə qoşқан.

Xinjiang rayonining məmlikitimizning baxқа kısımliri bilən bolқан siyasiy, iktisadiy wə mədini alakiliri əng kam digəndimu ikki ming yildin köprək tarihқа igə. Miladidin burunla dölitimizning Hən sulalisi Balqax kəlining xərki həm jənubidiki kəng rayonlarda məmuri organlarni təsis kılқан. 8- əsirdə dölitimizning Tang sulalisi dəwridiki məxhür xairi Li Bəy Balqax kəlining jənubidiki Suyap dəryasi buyiqa jaylaxқан Suyapta tuqulқан. Balqax kəlining xərkiy həm jənubiy rayonliridiki Jungoqlarlar dölitimiz Uyrat Mongoqullirining kəqmən kəbilisi idi. Qıng sulalisining Jungoqlar kəbilisini tincitқанliqi dölitimizning içki məsilisi.

KIRIŞ SÖZ

“Jonḡuo—nurgun millettin terkip tapқан, nahayiti көp ahalige ige bir memliket.” Jonḡua milletlirinin tarihini, Jonḡuo her millet həlki ortaq yaratқан. Şincian rayoni, tarihtin buyan memlikitimizdiki nurgun kərindaş milletler topluşup olturaqlaşқан rayon. Bu kərindaş milletler uzun zamanlar muşu güzəl kəng ziminda emgek kılıp, yaşap kelgen. Ular neççe min yillik uzun zamanlar məbəynide, əzlüksiz həlde tecribe almaşturup, bir-birige tesir kərsitip, bir-birini ilgiri sürüp, Şincian rayoni ve vetinimiz tarihini terekkiyatiqa ortaq təhpə qoşқан.

Şincian rayoninin memlikitimiznin başқа kısımliri bilen bolğan siyasiy, iktisadiy ve medini alakiliri ən kam digendimu ikki min yildin köprek tarihқа ige. Miladidin burunla dölitimiznin Hən sulalisi Balqax kəlinin şərki hem cənubidiki kəng rayonlarda memuri organlarni tesis kılğan. 8-esirde dölitimiznin Tan sulalisi devridiki məşhur şairi Li Bey Balqax kəlinin cənubidiki Suyap dəryasi buyiqa caylaşқан Suyapta tuğulğan. Balqax kəlinin şərkiy hem cənubiy rayonliridiki Cunḡarlar dölitimiz Uyrat Monḡullirinin köçmen kəbilisi idi. Çin sulalisinin Cunḡar kəbilisini tincitқанliqi dölitimiznin içki məsilisi.

NSZ

“Çin, birçok ulustan oluştan, son derece çok nüfusa sahip bir ÷lke.” Çin uluslarının tarihini, Çin(deki) bütün uluslar(ın) halkı ortak (olarak) yaratmış(tır). Sinkiang bölgesi, tarihten bu yana ÷lkemizdeki birçok kardeş uluslar(ın) bir araya gelip yerleştikleri (bir) bölge(dir). Bu kardeş uluslar uzun zamanlar işte bu güzel (ve) geniş yerde çalışıp yaşaya gelmişler(dir). Onlar binlerce yıllık uzun zamanlar içerisinde, ortak bir şekilde tecrübe alış-verişinde bulunup, birbirlerini etkileyip, birbirlerini ileri götürüp, Sinkiang bölgesi bölgesi ve vatanımız tarihinin ilerlemesine ortak katkıda bulunmuşlar(dır).

Sinkiang bölgesinin ÷lkemizin başka kısımları ile olan siyasi, iktisadi ve kültürel ilişkileri en az iki bin yıldan daha çok (bir) tarihe sahip(tir). Milâttan önce devletimizin Han sülalesi Balkaş gölünün doğusu ile güneyindeki geniş bölgelerde yönetim organları kurmuş(tur). 8’inci yüzyılda devletimizin Tang sülalesi dönemindeki ünlü şairi Li Bey, Balkaş gölünün güneyindeki Suyap ırmağı kıyısında kurulmuş Suyap’ta doğmuş(tur). Balkaş gölünün doğu ve güney bölgelerindeki Cungan’lar devletimiz Oyrat Moğollarının göçebe kabilesi idi. Çing sülalesinin Cungan kabilesini zararsız hale getirmiş olması devletimizin iç sorunu(dur).

Latin harflerinin kullanıldığı döneme ait Yeni Uygurca bir kitabın önsözünden

ERDAĞI, Binnur, “Uygurlar ve Yeni Uygurca”, *Çağdaş Türk Dili*, sayı: 119, Ocak 1998: 25-33.

Hänzuçe-Uygurçe Luğet, Şincian Halk Neşriyatı 1974.

HAMİT TMR, *Hazirki zaman uygur tili grammatikisi, (Morfologiya)*, Beijing 1987.

İVULLAYEVA, Z., *Uygur tili sinonimliriniñ luğiti*, Almuta 1997.

JARRING, Gunnar, *An Eastern Turki-English Dialect Dictionary*. Lund 1964.

MALOV, S. Ye., *Uygurskiy yazık (Hamiyskoye nareçiyeye)*, Moskva-Leningrad 1954.

—, *Lobnorskiy yazık*, Frunze 1956.

NADJIP, E. N., *Uygursko-russkiy slovar*’, Moskva 1968.

Arap Harfli Uyğur Alfabetesi

Başta	Ortada	Sonda	Yalın		Sonda	Ortada	Başta	Yalın	
ا	ا	ا	ا	a	ق	ق	ق	ق	q
ئ		ئ	ئ	e	ك	ك	ك	ك	k
ب	ب	ب	ب	b	گ	گ	گ	گ	g
پ	پ	پ	پ	p	ڭ	ڭ	ڭ	ڭ	ŋ
ت	ت	ت	ت	t	ل	ل	ل	ل	l
ج	ج	ج	ج	c	م	م	م	م	m
چ	چ	چ	چ	ç	ن	ن	ن	ن	n
خ	خ	خ	خ	h	ه	ه	ه	ه	h
د	د	د	د	d	و	و	ئو	ئو	o
ر	ر	ر	ر	r	و	و	ئو	ئو	u
ز	ز	ز	ز	z	و	ؤ	ئو	ئو	ö
ژ	ژ	ژ	ژ	j	و	ؤ	ئو	ئو	ü
س	س	س	س	s	ق	ق	ق	ق	v
ش	ش	ش	ش	ş	ې	ې	ې	ې	ê
غ	غ	غ	غ	ğ	ي	ي	ي	ي	i
ف	ف	ف	ف	f	ي	ي	ي	ي	y

ÖZTÜRK, Rıdvan, *Yeni Uyğur Türkçesi Grameri*, TDK, Ankara 1994.

ÖZTOPÇU, Kurtuluş, "Modern Uyğurca ile İlgili Açıklamalı Bir Kaynakça", *Türk Dilleri Araştırmaları* 1992, Ankara 1992: 155-170.

—, "Uyğurca'nın Yazı Dili Olarak Gelişmesi ve Uyğurca Sözlükler", *Türk Dilleri Araştırmaları*, 3, 1993: 167-174.

RAQUETTE, G., *English-Turki Dictionary Based on the Dialects of Kashgar and Yarkand*, Lund 1927.

SHAW, Robert B., *A Sketch of the Turki Language as Spoken in Eastern Turkistan (Kâshghar and Yarkand). Part II. Vocabulary, Turki-English*, Calcutta 1880.

SCHWARZ, Henry G., *An Uyghur-English Dictionary*, Washington 1992.

Uygurçe -Henzuçe Luget; Şincian Halk Neşriyatı 1982.

Uygur Tilinin İzahlık Luğiti I: A-P. Milletler Neşriyatı, Pekin, 1990; II: T-H. 1991; III: D-F, 1992; IV: K-L 1994.

6.11. *ayah /tağlı grubu: Salarca*

Trkologlarca Kıpçak-Türkmen (*tağlı*) grubuna sokulan (Samoyloviç) ya da Yeni Uygurcanın bir diyalekti sayılan (N. Poppe, K. H. Menges, O. Pritsak, K. Thomsen, N. Baskakov vb.) Salarca Türk dillerinin tasnifinde kullanılan *adağ /tağlığ* ölçütlerine göre başlı başına bir grup oluşturur. Çünkü ölçüt olarak kullanılan *tağlığ* sözcüğü bu dilde *tağlığ* ya da *tawlı /dağlı* değil, *tağlı* biçimindedir.

Salarlar Çin Halk Cumhuriyetinin Hsn-ha zerk Bölgesinde yaşarlar. Salarca konuşanların toplam sayısı yaklaşık 30,000'dir. Salarcanın birçok diyalekti vardır. Bu diyalektlerde Oğuz-Kıpçak gruplarına özgü özellikler bulunur.

Salarcanın başlıca seslik özellikleri şunlardır:

1. /ağ/ ses grubunun korunması: *ağrı-*, *bağla-/pağla-*, *tağ*, *yağ-* vb.

2. Çokheceli szcğlerin sonundaki /đ/ ve /g/ ünsüzlerinin düşmesi: ET *açığ* > *āci* "acı", ET *sarığ* > *sāri /sāri /sārē* "sarı", ET *uluğ* > *ullı /ullı /uli* "ulu", ET *kğlğ* > *kuşlı* "güçlü", ET *kıığ* > *kıı* "küçük" vb.

3. Asli uzun ünlülerin kimi örneklerde korunması: *āci* "acı", *āıđ-* "acıkmak", *ōtin* "odun", *ōuđ* "ocak", *ptağ* "budak", *sāri* "sarı", *yānina* "yanına", vb.

4. Zamir /n/sinin korunması: *taşında* "dışında", *işında* "içinde", *yānina* "yanına", *ilinda* "nnde", *susıntēn* "suyundan" vb.

5. Uzun ünlülerden sonra gelen /t/ ve // ünsüzlerinin korunması: *ōtin* "odun", *ptağ* "budak", *totah /totāđ /totığ* "dudak", *āıđ-/āıđ-* "acıkmak", *ōıđ /ōuđ /oah* "ocak" vb.

6. Sözbaşı /t/ foneminin korunması: *tağ*, *toğos* "9", *tēmur* "demir", *tēřđ /tēřuđ* "delik", *tve* "deve" vb.

Pir bōsır vumiş, ninsur vumiş. Anı kız' işki vumiş. Pir kızine bar gufuga viymiş. Nene pir kızine yoh kuhuga viymiş. Bar gufune tanjeñ e'miş. Yoh gufune tanjeñ e'mimiş. Yoh gūfū kilenmiş. Bar gufuga sūt'ça viymiş, pilmañ viymiş. Yoh kufuga yucica viymiş, arun köten viymiş.

Mune viy kutane yoh kufu yiriginta teyšın sağınmış.

Bar gufune suguda yatırmış. Ruzuni pula biymiş, tonzu yorganne öt'ip piymiş, ciceh yatuhne koy biymiş.

Yaşlı bir karı-koca varmış. Onların iki kızı varmış. Kızlarının birini zengin kocaya vermişler. Öteki kızlarını da yoksul kocaya vermişler. Zengin damada izzet-ikramda bulunurlarmış. Yoksul damada iltifat etmezlermiş. Yoksul damat (bu duruma) üzülmüş. Zengin damada süt, çay, yağlı ekmek verirlermiş. Yoksul damada buğday çayı, yulaf lapası verirlermiş.

İşte bundan dolayı yoksul damat yüreğinde kin beslermiş.

Zengin damadı ocakbaşında yatırırlarmış. Altına minder serer, ipek yorgan örterler, çiçekli yastık yerleştirlermiş.

Salarca metin (Tenişev 1964'ten)

KAKUK, Zsuzsa, "Textes salars", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, XIII, 1-2, 1961: 95-117.

—, "Un vocabulaire salar", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, XIV, 2, 1962: 173-196.

—, "Sur la phonétique de la langue salare", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, XV, 1962: 161-172

POPPE, Nicholas, "Remarks on the Salar Language", *Harvard Journal of Asiatic Studies*, XVI, 3-4, 1953: 438-477.

POTANIN, G. N., "Sobraniye slov salarskago nareçiya (Собрание словъ саларскаго нарѣчія)", *Tangutsko-tibetskaya okraina Kitaya i tsentral'naya Mongoliya*, II, Sankt-Peterburg 1893: 426-434.

LIN LIANYUN, *Sala-Han, Han-Sala cihui. Zhōngguó Shaoshù Mǐnzú Yǔyán Xiliè Cidian Cóngshū*. Chéngdu: Sìchuān Mǐnzú Chūbanshè, 1992.

TENİŞEV, E. R., *Salarskiy yazık*, Moskva 1963.

—, *Salarskiye teksti*, Moskva 1964.

—, *Stroy salarskogo yazıka*, Moskva 1976.

6.12.1. Türkmençe

Türkmen adı ilk kez Kaşgarlı'nın sözlüğünde geçer. Kaşgarlı *Türkmen* adını *Oğuz* etnik adı ile eşanlamlı olarak kullanır.

Türkmençe başlı başına Oğuz grubu Türk dillerinin Doğu kolunu oluşturur. Batı kolunda ise Azeri, Türkçe ve Gagauz Türkçesi vardır.

Türkmençe bugün başlıca Türkmenistan Cumhuriyetinde konuşulur. Türkmenistan dışında Özbekistan, Karakalpakistan, Kazakistan ve Tacikistan Cumhuriyetleri ile Rusya Federasyonu'nun Stavropol bölgesinde de Türkmençe konuşan topluluklar vardır. Eski SSCB'deki Türkmenlerin toplam sayısı 1989 sayımına göre 2,718,297 olarak verilmiştir. Bu sayıya İran (590,000), Afganistan (330,000), Irak, Suriye (243,000) ve Türkiye'de (92,000) yaşayan Türkmenler de katıldığında Türkmençe konuşanların toplam sayısı yaklaşık olarak 4 milyonu bulur.

Türkmençe daha 18. yüzyılda yazı dili olmuştur. Bu yüzyılda yetişen ünlü Türkmen şairi Mahdumkulı şiirlerini, bilindiği gibi, kendi Türkmen diyalekti ile söylemiş ve yazmıştı. Ancak Türkmençenin yazı dili olarak gelişmesi Sovyet Devriminden sonra olmuştur. Türkmençe 1928'e kadar Arap alfabesiyle, 1928-1939 yılları arasında da Latin alfabesiyle yazılmıştır. 1939'dan beri de Kiril asıllı alfabe ile yazılmaktadır.

Türkmençenin birçok diyalekti vardır. Bunlar iki büyük grupta toplanabilir: 1. Teke, Sarık, Salır, Göklen, Yomud, Ersarı vb.; 2. Nohur, Anav, Eski, Suhri, Arabaşı, Kıraç, Çandır, Mukrı, Hatap, Bayat, Çeges vb. Bunlara Kuzey Kafkasya'da Stavropol bölgesinde konuşulan Truhmen diyalekti ile İran'da konuşulan Horasan Türkmençesini ve Özbekistan'ın Harezm bölgesinde konuşulan Harezm Oğuz diyalektlerini de katmak gerekir.

ЯРАШАР

Багларда барк уряр ал-яшыл гүллер,
Гүллер гүл дек гызларыма ярашар.
Деңизден өвүсйән мылайым еллер,
Еллер эпгек дүзлериме ярашар.

Гоңшына гатнасын гоңшы табаклар,
Азар чекип, елленмесин габаклар,
Ак гундагда, ак гуш ялы бәбеклер,
Ак гув ялы узларыма ярашар.

Гөкде булут ойнап, ягмыр яганда,
Шаглаг, ширин сөзлер болса даханда,
Ягшы зады гөрмек ягты жаханда
Сениң шахыр гөзлериңе ярашар.

Günümüz Türkmen şiirinden bir örnek:

YARAŞAR

*Bāglarda bārک uryār āl-yāşıl güller,
Güller gül dek gīzlarıma yaraşar.
Deñizden övüsyēn mılāyım yeller,
Yeller epgek düzlerime yaraşar.*

*Bahçelerde parlıyor al-yeşil güller,
Güller gül gibi (olan) kızlarıma
yakışır,*

*Denizden esen hafif yeller,
Yeller kurak ovalarıma yakışır.*

Türkmen Alfabeti (Kiril)

А а	а	а	Л л	л	l	Х х	х	h, ħ
Б б	б	b	М м	м	m	Ц ц	ц	ts
В в	в	v	Н н	н	n	Ч ч	ч	ç
Г г	г	g	Ң ң	ң	ŋ	Ш ш	ш	ş
Д д	д	d	О о	о	o	Щ щ	щ	şç
Е е	е	e, ye	Ө ө	ө	ö	Ъ ъ	ъ	'
Ё ё	ё	yo	П п	п	p	Ы ы	ы	ı
Ж ж	ж	g	Р р	р	r	Ь ь	ь	'
Жж	жж	c	С с	с	s	Ә ә	ә	ē, e
З з	з	z	Т т	т	t	Э э	э	e
И и	и	i	У у	у	u	Ю ю	ю	yu
Й й	й	y	Ү ү	ү	ü	Я я	я	ya
К к	к	k	Ф ф	ф	f			

Türkmencenin başlıca seslik özellikleri şunlardır:

1. Asli uzun ünlülerin sistemli olarak korunması: *āt* “ad”, *ēr*

“koca”, *gīz* “kız”, *īl* “halk”, *ōt* “ateş”, *dōrt* “4”, *ūç* “uc”, *güyç* “güç” < **kūç* vb.

2. Uzun kapalı /ē/ ünlüsünün /ī/ye değişmesi: *bīl* “bel” < **bēl*, *īl* “halk” < **ēl*, *īr* “erken” < **ēr*, *iy-* < **yē-* “yemek”, *diy-* < **tē-* “demek” vb.

3. Asli uzun ünlülerden sonra gelen /p, t, k, ç/ ünsüzlerinin iki ünlü arasında sırasıyla /b, d, ğ, g, c/ye değişmesi: *gāp*, *gābı* “kabı”; *ōt*, *ōdı* “ateşi”; *āk*, *āğı* “akı”; *gōk*, *gōger-* “göğermek”; *güyç*, *güyci* “gücü” vb.

تورغیل دیدیلر

Mahdumkulı Divanı'ndan

Turğıl Diytiler

برگچه یاتیردیم توینک بارینده
برقورت اطلای گیلیب تورغیل دیدیلر
خبر بیرمز سنکا فرست جاینده
شول یرده ازلربار کورکیل دیدیلر

*Bir gîce yattırdım tûniñ yârında
bir tōrt atlı gelip turğıl diytiler
Habar birmez saña fırsat câyında
şol yerde ėrler bār görgil diytiler.*

Kalk Dediler

نظریم یتیشکاج شول قورت مردانه
کونکادم جوشه گلدی باشیم کردانه
شول وقتده بارایدی ایکی دیوانه

*Bir gece yatıyordum gecenin ortasında
bir dōrt atlı gelip “kalk” dediler.
“Haber vermez sana fırsat yönünden
o yerde yiğitler var, gör” dediler.*

4. /z/ foneminin ötümlü dişlerarası /z/ye, /s/ foneminin de ötümsüz dişlerarası /s/ye değişmesi: *şāz* “saz”, *şız-* “sezmek”, *şöz*, *şuv* “su” vb.

5. Sözbaşı /k/ foneminin /g/ya değişmesi: AT **kāl-* > *gāl-* “kalmak”, AT **kīz* > *gīz*, ET *kork-* > *gork-*, ET *kuş* > *guş* vb.

6. Sözbaşı /t/ foneminin /d/ye değişmesi: AT **tāş* > *dāş* “taş”, AT **tīn-* > *dīn-* “soluk almak”, AT **tīş* > *dīş*, ET *toğuru* > *toğrı* > *doğrı*, AT **tōrt* > *dōrt*, AT **tūz* > *dūz*, AT **tūş* > *düyş* “rüya” vb.

7. Eylem kök ve gövdeleri sonundaki /ı, u/ ünlülerinin /a/ya, /i,

ü/ ünlülerinin de /e/ye değişmesi: ET *oķı-* > *oka-*, AT **bāyu-* > *bāya-* “zengin olmak”, ET *semri-* > *semre-* “semirmek”, ET *törü-* > *döre-* “meydana gelmek” vb.

8. Ad kök ve gövdeleri sonundaki yuvarlak /u/ ve /ü/ ünlülerinin /ı/ ve /i/ye değişmesi: ET *tolu* [tölu] > *döli* “dolu, dolmuş”, *tolu* > *dolı* “dolu”, ET *ķuduğ* > *guyı* “kuyu”, ET *uluğ* > *ulı*, ET *küçlüğ* [küçlüğ] > *güçli*, ET *ölüg* > *öli*, *sevgü* > *söygi* “sevgi” vb.

9. Söziçi /st/ ve /ts/ ünsüz çiftlerinin /ss/ye değişmesi: *arassā* “temiz” < F. *āreste*, *aşşırīn* “gizlice” < **astırīn*, *deşşān* “destan” < F. *destān*, *uşşāt* < F. *ustād* “üstat”, *yaşşık* < *yastuķ* “yastık”, *tuşşag* “tutuklu” < *tutsak*, *tüşşe* “tütsü” < *tütse*, *yaşşı* < *yatsıg* “yatsı” vb.

Türkmen Alfabesi (Latin)

A a	a	a	J j	j	c	R r	r	r
B b	b	b	J j	j	j	S s	s	s
C c	c	c	K k	k	k	Ş ş	ş	ş
Ç ç	ç	ç	L l	l	l	T t	t	t
D d	d	d	M m	m	m	U u	u	u
E e	e	è	N n	n	n	Ü ü	ü	ü
Ä ä	ä	e	Ñ ñ	ñ	ŋ	W w	w	v
F f	f	f	O o	o	o	Y y	y	ı
G g	g	g	Ö ö	ö	ö	Y y	y	y
H h	h	h	P p	p	p	Z z	z	z
İ i	i	i						

ALİYEV, A., K. BÖÖRIYEV, *Orısça-Türkmençe Sözlük*, Aşhabad 1929.

ARAZKULİYEV, S., S. ATANIYAZOV, R. BERDİYEV ve G. SAPAROVA, 1977:

Türkmen Diliniň Gıskaçı Dialektologik Sözlügi, Aşgabat.

YUSUF AZMUN, “Türkmen Halk Edebiyatı Hakkında”, *Reşid Rahmeti Arat İçin*, TKAE, Ankara 1966: 32-83.

BASKAKOV, N. A., B. A. KARRİYEV, M. Ya. HAMZAYEV, *Turkmensko-russkiy slovar'*, Moskva 1968.

- BASKAKOV, N. A., M. Ya. HAMZAYEV, B. ÇARIYAROV, *Grammatika turkmenskogo yazıka*, Aşhabad 1970, II: 1977
- BOZKURT, Memet Fuat, “Afganistan’da bir Türkmen Ağzı”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten* 1978-1979, 1981: 39-79.
- ÇARIYAROV, B., *Türkmen Dilinin Orfoepik Sözlüğü*, Aşgabat 1978.
- ve S. ALTAYEV, *Bolşoy russko-turkmenskiy slovar’*, I. Moskva 1986; II: 1987.
- ÇENELİ, İlhan, “Türkmen Türkçesi Sözlüğü”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten* 1982-1983, 1986: 29-84.
- HAMZAYEV, M. Ya., S. ALTAYEV, G. ATAYEV, G. AÇILOVA, V. MES-GUDOV, A. MERETGELDIYEV, *Türkmen Dilinin Sözlüğü*. Aşhabad 1962.
- HAMZAYEV, M. Ya., S. ALTAYEV, *Kratkiy russko-turkmenskiy slovar’*, Aşhabad 1968.
- HANSER, Oskar, *Turkmen Manual*. Wien 1977. (Türkçesi: Zühal Kargı ÖLMEZ, *Türkmence Elkitabı*, İstanbul 2003.)
- MESKUTOV, V, *Turkmensko-russkiy uçebniy slovar’*, Moskva 1988.
- TEKİN, Talat, M. ÖLMEZ, E. CEYLAN, Z. ÖLMEZ, S. EKER, *Türkmence-Türkçe Sözlük*, TDAD: 18, Ankara 1995.

6.12.2. Azeri

Azeriler 11. yüzyıl sonlarında İran’ı, Azerbaycan’ı, Doğu Anadolu’yu ve Kuzey Irak’ı fethedip buralara yerleşen Oğuzların torunlarıdır. Azerilerin ataları daha Selçuklular döneminde (12.-13. yüzyıllar) etnik ve kültürel bakımdan başlıca İranlılarla karışarak Eski Anadolu Türkçesinden oldukça farklı bir diyalekt oluşturmuşlardır. Azeri lehçesi ile oluşmuş ilk anonim halk edebiyatı ürünü Dede Korkut destanıdır. Bu diyalekt ile yazılmış ilk edebi ürünler de Hasanoğlu (ölümü 1261) adlı bir şairle Nesimi’nin (1369-1404) ve Sivas hakimi Kadı Burhaneddin’in (1345-1398) şiirleridir. Azerilerinin en ünlü şairleri ise Hatai mahlası ile yazan Şah İsmail (1485-1524) ve Irak’lı Fuzuli’dir (1498-1556).

Дилчилијин инкишафынын мүасир мәрхәләси дилчилик чоғрафијасы үсүлундан жениш истифада едилмәси илә характеризә олунур. Инди милли дилләрин диалектологи атласларынын тәртиби вә еләчә дә түрк дилләринин үмуми дилчилик-диалектологи атласынын јарадылмасы Совет түркологија елминин гаршысында дуран ән актуал проблемләрден биридир. Неч тәсадүфи дејил ки, сөн заманлар ССРИ-дә түрк дилләринин дилчилик чоғрафијасы үсүлу илә өјрәнилмәси саһәсиндә дә чох бөјүк ишләр көрүлүр. Демәк олар ки, һазырда бүтүн түркдилли республика вә вилајәт-ләрдә диалектологи атласларын тәртиби илә мәшғүл олурлар.

Dilçiliyin inkişafının müasir merhelesi dilçilik coğrafiyası üsullundan geniş istifadə edilməsi ilə xarakterizə olunur. İndi milli dillərin dialektoloji atlaslarının tertibi və ələcə də türk dillərinin ümumi dilçilik-dialektoloji atlasının yaradılması Sovet türkologiya elminin qarşısında duran ən aktual problemlərdən biridir. Həç təsadüf deyil ki, son zamanlar SSRİ-də türk dillərinin dilçilik coğrafiyası üsulu ilə öyrənilməsi sahəsində də çox böyük işlər görülür. Demək olar ki, hazırda bütün türkdilli respublika və vilayətlərdə dialektoloji atlasların tertibi ilə məşğul olurlar.

Dilçiliğin gelişmesinin çağdaş derecesi dilcilik alanının yöntemlerinden geniş ölçüde yararlanılması ile nitelenir. Şimdi ulusal dillerin lehçe atlaslarının düzenlenmesi ve böylece de Türk dillerinin genel dilcilik-lehçebilimi atlasının yaratılması Sovyet Türkoloji biliminin önünde duran en güncel sorunlardan biridir. Son zamanlarda SSCB'de Türk dillerinin dilcilik alanına ait yöntemlerle öğrenilmesi konusunda çok büyük ilerlemeler kaydedilmesi hiç de tesadüf değildir. Şu an bütün Türk dilli cumhuriyet ve bölgelerde lehçe atlaslarının düzenlenmesi ile uğraşılmaktadır.

Azərbaycan Dil Atlası'nın "Giriş" bölümünden

Azerilerin büyük çoğunluğu bugün başkenti Bakü olan Azer-

baycan Cumhuriyeti ile İran'da merkezi Tebriz olan Azerbaycan vilayetinde yaşamaktadır. Gürcistan ve Ermenistan Cumhuriyetlerinde de küçük Azeri toplulukları vardır. Eski SSCB'de yaşayan Azerilerin toplam sayısı 1989 sayımına göre 6,791,106'dır. İran Azerilerinin toplam sayısı ise yaklaşık 6,646,000 olarak verilmiştir. Bu sayıya Şiraz bölgesinde göçebe yaşamı sürdüren Kaşkaylarla Eynalluların dahil olup olmadığı bilinmiyor. Kuzey Irak'ta, Kerkük ve Erbil'de yaşayan ve kendilerine Türkmen diyen Azerilerin sayısı da yaklaşık 200,000'dir. Daha küçük bir Azeri topluluğu da Afganistan'da başlıca Kabil civarında yaşayan ve sayıları 45,000 kadar olan Afşarlardır. Doğu Anadolu'da, özellikle Kars ve Ardahan illerinde de oldukça kalabalık Azeri toplulukları vardır. Azerilerin toplam sayısının, böylece, kesin olmamakla birlikte, 14-15 milyon civarında olduğu söylenebilir.

Azeri diyalakti ile yazılmış ilk edebi ürünler 13. yüzyıl gibi oldukça eski bir tarihe gitmekle birlikte, modern Azeri yazı dilinin temellerinin 19. yüzyıl ortalarında dramaturg Mirza Fethali Ahundov'un komedileri (1850-1855) ve 1875'te yayımlanmaya başlayan *Ekinçi* gazetesinin çabaları ile atıldığı bir gerçektir.

Azeri Türkçesi 1927 yılına kadar Arap alfabesiyle, 1927-1939 yılları arasında da Latin alfabesiyle yazılmıştır. 1939 Mayıs'ından başlayarak da Kiril alfabesiyle yazılmaktadır.

Azeri Türkçesinin Azerbaycan'da başlıca dört diyalakt grubu vardır: 1. Doğu grubu (Kuba, Bakü, Şamahı, Muğan ve Lenkoran), 2. Batı grubu (Kazak, Gence, Karabağ diyalaktleri ile Ayrum ağzı), 3. Kuzey grubu (Nuha diyalakti), 4. Güney grubu (Nahçıvan, Ordubad, Tebriz diyalaktleri ile Yerevan ağzı). Azerbaycan dışındaki Azeri diyalaktleri ise Irak'ta konuşulan Kerkük ve Erbil diyalaktleri, İran'ın Şiraz bölgesinde konuşulan Kaşkay-Eynallu diyalaktleri ve Afganistan'da Kabil kenti civarında konuşulan Afşar diyalaktidir.

Azeri Alfabeti (Kiril)

А а	а	а	Ы ы	ы	ı	С с	с	s
Б б	б	b	Ј ј	ј	y	Т т	т	t
В в	в	v	К к	к	k	У у	у	u
Г г	г	g	К к	к	g	Ү ү	ү	ü
Ғ ғ	ғ	ğ	Л л	л	l	Ф ф	ф	f
Д д	д	d	М м	м	m	Х х	х	h
Е е	е	é	Н н	н	n	Һ һ	һ	h
Ә ә	ә	e	О о	о	o	Ч ч	ч	ç
Ж ж	ж	j	Ө ө	ө	ö	Ҹ Ҹ	Ҹ	c
З з	з	z	П п	п	p	Ш ш	ш	ş
И и	и	i	Р р	р	r			

Azeri Türkçesinin başlıca seslik özellikleri şunlardır:

1. Asli uzun ünlülerin kısalması: AT **kāl* > *gal*-, AT **kīz* > *gız*, AT **ēr* > *ér* “erken”, AT **bēr* > *vér*-, AT **ōt* > *od* “ateş”, AT **ōç* > *öc*, AT **yūt* > *ud* “yutmak”, AT **kūç* > *güc* vb.

2. Kapalı /è/ foneminin korunması: AT **ēl* > *él* “halk” (krş. *el* “el”), AT **ēr* > *ér* “erken” (krş. *er* “koca”), AT **ēs* > *êş*, AT **ēt* (krş. *et* “et”), AT **bēr* > *vér*-, AT **bēs* > *bêş*, AT **yēti* > *yèddi* “7” vb.

3. Asli uzun ünlülerden sonra gelen /p, t, k, ç/ ünsüzlerinin sırasıyla /b, d, ğ, y, c/ye değişmesi: AT **kāp* > *ğab* “kap”, AT **ōt* > *od* “ateş”, AT **āk* > *ağ* “beyaz”, AT **kōk* > *göy* “gök”, AT **kūç* > *güc* vb.

4. Kısa ünlülerden sonra gelen artdamaksıl /k/ foneminin /h/ya değişmesi: ET *aç* > *ağ* “akmak”, *bırak* > *burah* “bırakmak”, *çık* > *çih* “çıkmaq”, ET *ok* > *oh* “ok”, ET *bukağı* > *buğov* “bukağı”, ET *yokarı* > *yuğarı* “yukarı” vb.

5. Sözbaşı /t/ foneminin genellikle /d/ye değişmesi: ET **tağ* >

dan “tan”, AT **tāš* > *daş* “taş”, AT **tāt* > *dad* “tad”, ET *tırnağ* > *dırnağ* “tırnak”, ET *tut-* > *dut-*, AT **tūz* > *duz* vb.

صای : ۸۵-۲

تابستان ۱۳۷۱ یایی

İran Azerbaycanında Arap
harfleriyle yayımlanan
Varlık dergisinin kapağı

واریق

اون دؤردون یانساندا
تور کجه و فارسجا فرهنگي مجموعه
اون دؤردون نچو این

چینارده ساله
مجله فرهنگي فارسي و ترکی
سال چیناردهم

شماره امتیاز ۸۵۴۸
صاحب امتیاز و مدیر مسئول:
دکتر حواد همت

فصل : ۷۰۰۰

6. Sözbashi artdamaksıl /k/ foneminin /g/ya değişmesi: AT **kāl-* > *ğal-*, AT **kīz* > *ğız*, ET *korq-* > *ğorğ-*, AT **kūrt* > *ğurd* “kurt” vb.

7. Öndamaksıl /g/ foneminin her durumda /y/ye değişmesi: ET *yigirmi* > *iyirmi* “20”, ET *yigne* > *iyne* “iğne”, ET *eg-* > *ey-* “eğmek”, ET *teg-* > *dey-* “değmek” vb.

8. Çokheceli sözcüklerin sonundaki /k/ foneminin ötümlü artdamaksıl /g/ya değişmesi: AT **bālīk* > *balīg* “balık”, *barmak* > *barmağ* “parmak”, ET *konak* > *ğonağ* “konuk”, AT **ōçak* > *ocağ* “ocak”, AT **kūçak* > *ğucağ* “kucak” vb.

9. Sözbashi /y/ foneminin düşmesi (genellikle /ı/ ve /i/den önce): ET *yıp* > *ip*, ET *yıd* > *iy* “koku”, ET *yigit* > *igid* “genç”, ET *yılan* > *ilan*, *yıraq* > *irağ* “uzak”, *yışık* > *işığ* “ışık”, ET *yīnçe* > *ince* “ince”, ET *yultuz* > *ulduz* “yıldız”, AT **yūz* > *üz* “yüz, çehre”, ET *yürek* > *ürek* vb.

10. Sözbaşı /ɪ/ foneminin /i/ye değişmesi: ET *ıraq* > *irah* “ırak”, *ıslak* > *islağ*, *yışık* > *işig* vb.

11. Sözbaşı /b/ foneminin şu üç sözcükte /v/ye değişmesi: ET *bar-* > *var-*, AT **bār* > *var*, AT **bēr-* > *vēr-*

12. Geniz /ŋ/sinin normal /n/ye değişmesi: ET *soŋ* > *son*, ET *taŋ* > *dan* “tan”, ET *teŋiz* > *deniz*, ET *toŋuz* > *donuz* “domuz” vb.

Azeri Alfabesi (Latin)

A a	a	a	X x	x	h	P p	p	p
B b	b	b	I ı	ı	ı	R r	r	r
C c	c	c	İ i	i	i	S s	s	s
Ç ç	ç	ç	J j	j	g	Ş ş	ş	ş
D d	d	d	K k	k	k	T t	t	t
E e	e	è	Q q	q	ğ	U u	u	u
Ə ə	ə	e	L l	l	l	Ü ü	ü	ü
F f	f	f	M m	m	m	V v	v	v
G g	g	g	N n	n	n	Y y	y	y
Ğ ğ	ğ	ğ	O o	o	o	Z z	z	z
H h	h	h	Ö ö	ö	ö			

AĞUNDOV, Ehlman (derleyen), *Azerbaycan Halk Yazını Örnekleri*, Türk çevri-yazısına aktaran TEZCAN, Semih, TDK, Ankara 1978.

AĞUNDOV, R., *Russko-tyurkskiy slovar*, I, Baku 1928.

—, *Russko-tyurkskiy slovar*, II, Baku 1929.

Azerbaycanca-Farsca Sözlük. Tahran 1369, 1144 sayfa.

AZİZBEKOV, H. A., *Azerbaydjansko-russkiy slovar*, Baku 1965.

BOZKURT, Memet Fuat, “Kabil Avşar Ağzı”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten* 1977, 1977: 205-261.

HOUSEHOLDER Jr., Fred. W. ve Mansour LOTFI, *Basic Course in Azerbaijani*, Bloomington 1965.

HÜSEYNOV, H., *Russko-azerbaydjanskiy slovar*, I, Baku 1940; II: 1941; III: 1941, IV: 1943.

- İSLAMOV, M. İ., E. G. AĞAYEV, S. M. BEHBUDOV, T. M. EHMEDOV, N. H. MEMMEDOV, B. M. TAĞYEV, Z. E. HASIYEV, *Azerbaycan Dilinin Dialektoloji Atlası*, Bakı 1990.
- MEMMEDOV, İsmayıl ve Hesret HESENOV, *Azerbaycan Dilinin Sinonimler Lüğeti*, Bakı 1990.
- RÜSTEMOV, R. E., M. Ş. ŞİRELİYEV, *Azerbaycan Dilinin Dialektoloji Lüğeti*. Bakı 1964.
- ORUCOV, A. A., *Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti*, I, Bakı 1964; II: 1980; III: 1983; IV: 1987.
- ORUDJEV → ORUCOV
- ORUDJEV, A., *Russko-azerbaydjanskiy slovar'*, I, Bakı 1971; II: 1975; III: 1978.
- ORUDJEV, A. G., S. D. MELIKOV, A. A. EFENDİYEV, *Russko- Azerbaydjanskiy slovar*, I, Bakı 1956; II: 1959.
- ÖZTOPÇU, Kurtuluş, *Elementary Azerbaijani*. California / İstanbul 2000
- SÖNMÄZ, Işıq, *Untersuchungen zu den aserbajdschanischen Dialekten von Qaradağ, Muğan und Zäncan*, Pontus Verlag, Göttingen 1998.
- ŞİRELİYEV, M. Ş., E. V. SEVORTYAN, *Grammatika azerbaydjanskogo yazıka*, Bakı 1971.
- TUNA, Osman Nedim, "Ebi Verdi: İranda, Bir Türk Diyalekti", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten* 1984, 1987: 215-245.

6.12.3. Türkçe

Türkçe, bugün başlıca Türkiye Cumhuriyetinde yaşayan Türk halkının konuştuğu dildir. Bu dil, 11. yüzyıl sonlarına doğru Anadolu'yu fethedip önce Selçuklu devletini (11.-14. yy.) daha sonra da üç kıtaya yayılan Osmanlı İmparatorluğunu (1299-1920) kuran Oğuz Türklerinin dilidir. Türkler, özellikle imparatorluk döneminde, Anadolu ve Rumeli'deki Rum, Ermeni, Kürt, Arap, Fars, Laz, Çerkes, Arnavut, Boşnak vb. gibi türlü etnik gruplarla karışmışlardır.

Türkçe, Türkiye Cumhuriyeti dışında şu ülkelerde de konuşulur: Kıbrıs, Balkan ülkeleri (Yunanistan, Bulgaristan, Make

donya vb.), Rusya Federasyonu, Arap lkeleri (Suriye vb.), Avrupa lkeleri (Almanya vb.), Amerika Birleşik Devletleri, Avusturalya vb.

Türkiye Cumhuriyetinde ana dili Türkçe olanların toplam sayısı 50 milyon kadardır. Bu sayıya Türkiye dışındaki Türkler de katıldığında Türkçe konuşanların toplam sayısı yaklaşık 60 milyonu bulur.

2. IX. 1930

Millî his ile dil arasın-
daki bağ çok kuvvetlidir.
Dilin millî ve zengin
olması millî hissin in-
kişafında başlıca müessirdir.
Türk dili, dillerin en zengin-
lerindendir; yeter ki bu dil,
şuurla işlensin..

Ülkesini, yüksek istik-
lâlini korumasını bilen
Türk milleti, dilini de
yabancı diller boyunduru-
ğundan kurtarmalıdır.

Gazi M. Kemal

Türkiyede Latin
harflerinin
kabulünden iki yıl
sonra, 1930'da Gazi
Mustafa Kemal'in
Sadri Maksudi'nin
Türk Dili İçin adlı
kitabına kendi eliyle
yazdığı sunuş

Millî his ile dil arasındaki bağ çok kuvvetlidir. Dilin millî ve zengin olması millî hissin inkişafında başlıca müessirdir. Türk dili, dillerin en zenginlerindendir; yeter ki bu dil, şuurla işlensin.

Ülkesini ve yüksek istiklâlini korumasını bilen Türk milleti, dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır.

Anadolu'da Selçuklular döneminde (13. yüzyıl sonlarına doğru) yazı dili olan Türkçenin birçok diyalekti vardır. Bunlar başlıca iki grupta toplanır: Anadolu diyalektleri, Rumeli diyalektleri. Anadolu diyalektleri de kendi içinde başlıca şu altgruplara ayrılır: Karadeniz diyalektleri, Doğu Anadolu diyalektleri, Orta Anadolu diyalektleri, Batı Anadolu diyalektleri.

Türkçe 13. yüzyıldan 1928 yılına kadar Arap alfabesiyle yazılmıştır. 1928'den beri de Latin asıllı yeni alfabe ile yazılmaktadır.

Türkçenin başlıca seslik özellikleri şunlardır:

1. Asli uzun ünlülerin kısalması: AT **bār* > *var*, AT **kāl-* > *kal-*, AT **kīz* > *kız*, AT **kēç* > *geç*, AT **tīş* > *diş*, AT **ōtuŋ* > *odun*, AT **ōç* > *öç*, AT **kūç* > *güç* vb.

2. Asli uzun ünlülerden sonra gelen /p, t, ç, k/ ünsüzlerinin iki ünlü arasında sırasıyla /b, d, ğ, g, c/ye değişmesi: AT **kāpa* > *kaba*, AT **kēpe* > *gebe*, AT **āt* > *ad*, AT **tāt* > *tad*, AT **ōt* > *od* "ateş", AT **āçık-* > *acık-*, AT **kēçe* > *gece*, AT **kūçak* > *kucak*, AT **ākar-* > *ağar-*, AT **bākır-* > *bağır-*, AT **kōker-* > *göğer-* vb.

3. Geniz /ŋ/sinin normal /n/ye değişmesi: ET *bīŋ* > *bin*, *būŋal-* > *bunal-*, ET *ōŋ* > *ön*, ET *soŋ* > *son*, ET *taŋ* > *tan*, ET *teŋiz* > *deniz*, ET *yaŋı* > *yeni* vb.

4. Sözbaşı /t/ foneminin /d/ye değişmesi: ET *taş* > *dış*, AT **tē-* > *de-*, ET *tıl* > *dil*, ET *tīş* > *diş*, ET *tur-* > *dur-*, AT **tūş* > *düş* vb.

5. Sözbaşı /k/ foneminin /g/ye değişmesi: ET *kel-* > *gel-*, ET *kēçe* > *gece*, AT **kēt-* > *git-*, ET *kör-* > *gör-*, AT **kūz* > *güz* vb.

6. Sözbaşı /b/ foneminin şu üç sözcükte /v/ye değişmesi: ET *bar-* > *var-*, AT **bār* > *var*, AT **bēr-* > *ver-*

7. ET *bōl-* "olmak" eylemindeki sözbaşı /b/ foneminin düşmesi: *bōl-* > *ol-*

8. Yüklem bağlayıcısı görevindeki *ben* zamirinin *-ım/-im*, *-um/-üm* ve *biz* zamirinin *-ız/-iz*, *-uz/-üz* biçimlerine değişmesi: *-ben* > EAT *-ven* > *-vem* > *-em* > *-im*, *-biz* > *-vüz* > *-üz/-uz*, *-iz/-iz*

9. Çokheceli sözcüklerin sonundaki /p, t, ç, k/ ünsüzlerinin iki ünlü arasında /b, d, c, ğ/ye değışmesi: *çorap*, *çorab-ı*; *geçit*, *geçid-i*; *ağaç*, *ağac-ı*; *bıçak*, *bıçağ-ı*; *kürek*, *küreğ-i* vb.

BANGUOĞLU, Tahsin, *Türkçenin Grameri*, 1974 (Ankara 1986²).

DENY, Jean, *Grammaire, de langue turque, dialecte osmanli*, Paris 1921. [*Türk Dili Grameri*, Çev. : Ali Ulvi Elöve, İstanbul 1941-53]

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara ⁹1990.

ERGIN, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul 1980.

KORNFLIT, Jaklin, *Turkish*, London 1997.

Ş. SÂMÎ, *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul 1317-1318.

Türkçe Sözlük. TDK 1945 (→).

Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü I-XII. TDK, Ankara 1963-1982.

6.12.4. Gagauz Türkçesi

Türkçe konuşan Hristiyan Gagauzlar bugün başlıca Moldavya Cumhuriyetinin güney bölgesi ile Ukrayna Cumhuriyetinin Odesa bölgesinde yaşamaktadırlar. Eskiden Besarabya adı verilen bu bölgeye Gagauzlar 18. yüzyıl sonları ile 19. yüzyıl başlarında kuzeydoğu Bulgaristan'dan göç etmişlerdir.

Eski SSCB'de yaşayan Gagauzların toplam sayısı 1989 sayımına göre 197,164'tür. Moldavya dışında, Bulgaristan Cumhuriyetinde yaklaşık 5.000 kadar Gagauz yaşamaktadır. Kazakistan Cumhuriyeti ile Orta Asya'da da 1908-1914 yılları arasında Besarabya'dan buraya göçmüş küçük Gagaguz toplulukları vardır. Gagaguzların toplam sayısı, böylece, 200,000'i geçmektedir.

Hristiyan Gagauzlar adlarını büyük bir olasılıkla Selçuklu sultanı II. Keykavus'un adından alırlar. II. Keykavus 13. yüzyıl ortalarında Bizans İmparatoru Mihail Paleologus'un isteğİ üzerine Bizans'a yapılan Slav akınlarını durdurmak üzere Balkanlara Anadolu'dan birkaç bin kişilik bir kuvvet göndermişti. Keykavus'un

gönderdiği bu Selçukluların din değiştirerek Hristiyan oldukları, Keykavus adının da zamanla Gagauz biçimini aldığı sanılmaktadır. Slav ortamı içinde Hristiyanlığı kabul eden Gagauzlar zamanla Bulgar, Romen, Slav vb. gibi türlü etnik gruplarla karışmışlardır.

Sovyet Türkologları (Baskakov, Pokrovskaya vb.) “Gagauzca”yı “dil” saymışlardır. Doerfer’e ve başka Batılı Türkologlara göre ise “Gagauzca” Türkçenin Rumeli diyalektlerinden biridir.

1957 yılına kadar Gagauz Türkçesinin resmi bir alfabesi ve yazısı yoktu. Bu tarihte Moldavya SSC Yüksek Şura Başkanlığı Gagauz Türkçesi için bir alfabe düzenlemiştir. Kiril asıllı olan bu alfabede yalnız /ö/, /ü/ ve /e/ harfleri Latin (Alman) alfabesinden alınmıştır

БҮҮҚ ҚЫР

Масал гиби гелир,
ама масал дийлдір...

— Аннатсана, ба дәдү, ихтиар каушчу-пнетчи, бизим халқымызын о дерин гечмиш заманнары ичии неләр аклында тутәрсын. Нәндан биз чекилериз? Киммиш бизим деделермиш? Нәнда, нижә йашамышлар оннар?

— Ее, достларым, бизим халқымызын көк-сенселе-лери ескидән, пек ескидән чыкажәклар. Олә ескидән, ани унудуләр шансора да хич инанамарсыныз, ки не чок аслы ишләр олмушлар, дейжез, ики бин йылдан зесдә гери о чоктанкы Түрк-огузларда, ангылары пейда олмушларды ески Алтайын легендалы ерлериндә озаманнар. Масал гиби гележек, ама масал дийлдір... «Бир вакытлар вармыш... бир вакытлар йокмуш...». Бөлә чекедилер сансы бизим масаллар. Е, бән дә бөлә чекедейим, ама аслы гиби ишлери аннадайым.

Bk Kır

*Masal gibi gelir,
ama masal diyildir...*

—Annatsana, ba ded, ihtiya kauşçu-piyetçi, bizim halkımızın o derin geçmiş zamannarı için neler aklında tutersin. Nendan biz ekileriz? Kimmiş bizim dedelerimiz? Nenda, nice yaşımuşlar onnar?

— Ae, dostlarım, bizim halkımızın kök-senseleleri yeskiden, pek yeskiden ıkaceklar. le yeskiden, ani unuduler şansora da hiç inanamarsınız, ki ne çok aslı işler olmuşlar, deycez, iki bin yıldan zeyede geri o oktankı Türk-oguzlarda, angıları peyda olmuşlardı yeski Altayın legendalı yerlerinde o zamannar.

Büyük Bozkır

*Masal gibi gelir,
ama masal değildir...*

—Anlatsana, be dedi, ihtiya kemancı, bizim halkımızın o derin geçmiş zamanları için neler aklında tutarsın. Biz nereden geliriz? Kimmiş bizim dedelerimiz? Onlar nerede, ne kadar yaşımuşlar?

— Ee, dostlarım, bizim halkımızın kökü, silsilesi eskilerden, çok eskilerden çıkacaktır. Öyle eskiden ki onu unuturlar, bundan sonra da hiç inanamazsınız, ki ne çok gerçek işler olmuş, diyeceğiz, iki bin küsur yıl önce, o çok eski zamanlarda eski Altay'ın efsanevî yerlerinde ortaya çıkan Türk-Oğuzlarda.

Moldavya ve Ukrayna'da konuşulan Gagauz Türkçesinin iki diyalekti vardır: 1. Orta diyalekt ya da adırlung-Komrat diyalekti, 2. Güney ya da Vulkanest diyalekti. Yazı dili orta diyalekt üzerinedir.

Gagauz Türkçesinin başıca seslik özellikleri şunlardır:

1. Aslı uzun ünlüler bazı sözcüklerde korunmuştur: a "a", rı "yaban arısı", rt "ard", AT *br > bri "beri", AT *kr > gri "geri", AT *kr > kr "kar", AT *kz > kz "kaz", AT *kr > kr "kor", AT *tru > dru "doru", yrın "sabah", AT *yn > n "yn" vb.

2. Ödünçlemeler de dahil olmak üzere, sözbaşında /y/ türemesi: ET *ek-* > *yek-* “ekmek”, ET *él* > *yel* “yabancı”, *eri-* > *yeri-*, *ertesı* > *yertesı*, *emir* > *yemir* “emir, hepsi” > *episi* > *yepisi*, *hesap* > *esap* > *yesap*, *esir* > *yesir*, *ev* > *yev* “ev”, *iftira* > *yftıra*, *insan* > *yınsan*, *isla-* > *yısla-*, *ısın-* > *yısın-*, *üzüm* > *yüzüm* vb.

3. Ses gruplarının büzülmesi sonucu uzun ünlülerin oluşması: *ağız* > *āz*, *ağla-* > *āla-*, *agrı-* > *ār-*, *aşağı* > *aşā*, *bağcı* > *bācı* “bağcı”, *bahis* > *bās*, *begen-* > *bēn-*, *bögrek* > *būrek* “böbrek”, *böyük* > *būk*, *değil* > *dīl*, *değiş* > *dīş* “değişme”, *doğ-* > *dū-*, *dög-* > *dū-*, *gövde* > *gūde*, *göğüs* > *gūs*, *köy* > *kū*, *öğren-* > *ūren-*, *öğret-* > *ūret-*, *ögsüz* > *ūsüz* “öksüz”, *öğün-* > *ūn-*, *ögey* > *üve* “üvey” *sağır* > *sār*, *sağlık* > *sālık*, *soğuk* > *sūk*, *söğ-* > *sū-* “söğmek”, *söğüt* > *sūt*, *söyle-* > *sōle-*, *söyün-* > *sūn-*, *yoğurt* > *yūrt*, *yuğur-* > *yūr-* vb.

4. Sözbaşı /y/ foneminin düşmesi (genellikle /ü/ önünde): *yüğsek* > *ūsek*, *yüksük* > *ūsük*, *yük* > *ük*, *yūñ* > *ūn*, *yürek* > *ürek*, *yüz* > *üz* “yüz, çehre”, *yüz* > *üz* “100”, *yüz-* > *üz-*, *yüzük* > *üzük* vb.

5. Önses /h/ (bazen içses) ünsüzünün düşmesi: *hafta* > *afta*, *hakikat* > *akikat*, *hani* > *ani*, *haçan* > *açan* “ne zaman”, *hangı* > *angı* “hangi”, *hava* > *ava*, *anahtar* > *anatar*, *pahalı* > *pālı*, *sahib-i* > *sābi* “sahip” vb.

6. /a/ ve /u/ ünlüleri arasındaki /ğ/ ve /v/ ünsüzlerinin düşmesi: *avuç* > *auç*, *ağul* > *avul* > *aul*, *boğaz* > *buaz*, *soğan* > *suan*, *kavun* > *kaun*, *tavuk* > *tauk* vb.

7. /n/ > /nn/ benzeşmesi: *anla-* > *anna-*, *dinlen-* > *dinnen-*, *onlar* > *onnar*, *yanlış* > *yannış* vb.

Gagauz Türkçesinin en önemli özelliklerinden biri sözdiziminin Slav dillerinin etkisi ile bozulmuş olmasıdır: *pāsı bu fistanın* “bu giysinin fiyatı”, *yaprakları kiyadın* “kitabın yaprakları”, *dīl lēzım*

“lazım değil”, *lēzim lafedeyim* “konuşmam lazım”, *annader cenk için* “savaşı anlatıyor”, *uşak çek etti ālamā* “çocuk ağlamaya başladı”, *laflanmışlar gitmē* “gitmek için anlaşımlar”, *biz gördük, ani yavaş işlemekten var nice gēri kalalım* “Yavaş çalışınca nasıl geri kalacağımızı gördük”, *yoktu nice gitsinner* “gidemiyorlardı”, *tutunduk yeniye işe, neçinki yeskiycesine būn yok nasıl yaşamā* “Bugün eskisi gibi yaşamak mümkün olmadığı için yeniden işe girdik” vb. vb.

Gagauz Alfabeti

А а	а	а	К к	к	к	Х х	х	h
Ăă	ă	e	Л л	л	l	Ц ц	ц	ts
Б б	б	b	М м	м	m	Ч ч	ч	ç
В в	в	v	Н н	н	n	Ш ш	ш	ş
Г г	г	g	О о	о	o	Щ щ	щ	şç
Д д	д	d	Ӗӧ	ӧ	ö	Ъ ъ	ъ	'
Е е	е	e	П п	п	p	Ы ы	ы	ı
Ӗӧ	ӧ	yo	Р р	р	r	Ь ь	ь	'
Ж ж	ж	j	С с	с	s	Э э	э	e,ê
Ӗӧ	ӧ	c	Т т	т	t	Ю ю	ю	yu
З з	з	z	У у	у	u	Я я	я	ya
И и	и	i	Ў ў	ў	ü			
Й й	й	y	Ф ф	ф	f			

DMITRIYEV, Nikolay K., “Gagausische Lautlehre”, I-III, *Archiv Orientalni*, IV: 208-224, 349-362; V: 96-113, 1932.

GAYDARCI, G. A., Ye. K. KOLTSA, L. A. POKROVSKAYA, B. P. TUKAN, *Gagauzsko-russko-moldavskiy slovar'*, Moskva 1973. [*Gagauz Türkçesi-nin Sözlüğü*, çev. İsmail KAYNAK, A. Mecit DOĞRU, Ankara 1991]

ÖZKAN, Nevzat, *Gagavuz Türkçesi Grameri*, TDK, Ankara 1996.

POKROVSKAYA, L. A., *Grammatika gagauzskogo yazıka, Fonetika i morfologiya*, Moskva 1964.

GENEL BAŞVURU KAYNAKLARI

Aşağıda, Türk dilleri konusunda temel başvuru kaynaklarının kısa bir listesi ile bu kaynaklar hakkında kısa bilgiler yer almaktadır. Bu kaynakların dışında kimi özel konulara ait kaynakların adları sıralanmıştır.

ÇAĞATAY, Saadet, *Türk Lehçeleri Örnekleri, I: VIII. yüzyıldan XVIII. yüzyıla kadar yazı dili*, Ankara 1950 (370 s., 1977³). *Türk Lehçeleri Örnekleri, II: Yaşayan Ağız ve Lehçeler*, Ankara 1972. Hazırlanmış dönemi için Türkiye’de ilk olan bu değerli elkitabı bir çok yönden bugün de güncelliğini hala korumaktadır. Kitabın ilk cildi tarihî dönem Türk dillerine seçilen metinlerin tıpkıbasımları, yazıçevrimleri, sözlükleri ve ilgili dönemin kaynakçasıyla yer vermektedir. Dört ayrı bölüm başlığı altında İslamiyet öncesi, ilk İslamî eserler, Harezmi ve Çağatay Türkçesi ile Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlıca ele alınmıştır.

Günümüz Türk dillerini ele alan ikinci cilt ise beş ayrı bölümden oluşur. Her bölümde yer verilen dilin ve halkın kısa tarihi, kimi ses ve yapı özellikleri, bir kaç sayfa Latin harfleriyle metin ve metnin sözlüğüne yer verilmiştir. Çuvaşça, Yakutça, Halaçça ve Horasan Türkçesi bölümünü Semih Tezcan hazırlamıştır.

DENY, Jean, Kaare GRØNBECH, Helmuth SCHEEL, Zeki Velidi TOGAN (yay.), *Philologiae Turcicae Fundamenta*, I, Wiesbaden 1959, 814 s. + 1 harita. Tarihi Türk dillerinden günümüze değin her bir dilin ayrı ayrı yazılarla ele alındığı bir kitaptır. Her bölümde ilgili dilin kısa tarihi, metinleri, ses ve yapıbilgisi tanıtılmıştır. Ayrıca ilgili dile ilişkin kısa kaynakça ve metin parçasına da yer verilmiştir. Kitabın başında Türk dillerinin bir de tasnifi vardır.

DILAÇAR, A., *Türk Diline Genel Bir Bakış*, TDK, Ankara 1964, 270 s. Ural ve Altay dillerine kısa birer girişten sonra Türk dilleri ve bunu takiben de Oğuz Türkçesi ile bunun bir kolu olan Türkiye Türkçesi üzerinde durulur. Özetle kısa bir *Türk Dili Tarihi* diyebiliriz. Kitabın sonunda Türklerin tarih boyu kullandıkları alfabelerin birer tablosuyla geniş bir kaynakça yer alır.

JOHANSON, Lars, Éva Á. CSATÓ, *The Turkic Languages*, Routledge, London and New York, 1998, 474 s. *Fundamenta*'nın güncel ama daha kısa olarak yeniden hazırlanmış bir biçimi sayabiliriz. Türk dilleri üzerine en güncel bilgileri içeren derleme şu an için kullanılabilecek en kapsamlı, en yeni kitaptır. Makaleler geleneksel bakışla değil de, dilbilimci bakışıyla kaleme alınmıştır.

POPPE, Nicholas, *Introduction to Altaic Linguistics*. Wiesbaden 1965, 212 s. Kitabın ilk bölümü "Altay Dilleri" başlığı altında Moğol, Mançu-Tunguz, "Çuvaş-Türk" dilleri ve Koreceyi tek tek ele almaktadır. Her dilin ele alındığı maddede kısa tarihi, konuyla ilgili belli başlı çalışmalar verilmiştir. Kitapta ayrıca kimi ortak tablolar aracılığıyla eski ve yeni dillerin alfabeleri de yer alır. İkinci bölüm de "Altay Dilleri Araştırmaları Tarihi" başlığı altında söz konusu dillerin uzmanlarının kısa yaşamöykülerine yer verilir. Üçüncü bölüm "Altay Dilleri Kura-

mı”nı, dördüncü bölüm Altay dilleri arasında karşılıklı etkileşimleri, beşinci bölüm Altay dillerinin öteki dillerle etkileşimlerini, ilgilerini, altıncı bölüm Altay dillerinin öteki dillere etkilerini, yedinci bölüm Altay dillerinin belirleyici ses ve yapı özelliklerini, sekizinci bölüm ise bu dillerden seçilen örneklerle karşılaştırmalı bir sesbilgisini içermektedir. Kitabın Zeki Kaymaz’ca hazırlanan bir ęevirisi olup elinizdeki ęalıřma hazırlanırken henüz görülememiştir.

- A. RNA-TAS, *An Introduction to Turkology*, Szeged 1991, 170 s. Türkolojiye Giriş başlığını taşıyan kitap esas olarak Türklerin İslamiyetten önce kullandıkları kimi alfabeler ve yazım kuralları üzerinde durmaktadır. Kitapta özellikle ele alınan alfabelerle ilgili uzun bir de kaynakęa yer alır, kısaca değerlendirilişi için bak. M. ÖLMEZ, *TDA* 3, 1993: 322. s.

SINOR, Denis, *Introduction à l’tude de l’eurasie Centrale*, Wiesbaden 1963. 371 s. Eskięađdan günümüze Avrasya halklarının (Ural, Altay ve öteki eski Ortaasya halkları) dilleri, tarihleri üzerine yapılan ęalıřmaların açıklamalı kaynakęasıdır.

TKAE, *Türk Dünyası El Kitabı*, İkinci Cilt, Dil-Kültür-San’at, 2. baskı, Ankara 1992, 536 s. İlki 1976’da tek cilt olarak yayımlanan TDEK’in ikinci baskısı ç cilt olarak ęıkmıřtır. Kitabın birinci bölümü konumuzu ilgilendirmekte olup ilk baskıya göre bu bölümün tek bir farkı “Altay Dilleri Teorisi” bölümünde T. Tekin’in yazısı yerine O. N. Tuna’nın yazısının yer almasıdır. Kitabın “Türk Dili” başlıklı bu bölümünde Ural-Altay dilleri ve Altay dilleri konusu ile anahatlarıyla tarihi Türk dilleri, Türk dillerinin tasnifi ve günümüz Türk dilleri ele alınmaktadır.

Türk Dillerini

*Ana
Bulgarca

Tuna
Bulgarcası

Kuban
Bulgarcası

Volga
Bulgarcası

Kıpçakça

Çuvaşça

Halaçça

Yakutça

Altayca

Tatarca

Başk

Tuvaca

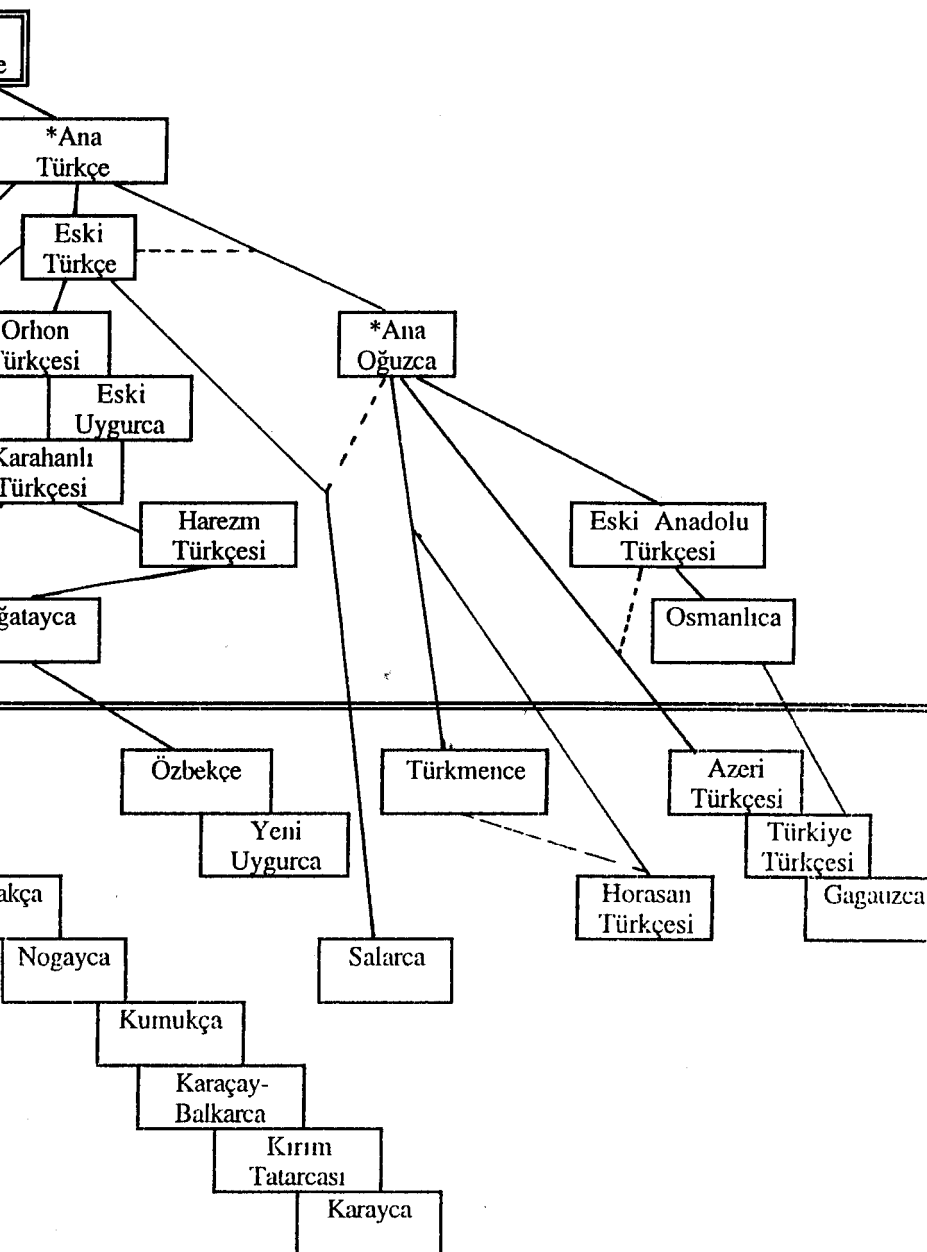
Kırgızca

Hakasça

Fu-yü
Kırgızcası

Sarı Uyгурca

Gelişim Şeması

Konuyla İlgili Kimi Başvuru Kaynakları

- BASKAKOV, N. A., *Vvedeniye v izuçeniye tyurkskih yazıkov*, Moskva 1962.
- BOZKURT, Fuat, *Türklerin Dili*. Ankara 2002³.
- ERCİLASUN, Ahmet B., *Örneklerle Bugünkü Türk Alfabeleri*, Kültür Bakanlığı yay. Ankara 1996⁵.
- GOLDEN, P. B., *An Introduction to the History of the Turkic Peoples*, Wiesbaden 1992.
- GRØNBECH, Kaare, *Der türkische Sprachbau*, Kopenhagen 1936. [*The Structure of the Turkic Languages*, çev. J. R. Krueger, Bloomington 1979; *Türkçenin Yapısı*, çev. M. Akalın, TDK, Ankara 1995]
- HAZAI, Gy., *Handbuch der türkischen Sprachwissenschaft*, Budapest 1990.
- KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi, *Türk Dili*, İstanbul 1972 (1984⁴).
- LI, Yong-Söng, *Türk Dillerinde Akrabalık Adları*. Ankara 1999.
- MENGES, K. H., *The Turkic Languages and Peoples*, Wiesbaden 1968, 1995².
- RAMSTEDT, G. J., *Einführung in die altaische Sprachwissenschaft, I: Lautlehre*, Helsinki 1957; *II: Formenlehre*, 1952; *III: Register*, 1966 (yay. P. AALTO).
- TEKİN, Talat, *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*, TDAD 13, Ankara 1995.
- , *Tarih Boyunca Türkçenin Yazımı*, TDAD 19, Ankara 1997.
- , *Türkoloji Eleştirileri*, Ankara 1997².

Temel Sözlükler

Sözlüklerle ilişkili ayrıntılı bilgi için *Kebikeç* dergisinde yer alan “Tarihî Türk Dillerinin Sözlükleri” (*Kebikeç*, 6, 1998: 109-245) ile “Günümüz Türk Dilleri ve Sözlükleri” (*Kebikeç*, 7-8, 1999: 44-154) adlı yazı dizileri ve kitabımızın ilgili bölümlerine bakılabilir.

TÜRK DİLLERİ İÇİN KAYNAK DERGİLER

Aşağıda, doğrudan Türk dillerine ait yazılara yer veren dergilerin yanı sıra, seyrek de olsa Türk dillerine ilişkin yazılara yer veren kimi Doğubilimleri, dil, edebiyat ve arkeoloji dergilerinin de listeleri verilmiştir. Şüphesiz bu listede bir hayli eksiklik vardır. Liste ulaşabildiğimiz kütüphanelere dayanmaktadır. Listede bir derginin ilk sayısı ile görülebilen son sayısı, son cildi belirtilmiştir. Yine derginin çıktığı ülke ve şehir, biliniyorsa derginin kısaltması listede yer almaktadır.

DOĞRUDAN TÜRK DİLLERİYLE İLGİLİ DERGİLER

Journal of Turkology: Yılda iki sayı ve tek cilt olarak yayımlanması düşünülen dergi bugüne değin iki cilt (dört sayı) olarak çıkmıştır. Dergide çoğunlukla eski ve yeni Türk dilleri üzerine filolojik çalışmalara yer verilmiştir. Macaristan, Szeged. 1.1: 1993, 1.2: 1993, 2.1: 1994, 2.2: 1994.

Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten: 1953'ten beri yılda, kimi zaman da bir kaç yılda bir cilt şeklinde Türk Dil Kurumu'nun yayın organı olarak çıkmaktadır. Bugüne değin 38 cilt çıkmıştır, derginin yayın yeri Ankara'dır. Derginin üzerinde kaçınıcı cilt olduğu değil de ait olduğu yıl yer alır. Ankara. **TDAY-B** ya da **TDAY-Belleten** [1]: 1953, [38]: 1995 (yayın yılı 1997).

Türk Dilleri Araştırmaları: Eski ve yeni Türk dilleri üzerine yazıların yer aldığı dergi yılda bir kez çıkmaktadır. Ankara. **TDA** [1]: 1991, 7: 1997.

Turkic Languages: Yılda iki sayı, bir cilt olarak yayımlanması düşünülen derginin henüz 1. sayısı çıkmıştır. 1. cildin 2. sayısı da büyük bir olasılıkla bu kitap baskıda iken çıkmış olacaktır. Almanya, Mainz ve Wiesbaden. 1.1: 1997.

TÜRK DİLLERİNE AĞIRLIKLIL OLARAK YER VEREN DERGİLER

Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae: Macaristan Bilimler Akademisinin doğubilimleri konularında yazılara yer verdiği yıllık yayın organıdır. Yılda tek cilt olarak çıkar. Uzun yıllar yılda bir-kaç fasikül, tek cilt olarak çıkmıştır. Son sayılarında ise yılda tek sayı, tek cilt olarak çıkmaktadır. Dergi her ne kadar doğubilimleri dergisi ise de Altayistik, özellikle de Türkolojiye ilişkin yazılar dergide önemli bir bölümü oluşturur. Macaristan, Budapeşte. **AOH** 1: 1951, 48: 1995.

Altorientalische Forschungen: Eski Demokratik Alman Cumhuriyeti, Bilimler Akademisi, Eski Tarih ve Arkeoloji Enstitüsü yayını olarak 1974'te yayımlanmaya başlanan dergi daha çok eski Mısır bilimi, Anadolu'daki çivi yazılı metinler ve İpekyolu'nun tarihi dilleri üzerine yapılan çalışmalara yer verir. Başlangıçta yılda tek cilt, tek sayı halinde çıkan dergi 10. ciltten sonra yılda iki sayı çıkmaya başlamıştır. Hemen her sayısında Eski Uygurca ve Uygurların dil-kültür alış verişi içinde bulunan İpekyolu halklarının tarihi, dili üzerine yazılar bulunur. Derginin son durumu, Demokratik Alman Cumhuriyeti'nin Federal Alman Cumhuriyeti ile birleşmesinden sonraki dönemi bilinmiyor. Demokratik Alman Cumhuriyeti, Berlin; Federal Alman Cumhuriyeti, Berlin. **AoF** 1: 1974, [18: 1991].

Central Asiatic Journal: Başlangıçta yılda bir kaç sayı, tek cilt olarak çıkan dergi uzun süredir yılda iki sayı bir cilt şeklinde çıkmaktadır. Ortaasya halklarının dili, dini ve tarihleriyle ilgili konuların ağırlıkta olduğu dergide Türkolojiyle, özellikle de Eski Türk dili ve Ortaasya Türk dilleriyle ilgili yazılar önemli bir yer tutmaktadır. Almanya, Wiesbaden. **CAJ** 1: 1955, 41: 1997.

Folia Orientalia: 1959'dan beri, yılda bir cilt olarak Kraków'da yayımlanmaktadır. Özellikle son sayılarında Türkoloji ile ilgili yazıların sayısı artmıştır. Başlangıçta Türkolojiyle ilgili olarak dergide Kıpçak dilleri üzerine yazılar yer almışsa da sonraki sayılar yerini Osmanlıcaya, günümüzde de çağdaş Türk dillerine, özellikle de Sibir grubu Türk dillerine bırakmıştır. Polonya, Kraków. **FO** 1: 1959, 33: 1997

Journal of Turkish Studies / Türklük Bilgisi Araştırmaları: Türk dili, edebiyatı ve tarihi konusunda yazıların yer aldığı dergi yılda bir sayı bir cilt olarak çıkmaktadır. Derginin yayın dili esas olarak Türkçedir. ABD, Harvard. **JTS = TUBA** 1: 1977, 21: 1997

Keleti Szemle / Revue Orientale: Macaristan Bilimler Akademisi, Kőrösi Csoma Topluluğu, Asya Komitesi'nin yayın organı olan dergi tam 31 yıl yayın yaşamında kalmıştır. Dergide Türkoloji ile ilgili konular ağırlık noktasını oluşturmuştur. Esas olarak yılda bir kez çıkan dergi kimi yıllar bir-kaç yıl bir arada çıkmıştır. Dergi bir kez de tıpkıbasım olarak ABD'de yayımlanmıştır. Derginin içinde yer alan yazıların dizini de yine ABD'de *An Analytical Index Including a Complete Index to Keleti Szemle* başlığıyla yayımlanmıştır. Macaristan, Budapeşte. **KSz** 1: 1900, 21: 1932.

Materialia Turcica: Kurucusu Hermann Váry, kuruluşu ise 1975 Bochum'dur. Konular genelde Türk dilleri, edebiyatları ve tarihidir. 17. cilde değin bir süre yayınına ara veren dergi, bu sayıdan itibaren yeni boyut ve biçimde Milan Adamović'in yönetiminde çıkmaktadır. Almanya, Göttingen. 1: 1975, 18: 1997.

Oriens, Milletlerarası Şark Tetkikleri Cemiyeti Mecmuası: Altbaşlığından da anlaşılacağı üzere doğubilimleri

konularına yer verilen bir dergidir. Dergide Türkolojiye ilişkin yazıların önemli bir yeri vardır. 1967’de ilk on ciltte yer alan yazıların dizini yayımlanmıştır. Hollanda, Leiden. **Oriens** 1: 1948, 34: 1994.

Sovetskaya Tyurkologiya: Eski SSCB döneminde SSCB Bilimler Akademisi ve Azerbaycan SSC Bilimler Akademisi’nin ortak yayını olarak çıkan dergi yılda bir cilt, altı fasikül olarak 1990’ların başına değin düzenli olarak çıkmıştır. Salt Türkoloji üzerine (dil, edebiyat, tarih, halkbilimi vb.) yazıların yer aldığı dergi 1990’lardan sonra düzensiz aralıklarla, *Türkologiya* adıyla çıkmaktadır. Azerbaycan, Bakü. **ST** 1: 1970, [*Türkologiya* 1990].

Studia Etymologica Cracovensia: Esas olarak hemen her dille ilgili kökenbilim yazılarının yer aldığı dergide daha ilk sayıdan itibaren Türk dillerini ele alan çalışmaların ağırlıkta olduğunu görürüz. Derginin 1997 sayısından itibaren o yıl içerisinde değişik çalışmalarda kökeni ele alınan Türk dillerine ait sözcüklerin bir listesine yer verilmektedir. Polonya, Kraków. **SEC** 1: 1996, 2: 1997.

Studia Orientalia: Ortaasya ve Sibirya halklarının dilleri, edebiyatları, etnoğrafyaları üzerine yazıların yer aldığı dergi “Societas Orientalis Fennica”nın yayın organıdır. Derginin kimi ciltleri müstakil konulara ayrılmıştır. Örneğin M. Räsänen’in “Türk Dillerinin Sesbilgisi Üzerine Malzemeler” ve “Türk Dillerinin Yapıbilgisi Üzerine Malzemeler” kitapları bu dizinin 15 ve 21. ciltleridir. Finlandiya, Helsinki. **StOr** 1: 1925, 70: 1993.

Studia Turcologica Cracoviensia: Kraków Jagiellonian Üniversitesi, Doğubilimleri Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünün girişimiyle çıkan dergi 1995 yılından beri çıkmaktadır.

Yılda bir sayı çıkan dergi kimi sayılarını kitap çalışmalarına ayırmaktadır, örneğin 3. cildinin öteki başlığı *The Formation Substantives in XVIIth Century Ottoman-Turkish* adını taşımaktadır (E. Siemienieć-Golař). Polonya, Kraków. **STC** 1: 1995, 3: 1997.

Studies on Inner Asian Languages: İlk sayısı 1985'te ık-maya başlayan dergi o günden bugüne 12 sayı çıkmıştır. Başlan-gıta Kobe Yabancı Araştırmalar niversitesi yayını olarak ık-maya başlayan dergide çoğunlukla Ortaasya halklarının dilleri ve tarihleri üzerine olan yazılar yer almaktadır. Dergi bugün Osaka'da Avrasya Araştırmaları Merkezi yayını olarak yayınını sürdürmektedir. Dergide, tahmin edileceği üzere Soğdca ve Uygurca zerine yazılar ağırlığı oluşturur. Derginin bir başka özelliği hemen her sayıda bir bilimadamının kısa yaşamy­ksne ve çalışmalarının listesine yer verilmesidir. Japonya, Osaka. **SOIAL** 1: 1985, 12: 1997.

Turcica, Revue d'Études Turques: Yılda tek cilt olarak çıkan dergi ağırlıklı olarak, Osmánlı-Türk tarihine, tasavvufuna, Türk dili ve edebiyatına ait yazılara yer verir. Fransa, Paris. 1: 1969, 26: 1994.

Turkologischer Anzeiger: Türk dilleri, edebiyatı, halkbilimi, tarihi, kısacası Türkolojinin hemen tüm alanlarına ait o yıl içerisinde yayımlanan makalelerin tasnifini ve dizinini içeren bir kaynak çalışmasıdır. Andreas Tietze'nin yönetiminde çıkmaktadır. İlk iki sayı *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*'in 67 ve 68. ciltlerinin sonunda (1975, 1976) yer alır. Avusturya, Viyana. **TA** 1:1975, 20:1994.

Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi: Yılda iki sayı çıkan dergi 1996 baharından beri TDK yayını olarak çıkmaktadır. Dergide günümüz Türk dilleri ve edebiyatları üzerine yazılar yer alır. Ankara. 1: 1996, 4: 1997.

Türk Kültürü Araştırmaları: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü'nün yıllık yayın organı olan dergide Türk dili, tarihi, kültürü, edebiyatı, sanatı üzerine yazılar yer alır. Kimi ciltleri bir kaç yılı birden kapsamaktadır. Derginin bazı sayıları da Türkologlara armağan sayısı olarak çıkmıştır. Ankara. **TKA** 1: 1964, 32: 1994 [yayın yılı 1996]

Ungarische Jahrbücher: "Macar Yıllığı" adıyla Bilimsel Yayıncılar Birliği'nin ve Walter de Gruyter yayınevinin yayını olarak çıkmaya başlayan dergide Türkoloji ve Altayistik konularına ait yazılar önemli bir yer tutar. İkinci Savaş sonrasında dergi *Ural-Altaische Jahrbücher* adıyla yayınıni sürdürür. Derginin yayın yeri Berlin (Almanya)'dır (bak. *Ural-Altaische Jahrbücher* ve *Ural-Altaische Jahrbücher, Neue Folge*). **UJb** 1: 1921, 21: 1941.

Ural-Altaische Jahrbücher: İkinci Savaş sonrasında Almanya'da *Ungarische Jahrbücher*'in devamı olarak çıkmaya başlayan dergide *UJb*'e göre, Türkoloji ve Altayistikle ilgili yazıların oranı daha da artar. 48. sayıdan itibaren dergi Amerika'da *Ural-Altaische Jahrbücher / Ural-Altaic Yearbook* olarak çıkmaya devam eder. Dergi Almanya'da iken yayın yeri Hamburg ve Wiesbaden'dir. Amerika'daki derginin yayın yeri ise Bloomington'dır. Almanya'daki ciltleri "Societas Uralo-Altaica"nın yayını olarak çıkan dergi, Amerika'da hem özel yayın hem de "Inner Asian and Uralic National Resource Center" yayını olarak çıkmıştır. Dergi yine Almanya'da *Ural-Altaische Jahrbücher, Neue Folge* adıyla çıkmaktadır (aşağıdaki maddeye bakınız). **UAJb** Almanya: 24: 1952, 48: 1976; Amerika 51: 1979, 67: 1995. (1995 sonrası görülememiştir, yeni adı da *Eurasian Studies Yearbook* olup *Continuation of Ural-Altaic Yearbook / Fortsetzung der Ural-Altaische Jahrbücher* altbaşlığıyla çıkmaktadır.).

Ural-Altische Jahrbücher, Neue Folge: Societas Uralo-Altaica (UralAltay Kurumu)'nın yıllık yayını olan dergi Altayistik, Mongolistik, Uralistik ve Türkoloji alanındaki yazılara yer verir. Bununla birlikte yeri geldikçe teki Asya dillerine, kültürlerine ait yazılar da dergide yer alır. Dergide çıkan yazılarda Türkolojinin önemli bir yeri vardır. Almanya, Hamburg & Wiesbaden. **UAJb**, NF 1: 1981, 14: 1996.

İlmî Araştırmalar: İlim Yayma Cemiyeti'nin yayını olarak çıkan dergi yılda bir ya da bir-kaç sayı olarak çıkmaktadır. Dergide Türk dili, edebiyatı, tarihi konularında yazılar yer alır. İstanbul. 1:1995, 5:1997.

TÜRK DİLLERİNE AİT YAZILARA DA YER VEREN DOĞUBİLİMLERİ DERGİLERİ

Acta Orientalia: Doğubilimlerinin değişik alanlarına ait yazıların yer aldığı dergide Türk dilleriyle ilgili yazılar da yer alır. Danimarka, Kopenhagen. **AO** (Kopenhagen). 1:1922-23, 58:1997.

Altai Hakpo: Kore Altay Kurumu'nun yayını olan dergide Altay dilleri ve Altay dilbilimine, dolayısıyla Türk dillerine ait yazılar da yer alır. Kore, Seul: 1:1989, 7:1997.

Archivum Ottomanicum: Esas olarak Osmanlı araştırmalarına yer verilen dergide Türk dilleriyle ilgili yazılar da yer alır. Almanya, Wiesbaden: 1:19XX, 15:1997.

Asia Major: Çoğunlukla Asya halklarının dilleri ve tarihleri üzerine yazıların yer aldığı dergide az da olsa Türkolojiyle, ve Trkolojiyi ilgilendiren konularda yazılar yer alır. Derginin ilk yayın yeri Leipzig (Almanya)'dır. İlk sayısı numarasız ve Hirth Armağanı olarak yayımlanan derginin "cilt 1" numarasını ikinci yıl

çıkan sayısı taşımaktadır. AM 1: 1923 [1924], 9-10: 1933; yeni seri 1: 1941, 18: 1973

Belleten: Türk Tarih Kurumu'nun bilimsel yayını olarak çıkmaya başlayan dergi yılda üç sayı, bir cilt olarak yayımlanmaktadır. Dergide seyrek de olsa Türk diliyle ilgili incelemeler yer alır. Ankara. 1: 1937, sayı 232: Aralık 1997.

Bir, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi: Yesevi Yayıncılık'ın çıkarttığı dergide Türk ülkeleri, edebiyatları, dilleri vb. konularda yazılar yer almaktadır. İstanbul. 1: 1994, 8:1997.

Çevren, Toplum, Bilim, Yazın ve Sanat Dergisi: Makedonya'da Türkçe olarak çıkan derginin kimi sayılarında Türk diliyle ilgili yazılar da yer almıştır. Kosova, Priştine. **Çevren** 1: 1973, 16: 1989.

Erdem: "Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu"na bağlı "Atatürk Kültür Merkezi"nin yayını olan dergi yılda üç sayı, bir cilt olarak çıkmaktadır. Dergide edebiyat, tarih, sanat tarihi, kültür, felsefe vb. konularda yazılmış yazıların yanı sıra dil yazıları da yer alır. Ankara. c. I:1985, sayı 27: 1997.

Finnisch-Ugrische Forschungen: Fin-Ugor halklarının dilleri, edebiyatları, etnoğrafyası konusunda yazıların yer aldığı dergide Türkolojiye ilişkin yazılar da yer alır. Türkoloji açısından özellikle Fin-Ugor halklarına komşu Volga ve Sibir bölgesi Türk halklarının dilleri, çoğu Fin dergisinde olduğu gibi, ön plandadır. Yılda bir cilt ve bir-kaç fasikül olarak çıkan derginin ilk yayın yeri Leipzig (Almanya) ve Helsinki (Finlandiya)'dir, sonraki yıllar ise yalnızca Helsinki'dir. FUF 1: 1901, 54: 1997.

Journal Asiatique: Başlangıcından beri "Société Asiatique"

yayını olarak çıkan dergi, Fransa'nın ve Avrupa' nın en eski doğu-bilimleri dergilerindendir. Derginin kimi sayılarında Türkolojiye, özellikle Eski Türkçe dönemine ilişkin yazılar yer alır. Derginin tükenen eski ciltlerinin tıpkıbasımı da yapılmıştır. Fransa, Paris. **JA** 1: 1822, 284: 1996.

Journal de la Société Finno-Ougrienne / Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja: Finlandiya Fin-Ugor Kurumu'nun yayın organıdır. Esas olarak Fin-Ugor halkları üzerine yazılara yer verilen dergide, Volga ve Sibir bölgesi Türk halklarının dillerine ilişkin yazılar da yer alır. Finlandiya, Helsinki. **JSFOu** 1: 1886, 86: 1995.

Kebikeç: 1995 yılından beri Ankara'da çıkmaktadır. Türk tarihi, edebiyatı ve kültürü derginin ağırlık noktasını oluşturmaktadır. Dergi yılda ortalama iki ya da üç sayı olarak çıkmaktadır. Dergide az sayıda da olsa Türk diliyle ilgili yazılar yer alır. 1998'de çıkacak olan 6. ve 7. sayıları Türk dillerinin geçmişten günümüze çeşitli sözlüklerini ele almaktadır. Ankara. 1: 1995, 5: 1997.

Kőrösi Csoma - Archivum: Her bir cildi bir-kaç fasikülden oluşan dergi yalnızca üç cilt çıkabilmiştir. Dergide Türkolojiyle ilgili önemli yazılar yer alır. Derginin 1967'de Hollanda'da E. J. Brill yayınevince tıpkıbasımı da yapılmıştır. Macaristan, Budapeşte. **KCsA** 1: 1921-1925, 2: 1926-1932, 3: 1941-1943, ek cilt 1935-1939 (tıpkıbasımları: 1967, E. J. Brill, Hollanda).

Mémoires de la Société Finno-Ougrienne / Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia: Dergide esas olarak, **JSFOu**'da olduğu gibi, Fin-Ugor halkları üzerine yazılara yer verilir. Yıllık bir dergiden ziyade, kimi zaman çeşitli kitaplara, sözlüklere yer verilen bir yayın dizisidir. Bu nedenle de 1890'dan bugü-

ne, yaklaşık yüz yıllık bir sürede iki yüz cildin üzerinde çıkmıştır. Örneğin ciltlerden 104'üncüsü (1, 2, 3. sayılar) J. Ramstedt'in "Karşılaştırmalı Altay Dilbilimine Giriş" kitabıdır. İlk cildi de Lule-Lap dili Sözlüğü'dür. **MSFOu** 1:1890, 222:1996.

Memoirs of the Research Department of the Toyo Bunko: Japon "Doğubilimleri Kurumu" *Toyo Bunko*'nun Batı dillerinde yazılara yer verdiği yayın organıdır. Dergide zaman zaman Altayistik ve Türkoloji üzerine yazılar da yer alır. Tokyo. 1: 1926, 51: 1993.

Mittheilungen des Seminars für Orientalische Sprachen an der Königlichen Friedrich Wilhelms-Universität zu Berlin: Yılda bir cilt olarak çıkan dergi *Ostasiatische Studien*, *Westasiatische Studien* ve *Afrikanische Studien* olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Her bölümde sayfa numarası 1'den başlamaktadır. 1936'ya kadar bu adla çıkan dergi 1936-39 arasında *Mittheilungen der Ausland-Hochschule an der Universität Berlin* (c. 39-42) olarak çıkar. Türkolojiyle ilgili yazılar ilk iki bölümde, özellikle de ikinci bölümde yer alırlar. İlk bölümde yer alan, Türkolojiyi ilgilendiren yazılar ise Altayistikle ilişkili yazılardır. Daha ilk sayıda Türkolojiyle ilgili olarak Karl Foy'un "Der Purismus bei den Osmanen" yazısı yer alır. Almanya, Stuttgart ve Berlin. **MSOS** 1: 1898, 42: 1939.

Minzu Yuwen 民族語文: Çin Halk Cumhuriyeti'nde Çinliler dışındaki halkların dilleri, tarihleri, edebiyatları vb. üzerinde duran bir dergidir. Başlangıçta yılda üç sayı çıkarken 1982'den beri her iki ayda bir sayı çıkmaktadır. ÇHC sınırları içerisinde kalan Türk halklarının dilleri, özellikle Yeni Uyurca üzerine yazılmış inceleme yazıları, Eski Uyurca metinler *Minzu Yuwen*'de yer alır. Beijing. 1: 1979, 1997.

Le Muséon: Anılan dergide W. Bang'ın çok sayıda yazısı yer almıştır. Yazılar genelde Maniheist Uygur metinleri ve dili üzerinedir. Belçika, Louvain. Bütün sayıların göremediğimiz derginin özellikle 36 (1923), 37 (1924), 38 (1925), 39 (1926) ve 44. (1931) ciltleri bizi ilgilendirmektedir.

Orientalia Suecana: Upsala (İsveç) Üniversitesi'nin Doğubilimleri için yayın organı olan dergide Türkolojiye ilişkin yazılar da yer alır. İsveç, Upsala. 1:1952, 45-46: 1996-1997.

Orientalische Literatur-Zeitung: Ağırlıklı olarak Doğubilimleri alanında çıkmış kitapların tanıtımını, eleştirisini içeren yazılara yer veren dergide yine doğu dilleri ve edebiyatlarına ilişkin yazılar yer alır. Başlangıcından beri iki sütün halinde ve stnları sayfa numaralı olarak çıkmaktadır. Almanya, Berlin. **OLZ** 1: 1898, 84: 1989.

Rocznik Orjentalistyczny: Sonraki yıllar *Orientalistyczny*. Polonyalı Doğubilimcilerin yazılarına yer verilen dergide Türk dilleri üzerine de bir hayli yazı yer almıştır. Dergi, başlangıçta Polonya'nın değişik kentlerindeki araştırma merkezlerinin ortak yayını olarak çıkarken daha sonraları "Polonya Bilimler Akademisi, Doğubilimleri Komitesi" yayını olarak çıkmıştır. Yılda genelde iki sayı olarak çıkan derginin ilk yayın yeri Lww, bugünkü yayın yeri ise Varşova'dır. **RO** 1: 1925, 50 1996.

T'oung Pao 通報, Archives pour servir à l'étude de l'histoire, des langues, de la géographie et de l'ethnographie de l'asie orientale: Ortaasya ve Uzak Doğu halklarının dilleri, tarihleri, kültürleri ve siyasi-ekonomik durumları hakkında yazıların yer aldığı derginin kimi sayılarında Eski Türkçeye ilişkin yazılar da yer almıştır. Hollanda, Leiden. **TP** 1: 1890, 82: 1996.

The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland: JA'in İngiltere'deki dengi olan dergi yine Avrupa'nın en eski doğubilimleri dergileri arasında yer alır. Dergide az sayıda da olsa Türkolojiyle ilgili yazılar yer alır. İngiltere, Londra. **JRAS** 1: 1834, 1983.

Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı'nın yayın organı olan, genelde Türk ülkelerinin politik sorunları, tarihleri ve edebiyatlarıyla ilgili yazıların yer aldığı dergide Türk dilleri konusunda yazılmış yazılara, çevirilere de yer verilir. Dergi yılda bir-kaç sayı olarak çıkmaktadır. İstanbul. sayı 1:1979, 117: 1998.

Türkbilik Revüsü / Revue de Turcologie: Dr. Rıza Nur'un İskenderiye'de çıkarttığı dergide edebiyat, tarih, dil ve halk edebiyatı konularında yazılar yer almıştır. Mısır, İskenderiye. 1: Février [Şubat] 1931, 8: Février [Şubat] 1938.

Die Welt des Islams. Zeitschrift der Deutschen Gesellschaft für Islamkunde: Esas olarak İslam araştırmalarına yer verilen dergide Türkolojiye ilişkin yazılar da yer alır. 1951'de dergi yeni seri adıyla çıkmaya başlamıştır. Hollanda, Leiden. **Die Welt des Islams** 1: 1913, 24, 1942; **Die Welt des Islams N. S.** 1: 1951, 34: 1994.

Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes: Doğubiliminin çeşitli konularında yazıların yer aldığı dergide Türkoloji yazılarına, özellikle de Anadolu sahasına ait yazılara da yer verilir. Avusturya, Viyana. **WZKM** 1: 1887, 86: 1996.

Zeitschrift der Deutschen morgenländischen Gesellschaft: Almanya'nın ve Avrupa'nın en eski Doğubilimleri dergilerinden olan **ZDMG**'de Doğu dillerine, edebiyatlarına ve benzer

konulara ait yazıların yanı sıra Türkolojiye ait yazılar da yer almaktadır. Almanya, ilk yayım yeri: Leipzig; bugünkü yayım yeri: Stuttgart. **ZDMG** 1: 1846, 146: 1996.

TÜRK DİLLERİNİ İLGİLENDİREN DİLBİLİMİ VE DOĞUBİLİMLERİ DERGİLERİ

Annali: Napoli Üniversitesi, Doğubilimleri yayını. Roma, İtalya. Yeni Seri, 1:1940.

Archiv Orientální: Prag'daki Çekoslovak Doğubilimleri Enstitüsü yayınıdır. Türkolojiye ilişkin yazılar da yer alır. Prag, (Çekoslovakya) ek Cumhuriyeti. 1: 1929, 57: 1989.

Dilbilim Araştırmaları: Dokuz yıldan beri yayımlanmakta olan dergi her yıl bir sayı olarak çıkar. Dergide cilt ya da sayı numarası yer almaz, yalnızca yıl belirtilir. Dergide yer alan yazılar günümüz Trkdilbilimine ait konulardan oluşur. Ankara. [1]: 1990, [9]: 1998.

Dilbilim Yazıları: Türk dilleriyle ilgili yazılara da yer veren bir dergi olarak yayına başlamış, iki sayı çıkmıştır. Ankara. 1989-1990.

Dilbilim: Türkiye'nin ilk akademik dilbilimi dergilerindendir. İstanbul Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksek Okulu yayını olarak çıkmıştır. İstanbul. 1: 1976, 6: 1981.

Genel Dilbilim Dergisi: Ankara Dilbilim evresi Derneği yayını olarak yılda bir-kaç sayı çıkmıştır. Ankara. 1: 1978, 7-8: 1980.

Limba Română: Romanya'da çıkan dil dergilerindendir. Romanya, Bükreş. 13: 1964, 42: 1942.

Orbis: Uluslararası dilbilimi dergisidir. Belçika, Louvain. 1: 1952, 38:1995.

Oriente Moderno: İtalya'da yayımlanan Doğubilimleri dergilerindendir. Roma, İtalya. 1: 1921-1922.

Przegląd Orientalistyczny: Polonya'da yayımlanan Doğubilimleri dergilerindendir. Türk dilleriyle ilgili yazılara, malzemelere de yer verilir. Varşova, Polonya. 1: 1955, 1996.

Revue Roumaine de Linguistique: Romanya'da çıkan dilbilimi dergilerindendir. Dergide zaman zaman Türk dilleriyle ilgili yazılara, özellikle V. Drimba'nın yazılarına da yer verilir. Romanya, Bükreş. 10:1965, 16: 1972.

Studia et Acta Orientalia: Romanya'da yayımlanan Doğubilimleri dergilerindendir. Bükreş, Romanya. 1: 1957,

Voprosı Yazıkoznaniya: "Dilbilim Sorunları", eski SSCB'nin en eski, en önemli dilbilimi dergilerindendir. Zaman zaman dergide Türk dilleriyle ilgili yazılar da yer almıştır. Yılda bir-kaç fasikül olarak çıkar. Dergide cilt numarası kullanılmaz, yalnızca yayım yılı ve fasikül numarası vardır. Önceden SSCB Bilimler Akademisi yayını olarak çıkan dergi şu an Rusya Bilimler Akademisi yayını olarak çıkmaya devam etmektedir. SSCB/Rusya Federasyonu, Moskova. 1952, 1997.

ÜNİVERSİTELERİN TÜRKOLOJİ DERGİLERİ

Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi: Erzurum Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nün yıllık yayını olarak çıkan dergide Türk dilleriyle ilgili yazılar da yer alır. Erzurum. **AÜTAED** 1: 1994, 8:1997.

Bilig: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün işbirliğiyle yayınlanmaktadır. Türk dili ve edebiyatının çeşitli alanlarına ait yazılar yer alır. Ankara. 1: Bahar 1996; 4: Kış 1997

Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi'nin yayını olarak çıkmaya başlayan dergi, sonraki yıllar fakültenin adının değişmesiyle Edebiyat Fakültesi'nin yayını olarak çıkmıştır. Dergide Türk edebiyatının çeşitli alanları, Türk dilleri ve Altayistik konularında yazılar yer alır. İzmir. 1:1982, 8: Aralık 1994.

Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi: Yaygın, kısa adını başlığa aldığımız derginin tam adı *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*'dir. 1950'den beri İstanbul'da yayımlanmaktadır. Yıllık çıkması gereken derginin son yıllarda bir kaç sayısı birleştirilerek çıkarılmıştır. İstanbul. **TDED** 1: 1950, 26: 1986-1993 (yayın yılı 1993).

Türkiyat Araştırmaları Dergisi: Konya Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nün yıllık yayını olarak çıkmaktadır. Yılda tek cilt olarak çıkan dergide Türk edebiyatı, halkbilimi, tarih, dinbilimi ve Türk dili konularında yazılar yer alır. Konya. 1: 1994, 4: 1997.

Türkiyat Mecmuası: İlki 1925'te Türkiyat Enstitüsü'nün yıllık yayın organı olarak çıkmaya başlayan ve Türkiye'nin ilk Türkoloji yıllıklarından olan dergi, şimdiye değin düzensiz aralıklarla yayımlanmıştır. Dergide Türk dili, tarihi, edebiyatı, sanatı konularında kaleme alınan yazılar yayımlanmaktadır. İstanbul. TM 1: 1925, 20: 1997.

Türkoloji Dergisi: Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nün yıllık yayın organı olan dergi yılda iki sayı olarak planlanmış, ancak baştan beri düzenli olarak yılda bir sayı (tek cilt) çıkmıştır. 1979'da 8. sayısından sonra bir süre yayınına ara veren dergi 1991'den beri daha sık aralıklarla çıkmaktadır. Ankara. 1: 1964, 8: 1979; 9: 1991, 12: 1997.

Türklük Araştırmaları Dergisi: Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi'nin yayını olarak çıkan dergide Türkolojinin değişik alanlarına, dolayısıyla Türk dillerine ait yazılar da yer alır. İstanbul. 1:1989, 6:1991.

Türklük Bilimi Araştırmaları: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim üye ve yardımcılarının girişimleriyle yayımlanmaktadır. Türk dili, edebiyatı ve folklorü alanında yazılara yer verilir. Sivas. 1: 1995, 5: 1997

AYLIK YA DA İKİ AYLIK DERGİLER

Çağdaş Türk Dili: Dil Derneği'nin aylık yayını olan dergide günümüz Türkçesi başta olmak üzere Türk dilleri ve Türk edebiyatı konularında yazılara, şiir, öykü, deneme vb. edebiyat ürünlerine yer verilir. Ankara. ÇTD 1: Mart 1988, 118: Aralık 1997.

Dil Dergisi / Language Journal: Dil Öğretimi Dergisi / Language Teaching Journal adıyla çıkmaya başlayan dergi sonraları adını *Dil Dergisi / Language Journal* olarak değiştirmiştir. TÖMER'in aylık yayını olan dergide konu olarak genel dilbilimine ve dil öğretimine ait yazılar ağırlıkta olmakla birlikte günümüz Türkçesiyle ilgili yazılar da yer alır. Ankara. 1: Temmuz 1991, 62: Aralık 1997.

Kardeş Edebiyatlar: Ortalama olarak üç ayda bir sayı çıkar. Kimi sayılarında Türk dilleriyle ilgili yazılar da yer alır. Erzurum - İzmir. 1: 1982, 41: 1997.

Türk Dili, Türk Dili Tetkik Cemiyeti Bülteni: 1932'de bağımsız bir dernek olarak kurulan, başlangıçta Türkçeyi özleştirme çabalarıyla tanınan Türk Dil Kurumu'nun yayını olarak dört-beş ayda bir çıkan dergi sonraki sayılarında *Türk Dil Kurumu Bülteni* adını almıştır. 20. sayıya kadar bu adla çıkan dergi bu sayıdan sonra ***Türk Dili, Türkçe Fransızca Belleten / Bulletin publié par la Société Linguistique Turque*** adıyla çıkmaya başlamıştır. 33.

Sayı: 1

Nisan 1933

Türk Dili

— Türk Dili Tetkik Cemiyeti Bülteni —

ANKARA
1933

sayıya kadar böyle devam eden dergi, 33. sayıdan sonra Seri II, Seri III adıyla 1950'lerin başına değin yayın yaşamında kalmıştır. 1950'den sonra ise TDK birisi aylık (→ *Türk Dili*) birisi de yıllık (→ *TDAY-B*) iki ayrı dergi çıkartmaya başlamıştır. *Türk Dili*

dergisinin bu ilk dönem sayılarında “Dil Devrimi” ve “Güneş-Dil Teorisi” konuları ağırlığı oluşturmaktadır. Ankara.

Türk Dili, 1: Nisan 1933, 20: İlkteşrin [Ekim] 1936;

Türk Dili, Türkçe Fransızca Belleten / Bulletin publié par la Société Linguistique Turque 21-22 : Şubat-Février 1937, 33: İlkânun-Décembre [Aralık] 1938;

Türk Dili Belleten Seri II, 1-2: 1940, 18-20:1940;

Türk Dili Belleten Seri III, 1-3: Haziran 1945, 14-15:1951.

***Türk Dili*:** TDK’nun bağımsız bir dernek olarak etkinliklerini sürdürdüğü 32 yıl boyunca değişik altbaşlıklarla (*aylık dergi* ya da *aylık dil ve yazın dergisi* gibi) yayınlarını sürdürmüş olan dergi genel okuyucu kitlesine yönelik yazıların yanı sıra akademik düzeydeki yazılara da yer vermiştir. Dergide Türk edebiyatının önde gelen yazarlarının ve düşün adamlarının ürünleri, denemeleri de yer almıştır. Bağımsız bir dernek olan Türk Dil Kurumu 1982 yılı sonunda kabul edilen yeni anayasa ile başbakanlığa bağlı olarak kurulan “Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu”na bağlı bir kuruma dönüştürülmüş yeniden yapılandırılmıştır. *Türk Dili* dergisi de bu yeni kurumun aylık yayını olarak yazar kadrosu tamamen değişerek çıkmaya devam etmiştir. Dergide çeşitli yazar ve şairlerin edebiyat ürünlerinin yanı sıra akademisyenlerin dil yazıları yer almaktadır. Başlangıçta “Aylık Dil Dergisi” altbaşlığıyla çıkan dergi son dönemlerinde “Aylık Dil ve Edebiyat Dergisi” olarak çıkmaktadır. Ankara. TD 1: 1951, 383: 1983; 385: Ocak 1984, 552: Aralık 1997.

***Türk Dili Dergisi*:** Ahmet Miskioğlu’nun girişimi ve gayretleriyle iki ayda bir yayımlanan dergide Türk edebiyatı ve edebiyat ürünlerinin yanı sıra günümüz Türkçesine ve sorunlarına ait yazılar da yer alır. İstanbul. TDD 1: Temmuz 1987, 54: Mayıs/Haziran 1996.

Türk Kültürü: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü'nün aylık yayını olan, Türk tarihi, edebiyatı, halkbilimi ve siyaset alanlarında yazılara yer verilen dergide Türk dilleriyle ilgili yazılar da yer alır. Ankara. TK 1: 1962, 416: 1997

Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Dergisi: İki ayda bir çıkan dergi TMER'in yayın organıdır. Adından da anlaşılacağı üzere dergide Türk dil ve lehçeleri konularında yazılmış yazılar yer alır. Ankara. 1: Ağustos 1995, 16: Aralık 1997.

Varlık: İran'da çıkan dergi ağırlıklı olarak Azeri edebiyatı, dili ve kültürüne yer vermektedir. Genelde yılda dört sayı yayımlanmaktadır. İran, Tahran. 1: 1979, X, 1997.

RUSYA'DA VE ESKİ SSCB'DE YAYIMLANAN DERGİLER

Çarlık Rusyası ve eski SSCB'de kimi arkeoloji, dilbilimi ve dil dergilerinde Türk dilleriyle ilgili yazılar da yer almıştır. Bu dergiler çoğunlukla *İzvestiya* "Haberler" adıyla çıkmıştır. Bu dergilerin ilk ve son sayılarına, her cumhuriyette benzer adla çıkan dergilere, özellikle Tataristan, Başkurtistan vb. cumhuriyetlere ait dergilere tam olarak ulaşılamamıştır. Aşağıda bir bölümüne yer verilen dergilerin dışında ayrıca hemen her cumhuriyette genel okuyucu kitlesine yönelik aylık edebiyat ve dil dergileri de çıkmıştır. Örneğin Türkmenistan'da *Sovyet Edebiyatı*, Azerbaycan'da *Azerbaycan* gibi. Bu dergilerde de dil yazıları yer almıştır. Bunların dışında eski SSCB'de *Tucologica* ya da *Tyurkologiesnik Sbornik* gibi yıllıklar da çıkmıştır. Eski SSCB'de Türk dilleriyle ilgili yazılara yer veren dergilerin sayısı kuşkusuz burada anılanların kat kat fazlasıdır. Biz burada yalnızca nde gelen, görebildiğimiz dergilerin adlarını alabildik.

Azerbaycan SSR Élmler Akademiyasının Heberleri, Edebiyyat, Dil ve İncesenet Seriyası / İzvestiya Akademii Nauk Azerbaycanskoy SSR, Seriya Literaturi Yazıka i İskusstva: Yılda dört kez çıkan dergide, adından da anlaşılacağı gibi edebiyat, dil ve güzelsanatlar alanında yazılmış yazılar yer alır. Azerbaycan, Bakı. 1966, 1988.

Dil ve Edebiyyat / Yazık i Literatura: Azerbaycan SSC yüksek ve ortaöğrenim bakanlığının yayını olarak çıkan dergi, yılda altı fasikül yayımlanmıştır. Azerbaycan, Bakı.

Epigrafika Vostoka: SSCB Bilimler Akademisi yayını olan dergide Eski Türkçe metinler, yazıtlar üzerine de çalışmalar yer alır. SSCB, Moskova/Leningrad. 1: 1947, 22:1984.

İzvestiya: İzvestiya İmperatorskoy Akademiy Nauk / Bulletin de l'académie Impériale des Sciences ya da İzvestiya Akademii Nauk, Soyuza sovetstkih sotsialistiçeskih Respublik / Bulletin de l'académie des Sciences, de l'union des Républiques Soviétiques Socialistes ya da İzvestiya Rossiyskoy Akademii Nauk, Seriya literatura i yazık. Yayın yaşamına Çarlık Rusyası döneminde St. Petersburg'da başlayan derginin kuruluşu 1852'ye değin gider. Dergi, tarihi içerisinde değişik seriler altında, seri V, seri VI gibi, çıkmıştır. Bu tür akademik dergiler genelde "toplumbilimleri" ve "fen bilimleri" olmak üzere iki ayrı konuda, aynı adla çıkmaktadırlar. Dergi bugün yılda altı sayı, bir cilt olarak çıkmaktadır. Değişen politik yapıya, yönetime göre derginin adında küçük değişiklikler olmuşsa da yayımına bugün de devam etmektedir. Derginin 50. cildi SSCB (1990), 51. cildi de Rusya Federasyonu yayını (1991) olarak çıkmıştır. Dergide Türk dilleriyle ilgili yazılar da yer almıştır. Rusya Federasyonu, Moskova. 1:1852, 55:1996.

Kazak SSR Ėılım Akademiyasının Ėabarıları, Til Edebiyat Seriyası / İzvestiya Akademii Nauk Kazahskoy SSR, Seriya Filologičeskaya: Yılda dört kez çıkan dergide, adından da anlaşılaçağı üzere toplumbilimleri alanında yazılmış yazılar, dolayısıyla Türk dillerine ait incelemeler de yer alır. Kazakistan, Almatı. 1: Ocak 1974, 65: Mart 1990.

Türkmenistan SSR İlımlar Akademiyasının habarıları, Cemğiyetilik İlımlarının Seriyası / İzvestiya Akademii Nauk Turkmenskoy SSR, Seriya Obşestvennıh Nauk: Yılda altı kez çıkan dergide, adından da anlaşılaçağı üzere toplum-bilimleri dolayısıyla dil alanında yazılmış yazılar da yer alır. Türkmenistan, Aşğabat. 1960, 1992.

Özbek Tili ve Edebiyatı: Özbekistan SSC Bilimler Akademisi yayını olarak çıkan dergi yılda altı sayı, bir cilt olarak yayımlanmıştır. Dergide edebiyat konularının yanı sıra Türk dilleriyle ilgili yazılar da yer almıştır. Dergide cilt sayısı kullanılmamıştır. Özbekistan, Taşkent. 1958, 1993.

Zapiski Vostonago Otdeleniya İmperatorskago Russkago Arheologičeskago Obşestva: Esas olarak arkeoloji dergisi olan bu yayında Ortasya'da bulunmuş yazmalar, belgelerle ilgili yazılar da yer alır. Rusya, St. Petersburg. 1:1887, [15:1904].

Zapiski İmperatorskoy Akademii Nauk: Yine bir arkeoloji dergisi olan bu yayında Ortaasya'da bulunmuş yazmalar, belgelerle ilgili yazılar da yer alır. Rusya, St. Petersburg. 1:1887, [15:1904].

Zapiski İnstitutu Vostokovedeniya Akademii Nauk SSR: Doğubilimlerine ait inceleme yazılarına yer verilen dergide tarihî Türk dillerine, Uyğurca belgelere ilişkin yazılar da yer alır. SSCB, Leningrad. 1:1932, [6:1937].

ARMAĞANLAR, ÖZEL SAYILAR

Ahmet Temir'e Armağan, bak. TKA 30.

Aleksander Dubiński, *Caraimica, Prace karaimoznawcze*, Varşova 1994, 288 s. + resimler.

Bahşı Ögdisi: Festschrift für Klaus Röhrborn anlässlich seines 60. Geburtstags / 60. Doğum Yılı Dolayısıyla Klaus Röhrborn Armağanı. Yay. Jens Peter Laut / Mehmet Ölmez, İstanbul 1998 448 + XXIV s.

Bilim Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe, TTK, Ankara 1978, 598 s. Geçmişten günümüze, İslam öncesinden Osmanlıya bilim dili olarak Türkçenin gelişimi çeşitli yazılarla ele alınmaktadır. Konusunun önemli başvuru kaynaklarından.

Doğan Aksan Armağanı, yay. haz. Kâmile İmer, Leylâ Subaşı Uzun, A. Ü. DTCF yay., Ankara 1998.

Ksiğga dla uczczenia siedemdziesiğciolecia Profesora Edwarda Tryjarskiego, (Edward Tryjarski Armağanı) bak. RO 69, 1994 (1995)

Gedanke und Wirkung. Festschrift zum 90. Geburtstag von Nikolaus Poppe, yay. W. Heissig, K. Sagaster, Wiesbaden 1989, 372 s.

Gerhard Doerfer Festschrift, bak. JTS 13

Harf Devrimi'nin 50. Yılı Sempozyumu, TTK, Ankara 1981, 234. Türkiye'de Arap yazısından Latin esaslı yazıya geçişin 50. yılı dolayısıyla düzenlenen toplantıya sunulan bildiriler yer almaktadır. Kitapta Türklerde yazı kültürünün gelişimi, çeşitli dönemlere ait Türk alfabeleri ele alınmaktadır.

Jean Deny Armağanı / Mélanges Jean Deny, haz. J. Eckmann, A. S. Levend, M. Mansuroğlu, TDK, Ankara 1958, 356 s.

Mélanges Offerts à Louis Bazin, haz. Jean-Louis BACQUÉ-GRAMMONT, Rémy DOR, Frédéric HITZEL, Aksel TİBET, Éditions L'Harmattan, Paris 1992, 353 s.

Muharrem Ergin'e Armağın, bak. TKA 28.

Németh Armağın, haz. J. Eckmann, A. S. Levend, TDK, Ankara 1962, 394 s.

Prof. Dr. Osman Nedim Tuna Armağın, Ş. A. Bozkaplan, G. Gülsevin, Z. Kaymaz, M. Yardımcı, Malatya 1989, 188 s.

Reşid Rahmeti Arat İçin, TKAE, Ankara 1966, 454 s.

Studia Turcica, yay. L. Ligeti, Budapest 1971, 498 s. Kitap, Budapeşte Üniversitesi, Türkoloji bölümünün kuruluşunun 100. yılı dolayısıyla yirmi Macar, yirmi de Macaristan dışından Türkologun, Altayistin yazılarından oluşmaktadır. Kitapta Eski Türkçeden Osmanlıcaya değin Türkolojinin farklı alanlarına ait yazılar yer alır.

Talat Tekin Armağın, bak. TDA 3

Tatarica, Edendum curavit Abdulla Tukain kulttuuriseura r.y. / Studia in Honorem Ymär Daher, 1987, 376 s.

Turfan, Khotan und Dunhuang. Vorträge der Tagung „Annemarie von Gabain und die Turfanforschung“, veranstaltet von der Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften in Berlin (9.-12.12.1994), yay. R. E. Emmerick, W. Sundermann, I. Warnke u. P. Zieme, Akademie Verlag, 1995, 418 s. 1993 yılının başlarında ölen Eski Uygurca araştırmacılarından Annemarie von Gabain'in anısına Berlin'de düzenlenmiş olan toplantının bildirileri yer

almaktadır. Bildiriler Ortaasya, İpekyolu halklarının dili, kültürü, sanatı ve tarihi üzerinedir.

Splitter aus der Gegend von Turfan. Festschrift für Peter Zieme anlässlich seines 60. Geburtstags, Hrgg. von M. Ölmez / S.-C. Raschmann, İstanbul / Berlin 2002, 418 + XXII s.

Türk Dili ve Tarihi Hakkında Araştırmalar, I, F. Köprülü'nün Doğumunun 60. Yıldönümünü Kutlamak İçin Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu Tarafından Çıkarılmıştır, derl. H. Eren, T. Halasi Kun, TTK, Ankara 1950, 248 s.

Varia Eurasiatica: Festschrift für Professor András Róna-Tas, Szeged 1991, 270 s.

Zeynep Korkmaz'a Armağan, bak. TKA 32.

KURULTAY BİLDİRİLERİ

Bilimsel Bildiriler

Türk Dil Kurumu'nda, yerli ve yabancı Türkologların katılımıyla Türk Dil Kurultaylarında okunan bildirilerin yayımlandığı kitaplara verilen ortak addır. Bugüne değin yayımlanan bildiri kitapları şunlardır:

VIII. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler, 1957, Ankara 1960, 256 s.

X. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler, 1963, Ankara 1964, 148 s.

XI. I. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler, 1966, Ankara 1968, 272 s.

Bildiriler (Ankara, 27-29 eylül 1972), Ankara 1975, 576 s.

Altayistik Kurultayları

(PIAC) Permanent International Altaistic Conference
(Uluslararası Sürekli Altayistik Kurultayı: 1997 yılında kırkıncısı düzenlenen PIAC'ın başlatıcısı ve sürdürücüsü Denis Sinor'dur. Kurultay bildirilerinin çoğunluğu basılmıştır. Kurultaylar hemen her yıl ayrı bir ülkede düzenlenmektedir. Sondan başlayarak Kurultay kitaplarının birkaçının adını şöylece sıralayabiliriz:

XVI. Milletlerarası Altaistik Kongresi (21-26.X.1973 Ankara) Bildirileri, Permanent International Altaistic Conference, XVI. Toplantı - XVIth Meeting 21-26.X.1973 Ankara, TKAE, Ankara 1979, 256 s.

Altaica Osloensia. Proceedings of the 32nd Meeting of the Permanent International Altaistic Conference Oslo, June 12-16, 1989, yay. B. Brendemoen, Oslo 1991.

Researches in Altaic Languages. Papers read at the 14th Meeting of the Permanent International Altaistic Conference Held in Szeged, August 22-28, 1971, yay. Louis Ligeti, Budapest 1975.

Proceedings of the 38th Permanent International Altaistic Conference (PIAC) Kawasaki, Japan: August 16-21, 1995; yay. G. Stary, Wiesbaden 1996.

Historical and linguistic interaction between Inner-Asia and Europe, Proceedings of the 39th Permanent International Altaistic Conference (PIAC) Szeged, Hungary: June 16-21, 1996, yay. Árpád Berta, Edina Horváth, Szeged 1997.

Deutschen Turkologen-Konferenz: Hemen hemen her iki ya da üç yılda bir Alman Türkoloji okulunda yetişmiş Türkologları, dilcileri bir araya getiren toplantılara verilen addır. İlk Bamberg'de düzenlenen konferansın üçüncüsü Leipzig'de düzenlenmiş olup bu konferansların bildirileri VSUA dizisi içerisinde yayımlanmıştır. VSUA 29 (1991), 37 (1993) ve 48 (1998).

Dilbilim Kurultayı

İlki 1987'de Hacettepe Üniversitesi'nde düzenlenen, izeleyen yıllarda ise birer kez arayla toplanan Dilbilim Kurultaylarında esas olarak günümüz Türkçesine ait konuları ele alınmaktadır. Bu yıl (1998) yılında 12'ncisi düzenlenen kurultayın önceki yıllara ait toplantı bildirilerinden bir bölümü yayımlanmıştır:

I. Dilbilimi Sempozyumu. Dilbilimin Dünü, Bugünü, Yarını, 18-19 Haziran 1987, yay. Ahmet Kocaman, H. Ü., Beytepe Ankara (baskı tarihi yok), 120 s.

IV. Dilbilim Sempozyum Bildirileri, 17-18 Mayıs 1990, yay. A. Sumru Özsoy, Hikmet Sebüktegin, İstanbul [1990], 292 s.

VI. Dilbilim Kurultayı Bildirileri, 13-14 Mayıs 1993, yay. Kâmile İmer, N. Engin Uzun, Ankara 1993, 210 s.

VIII. Dilbilim Kurultayı, 26-27 Mayıs 1994, [1994], 190 s.

IX. Dilbilim Kurultayı, 25-27 Mayıs 1995, Bolu 1995, 370 s.

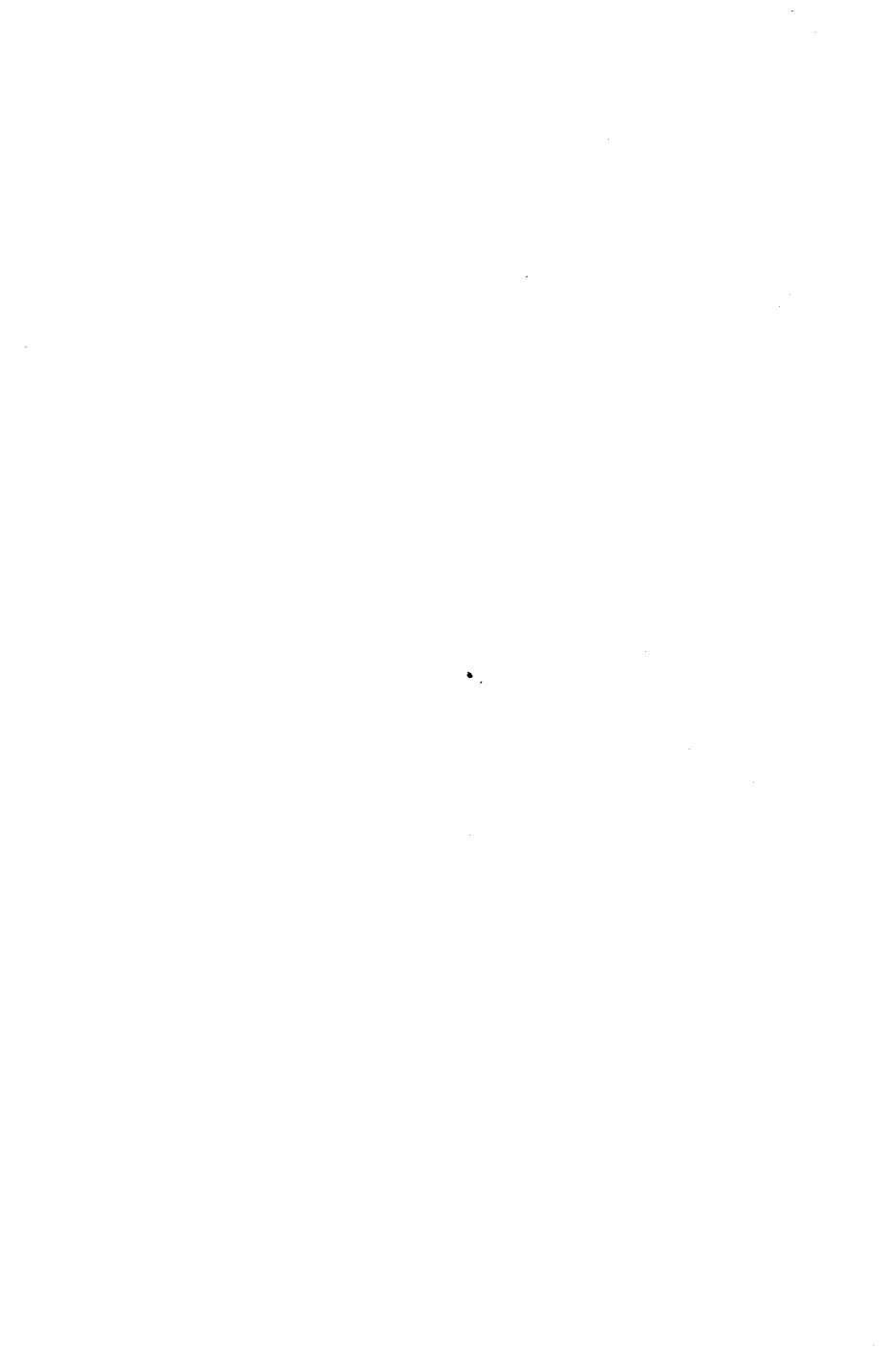
X. Dilbilim Kurultayı Bildirileri, 22-24 Mayıs 1996 (İzmir), yay. Lütfiye Oktar, Ayşen Cem Değer, İzmir 1996, 252 s.

XI. Dilbilim Kurultayı, Bildiriler, 22-24 Mayıs 1997, haz. Deniz Zeyrek, Şükriye Ruhi, ODTÜ, Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü, Ankara 1997, 320 s.

Türk Dilleri

Yayılma Alanları ve Konuşanları

Türkoloji Kongreleri

1973 yılından beri İstanbul'da, Türkiyat Enstitüsü (daha sonra Türkiyat Araştırma Merkezi ve şimdi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü) tarafından düzenlenmekte olup esas olarak her üç yılda bir uluslararası (Milletler Arası Türkoloji Kongresi), yılda bir kez de ulusal çapta (Millî Türkoloji Kongresi) düzenlenmektedir. Bugüne değin (1973-1987) sekiz uluslararası, (1978-1997) yedi de ulusal kongre düzenlenmiştir. Kongreler Türk dili, edebiyatı, tarihi, kültürü, sanat tarihi alanındadır. Kongrelere sunulan Türk diliyle ilgili bildirilerin bir kısmı basılmıştır:

1. Milletler Arası Türkoloji Kongresi (İstanbul, 15-20 X. 1973, Tebliğler, 2. Türk Dili ve Edebiyatı, İstanbul 1979, 608 s.

Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi, İstanbul, 23-28 Eylül 1985, Tebliğler, 1. Türk Dili, cilt 1, İstanbul 1985, 288 s.

Uluslararası Trkdilbilimi Konferansı

Her iki yılda bir toplanmakta olan kongre, hemen her yıl ayrı bir ülkede düzenlenmektedir. şimdiye değin sekiz kez düzenlenmiş olan kongrenin geçmiş yıllara ait toplantı bildirilerinden çoğunluğu basılmıştır.

Studies on Turkish Linguistics, Proceedings of the Fourth International Conference on Turkish Linguistics, 17-19 August, 1988, yay. Sabri Ko, Ankara [1988], 596 s.

Modern Studies in Turkish Linguistics, Proceedings of the 6th International Conference on Turkish Linguistics, 12-14 August 1992, yay. Ahmet Konrot, Eskişehir 1996, 366 s.

VIII. Uluslararası Türk Dilbilimi Kurultayı, 7-9 Ağustos 1996 || *Proceedings of the VIIIth International Conference on Turkish Linguistics, August 7-9*, yay. Kâmile İmer, N. Engin Uzun, Ankara 1997, 380 s.

Uluslararası Türk Dili Kongresi

1988 yılından beri her dört yılda bir Ankara'da Türk Dil Kurumu tarafından düzenlenmektedir. Bugüne değin üç kongre düzenlenmiş (1988, 1992, 1996) olup ilk iki kongrenin bildirileri basılmıştır:

Uluslararası Türk Dili Kongresi, 1988, (26 Eylül 1988 - 3 Ekim 1988), Ankara 1996, 488 s.

Uluslararası Türk Dili Kongresi, 1992, (26 Eylül 1992 - 1 Ekim 1992), Ankara 1996, 696 s.

KİTAP DİZİLERİ

Yukarıda sayılan dergilerin dışında Türk dilleriyle ilgili konulara yer veren kitap dizileri de vardır. Bunlardan en önemlilerini şöylece sıralayabiliriz:

Bibliotheca Orientalis Hungarica: Macaristan Bilimler Akademisi'nin bu dizisinde Türk dilleriyle ilgili kitaplar da yayımlanmaktadır. Macaristan, Budapeşte.

Simurg Dil ve Edebiyat Dergisi: Simurg yayınları arasında çıkan dizide Türk edebiyatının yanı sıra Türk dilleri üzerine de kitaplar çıkmıştır. Ankara/İstanbul.

Sources of Oriental Languages and Literatures: Şinasi ve Gönül Alpay Tekin tarafından çıkartılan dizide bugüne değin (1977) 43 kitap çıkmıştır. Dizide Türk edebiyatı ve tarihiyle ilgili

kitaplar yer alırsa da çoğunluğu Türk dilleriyle ilgili çalışmalar oluşturur. ABD, Harvard.

Studia uralo-altaica: Szeged (Macaristan) Altayistik bölümünün yayımladığı kitap dizisinde, VSUA'da olduğu gibi, Ural ve Altay halklarının dillerine, edebiyatlarına ilişkin kitaplar çıkılmaktadır. şu ana kadar 40'ın üzerinde kitabın çıktığı diziyi Á. Berta, P. Hajd, T. Mikola ve A. Rna-Tas yönetmektedir.

Turcologica: Frankfurt Trkolojisince kurulan dizi şu an Lars Johanson'ca sürdürülmektedir. Yalnızca Türk dillerine ait kitaplara yer verilen dizide 30'a yakın kitap yayımlanmıştır.

Turkologie und Trkeikunde: Bamberg Üniversitesi, Türkoloji Bölümü'nce çıkartılan dizide henüz bir-kaç kitap yayımlanmıştır. Almanya, Bamberg.

Türk Dil Kurumu Yayınları: 1932'de kuruluşundan bugüne TDK Türk dilleriyle ilgili 600'n üzerinde kitap yayımlamıştır. Ankara.

Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: Başlangıçta Ankara'da Simurg yayınlarının desteğiyle çıkan dizi bir sreden beri yayınevsiz olarak devam etmektedir. Dizide kırka yakın kitap çıkmıştır. İstanbul.

Türkoloji Araştırmaları: ukurova Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nce yayımlanmaktadır. Adana.

VSUA: Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica: Hamburg'da bulunan "Societas Uralo-Altaica"nın yayın dizisinin adıdır. Dizide Fin-Ugor ve Altay dillerine ait kitaplara yer verilmektedir. Türk dilleriyle ilgili kitaplar da dizide önemli bir sayı tutmaktadır. Gyula Dcsy, Annemarie v. Gabain ve Wolfgang Veenker ile başlayan dizi sonraları Wolfgang Veenker ve Klaus

Röhrborn'ca sürdürülmüştür. Şu an diziyi Klaus Röhrborn ve Ingrid Schellbach-Kopra sürdürmektedir. Dizide 60'ın üzerinde kitap çıkmıştır.

Özel yayınevleri: Tüm bunların dışında Türkiye'deki kimi özel yayınevleri de Türk dil ve lehçeleri üzerine kitaplar yayımlamaktadırlar. Bu yayınevleri arasında alfabe sırasıyla Akçağ, Enderun, Engin, Simurg yayınevleri başta gelmektedir.

İNTERNETTE TÜRKOLÖJİ

Bilgisayarla iletişim döneminin başlamasından beri artık kitaplar, sözlükler vb. bir çok çalışma elektronik ortama aktarılabilmekte, dünyanın dört bir köşesinden bu kitaplar uluslararası bilgi ağı (İnternet) aracılığıyla kullanılabilir. Bu olanaklar çerçevesinde çeşitli kütüphanelerdeki nadir eserlere ulaşılabilir, yeni çıkan bir kitaptan haberdar olunabilir. Özellikle Eski SSCB sınırları içerisinde kalan, konusu az, ancak bizce önemi çok olan Türk dilleriyle ilgili güncel sayısal bilgileri internet aracılığıyla öğrenmek olanaklı durumdadır. Bugün için Türk dilleriyle uğraşan az sayıda bilimadamı internette kendi kişisel sayfalarıyla meslektaşlarını çalışmaları hakkında bilgilendirebilmiştir. Bu sayının yakın zamanda çok hızlı bir şekilde artacağı kesindir. Yakın zamanda internet aracılığıyla yayına başlayacak olan bir de Türkoloji dergisi vardır: *Sanal Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, haz. Şükrü Haluk Akalın, Çukurova Üniversitesi, Adana. STAD'ne ve Türkoloji ile ilgili adreslerin ayrıntılarına Şükrü Haluk Akalın'ın sayfasından ulaşılabilir:

<http://turkoloji.cu.edu.tr/kisisel/akalin/index.html>

Ayrıca Ş.H. Akalın'ın hazırladığı "İnternette Türkoloji Dünyası"na Türk Dil Kurumu'nun <http://www.tdk.gov.tr/> sayfasından ulaşılabilir.

